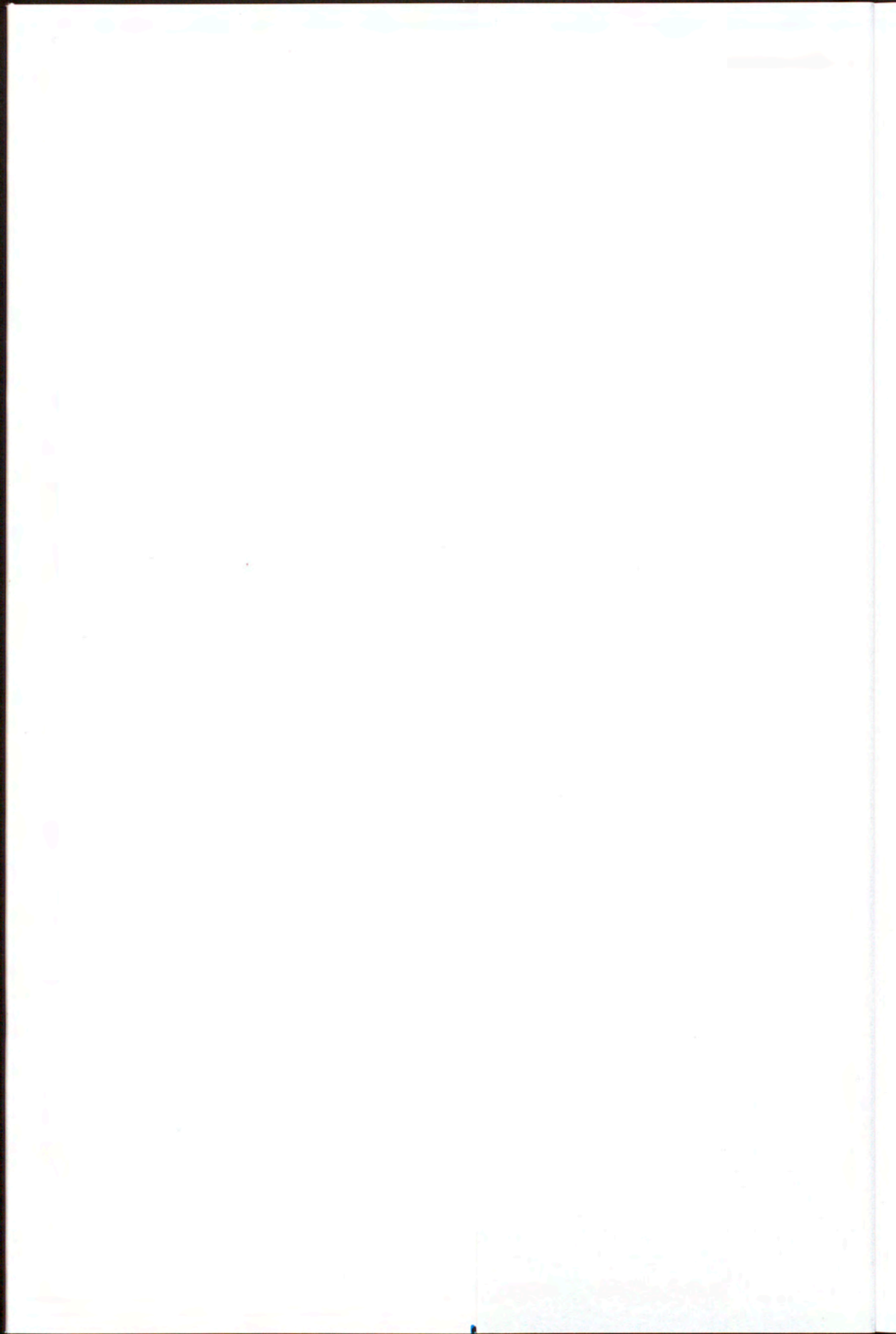

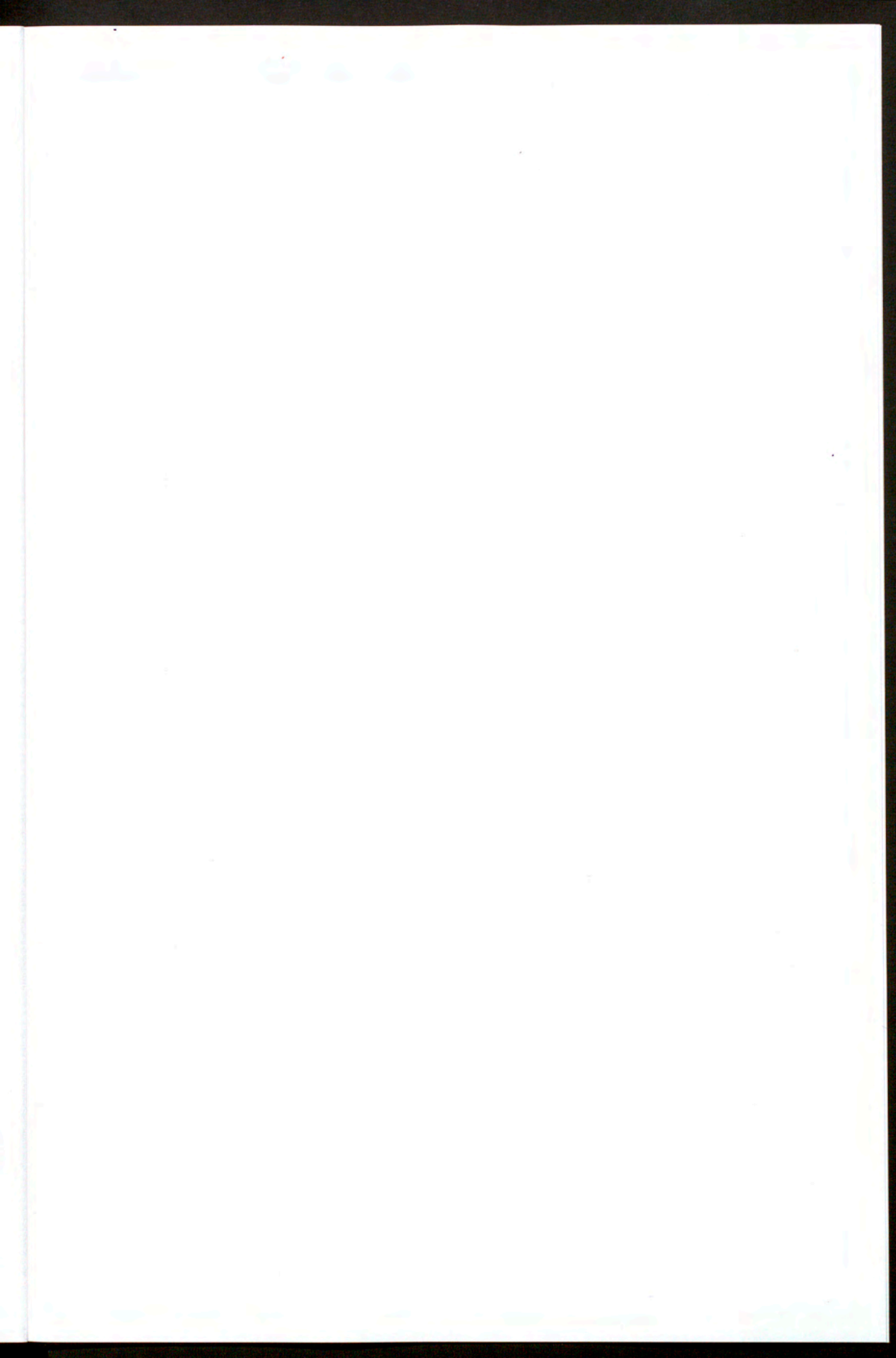
Ezequiel Gort, Salvador Palomar i Josefina Roma

Misericòrdia: la societat reusenca i les festes

Misericòrdia: la societat reusenca i les festes

Misericòrdia:
la societat reusenca i les festes

WILLIAMSON
MAY 18 1881

EZEQUIEL GORT, SALVADOR PALOMAR, JOSEFINA ROMA

Misericòrdia:
la societat reusenca i les festes

PUBLICACIONS DE L'ARXIU MUNICIPAL DE REUS - 10
REUS, 2005

© del text Ezequiel Gort, Salvador Palomar i Josefina Roma
Edita: Arxiu Municipal de Reus

Imprimeix: Arts Gràfiques l'Estel - Reus

Dipòsit legal: T-1564-2005
ISBN: 84-89688-31-1

Sumari

Presentació	9
<i>La devoció a la Mare de Déu de Misericòrdia: de la construcció de la segona ermita a la primera solemnitat (1652-1683).</i>	
Ezequiel Gort	11
<i>Pregàries i demostracions festives. La vintiquatrena i la carrossa dels pagesos.</i>	
Salvador Palomar	33
<i>«... Que quiere ser capitana, de la tropa aragonesa». La manipulació de les advocacions marianes al poder.</i>	
Josefina Roma	51
<i>La coronació de 1904 i les solemnitats festives a Misericòrdia al segle xx.</i>	
Salvador Palomar	71

Presentació

Durant els mesos de maig i setembre del 2004, l'Arxiu Municipal va organitzar dos cicles de conferències: el primer, en col·laboració amb Carrutxa i la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia, sobre el gremi dels pagesos, amb l'objectiu d'apropar al públic la història de les associacions pageses —de les confraries medievals als sindicats contemporanis— i el seu paper en la societat al llarg del temps.

El segon cicle, comptant també amb la col·laboració de Carrutxa, va ser amb motiu de les festes de celebració del centenari de la coronació canònica de la imatge de la Mare de Déu de Misericòrdia, que precisament tenien lloc aquells mateixos dies.

Els dos cicles van tenir alguns punts en comú, atesa la participació del gremi dels pagesos a totes les solemnitats de Misericòrdia. És per això que, en la present edició, hem aprofitat aquesta circumstància per divulgar alguns dels textos presentats en dits cicles al voltant de Misericòrdia.

Del primer cicle, hi ha la conferència de Salvador Palomar, etnòleg i tècnic de l'Arxiu Municipal, sobre la participació dels gremis a la festa, centrant-ho sota el títol de «Pregàries i demostracions festives. La vintiquatrena i la carrossa dels pagesos», mentre que del segon cicle, dues conferències incideixen en l'anàlisi del context social i polític que emmarca i explica les característiques d'aquestes solemnitats religioses. D'una banda, Josefina Roma, professora d'Antropologia a la Universitat de Barcelona i reconeguda especialista en l'estudi de la religiositat popular, ens apropa, sota el títol de «...*Que quiere ser capitana, de la tropa aragonesa*. La manipulació de les advocacions marianes al poder.» al contingut polític de les coronacions com a mostra d'una voluntat no sempre reeixida per part del poder d'apropiar-se el simbolisme de les devocions marianes; mentre que Salvador Palomar, amb «La coronació de 1904 i les solemnitats festives a Misericòrdia al segle xx», analitza les solemnitats en honor a la Mare de Déu de Misericòrdia al llarg de tot el segle.

Aquesta publicació, doncs, reuneix aquests tres articles que corresponen al contingut de les conferències, als quals s'ha afegit un quart article, de qui signa aquesta nota, per tal de completar-ne el contingut, desenvolupant el tema de l'inici de les solemnitats a Reus, sota el títol "La devoció a la Mare de Déu de Misericòrdia: de la construcció de la segona ermita a la primera solemnitat (1652-1683)".

Una de les funcions de l'Arxiu Municipal és la divulgació del patrimoni documental i, en general, del patrimoni històric de la ciutat. En aquesta línia, amb l'edició dels presents materials, l'Arxiu pretén posar a l'abast dels ciutadans un conjunt d'informacions que permeten conèixer millor una parcel·la del seu passat col·lectiu.

Ezequiel Gort

Arxiver municipal

La devoció a la Mare de Déu de Misericòrdia:
de la construcció de la segona ermita a la pri-
mera solemnitat (1652-1683)

Ezequiel Gort

Imatge antiga de la Mare de Déu (Autor desconegut/AMR)

Es diu que el 1592 una fadrineta va veure la Mare de Déu. A partir d'aquesta feta s'inicià la devoció dels reusencs per la Mare de Déu de Misericòrdia, a la qual es va començar a bastir molt aviat una ermita en el lloc de l'aparició i, el 1602, s'hi traslladà la imatge de la Mare de Déu coneguda, consecutivament, com dels Set Goigs, quan era a la parròquia, al segle xv, i com de Betlem, quan va ser a la capella de la Nativitat, al carrer de Monterols, al llarg del segle xvi. Aquesta imatge, que concentrava bona part de la devoció mariana de la vila, seria coneguda a partir d'aleshores sota la nova advocació.

La devoció dels reusencs a la Mare de Déu de Misericòrdia es va anar consolidant al llarg de la primera meitat del segle xvii, sobretot durant la guerra de Separació i, després, definitivament, amb el pas de la pesta de 1652, del qual la vila sembla que se'n va sortir prou bé, circumstància que hom va atribuir a la intercessió de la Mare de Déu, com prou bé afirmà el Consell de la vila el 19 de maig d'aquest mateix any, a la vegada que mostrava la presència d'una devoció ja ben afermada:¹

«E més fonch proposat per dits senyors jurats com en temps de nesesitat sia lo millor acudir als sants per a aplacar la ira de Déu nostre Senyor. I com advocada nostra sia nostra Senyora de Misericòrdie, si-s farrà a la sua ermita una capella, en recunpensa de la mercè nos ha feta y per a què també aquí al devant, ara y en tot tems, se apiada de nosaltres, que encara que de nostra part sabem no podem acudir al que mereix, sia a lo menos y conega som agraits, per so mirin lo feador. Fonch determinat per lo honrat consell que a son tems y lloch que la vila, de son patrimoni, gaste en una capella, o altar o en lo que millor convindrà, fins a mil lliures».

¹ Arxiu Històric Municipal de Reus [AHMR], Llibre del Consell 1636-1673, f. 195. Sobre el procés de consolidació devocional, vegeu GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia* (Reus, 1997), passim.

La construcció de la segona ermita

A mitjan mes de maig de 1652, i després de veure com s'allunyava el perill de la pesta, primer el Consell va pensar a bastir una nova capella dedicada a la Mare de Déu a la seva ermita de Misericòrdia, o bé en un altar, tot amb una inversió de fins a mil lliures. En aquell moment, però, com es veu, encara no es tenia prou ben determinat el que calia fer i era per això que aquesta quantitat decidiren que s'havia d'esmerçar

«[...] a son tems y lloch que la vila, de son patrimoni, gaste en una capella, o altar o en lo que millor convindrà, fins a mil lliures.»

Finalment el que es va decidir no va ser pas alçar un nou altar o bé una altra capella, com es deia inicialment, sinó d'erigir una ermita de nova planta, substituint totalment la primitiva, que s'havia alçat cap a la darrereria del segle anterior. Era una obra, doncs, que anava molt més enllà del que inicialment s'havien proposat.

Aleshores, en un moment per ara indeterminat, els reusencs van portar la imatge de la Mare de Déu a la parròquia i sembla que la van dipositar en una de les capelles laterals, o si més no, se sap que el 1675 era a la capella de Sant Tomàs d'Aquino,² probablement a tocar de l'escala del cor.³ Confirma aquesta ubicació un text de 1681 que concreta que a la capella de Sant Tomàs:

«està una imatge de la Mare de Déu dita de Misericòrdia, la qual se ha de traslladar.»

Les obres s'iniciaren amb l'enderroc de l'ermita vella, la qual cosa sembla que es va fer sense tenir-ne la prèvia autorització de l'arquebisbe, així com, també sense el seu permís, es van vendre una sèrie de joies i d'altres objectes de

² AHMR, Visites, 1570-1685. La imatge és documentada en aquest altar el 3 de novembre de 1675 i el 19 d'octubre de 1681.

³ Si més no, segons la descripció del temple que fa Bofarull, a principis del segle XIX, la capella de Sant Tomàs d'Aquino era en aquest lloc (BOFARULL, Andrés de. *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días* (1867), v. II (Reus, 1961³) p. 84. Més endavant, aquest autor també concreta que la imatge va restar aquí durant trenta-un anys. BOFARULL, Andrés de. *Op. cit.*, v. II p. 129.

l'ermita per tal de poder aplegar prou cabals per a sufragar les obres, segons es concreta a la visita pastoral del 3 de desembre de 1655:⁴

«[...] havien enderrocat la hermita antigua que era molt bona y sens autoritat del ordinari, y que ara estaven obrant-la y que per a assò havien venut moltes joyes y coses precioses [...].»

Es tractava d'uns fets que l'arquebisbe volia aclarir i que, per això, es va manar al prior i als administradors —sota pena d'excomunió major i una multa de deu lliures i un sou a cadascu, sobre els béns propis— que presentessin, en un termini de mig any, els comptes que concretaven tot el que havien fet.

A banda, aquest text aporta dues precisions interessants: primerament, que l'ermita antiga «era molt bona»⁵ i, en segon lloc, que llavors s'estava treballant en les obres de la nova ermita.

Els treballs, però, sembla que es van haver de fer molt lentament i amb, almenys, algunes aturades. De manera que l'obra es va allargar per espai de molts anys: ben bé una trentena. Aquest dilatat període sembla prou justificat per la manca crònica de cabals que patia la població. Eren uns temps difícils: la guerra de Separació (1640-1652) havia deixat el país desfet i arreu la recuperació fou lenta. Reus no en va ser cap excepció, ans ben bé al contrari, en aquest procés i, si més no demogràficament, va tardar més d'una vintena d'anys a recuperar-se. Per això que, malgrat la voluntat dels reusencs que volien tirar endavant la fàbrica, les dificultats que patien la feien endarrerir, i fins aturar, com mostra el següent text, del 21 de desembre de 1657:⁶

⁴ AHMR, Llibre de Visites, de 1655. sf. La seu de Tarragona era vacant en el moment en què se suposa que es va fer el trasllat i es devien iniciar les obres. Francesc de Rojas va ser nomenat arquebisbe cap a l'octubre de 1652 mentre era a Roma, on exercia d'auditor de Rota per la Corona d'Aragó, pel que no va prendre possessió corporal de l'arxidiòcesi fins el juliol de 1653 (BLANC, Josep. *Arxiepiscopologi de la santa església metropolitana i primada de Tarragona*, v. II (Tarragona, 1985²) p. 183). De tota manera, segons diu Bertran, tindrien llicència del vicari capitular, cosa que sembla contradir el comentari i la disposició que recull l'acta de la visita pastoral (BERTRAN, Juan. *Nuestra Señora de Misericordia y su Santuario de Reus*, (Reus, 1954) p. 22.

⁵ Per una breu notícia d'aquesta primera ermita, vegeu, GORT, Ezequiel. *Notícia històrica del santuari de la Mare de Déu de Misericòrdia* (Reus, 2000) p. 13-16.

⁶ AHMR, Llibre del Consell, 1636-1673, sf. Per una visió general de Reus, pel que fa la difícil situació econòmica d'aquest moment, vegeu MARISTANY, Carles. "Els segles XVI i XVII" dins *Història General de Reus*, v. II (Reus, 2003) p. 187 i ss.

«[...] com la obra de nostra Senyora de Misericòrdia està parada per falta de no fer algunas diligèncias [...] fonch determinat [...] que-s fasa una plega per la vila ab alguns senyors del consell y de la reverent comunitat, y lo que-s aplegarà se distribuesca en pasar la obra avant.»

Com mostra aquest cas, fa l'efecte que bona part de l'obra es devia finançar amb l'almoïna. Aquí sembla que va destacar principalment l'aportació que va fer Francesc Canals,⁷ segons afirmava l'arquebisbe, Josep Sanxís, durant la predicació que va fer a l'església de Sant Pere el 26 de setembre de 1683, en ocasió del trasllat de la imatge a l'ermita. A més, hi hagué altres fonts d'ingressos, potser més puntuals, com s'observa el 5 de març de 1670, quan hom hi va dedicar quaranta lliures d'un censal,⁸ però tot i així les obres es devien aturar novament, perquè el 18 de gener de 1671, una comissió de dos consellers i dos preveres per poder

«donar principi en continuar la obra de la Hermita de nostre Senyora de Misericòrdia»

va determinar que podien cobrar «qualsevol allegats y altres deixas». Si bé aquesta mesura de moment els havia de proporcionar alguns cabals, aviat es veieren altra cop amb contratemps, i així, el 18 de desembre de 1671 hom constatava que

«les almoynes de les obres de Misericòrdia van amenguant»

i demanava diners a la vila, que llavors hi va invertir els ingressos que s'obtenien per l'arrendament de la neu:⁹

«se consigna a favor de les obres [...] lo arrendament de la neu per temps de tres anys.»

⁷ Era un militar, natural de Reus que, amb el grau de capità, va residir a Sevilla i més endavant passà a Amèrica. Va ser cavaller de l'orde de Calatrava. A l'ermita de Misericòrdia també va finançar l'altar dedicat a la Mare de Déu de Guadalupe.

⁸ AHMR, Llibre del Consell, 1636-1673, sf.

⁹ AHMR, Llibre del Consell, 1636-1673, sf. Sobre la venda de la neu i els pous de glaç, vegeu AMIGÓ, Ramon. *Neveres pre-industrials (pous de neu) al Camp de Tarragona* (Reus, 1987), pàssim.

A mitjan 1679 l'obra ja era força avançada, tot i que prosseguien les dificultats, i hom ja podia pensar a fer el retaule, tal com es deia el 16 d'octubre:¹⁰

«[...] veuen quant avansada està la obra de nostra senyora de Misericòrdia y quanta nessesitat té que-s continua la obra del ospital [...] fonc delliberat [...] que se miran les obres més nessassàries que se an de fer a nostra Senyora de Misericòrdia y així mateix les antrades se trobaran y si hi anar per donar principi all retaule se fassa.»

De fet, segons aporta Bofarull,¹¹ en aquesta època ja s'estava pintant. Diu que el 1678 hi treballaven Joan Franquet, el seu mestre Joan Juncosa i el fill d'aquest, fra Joaquim Juncosa, llec cartoixà. Dos anys més tard, el 1680, un cosí del darrer, Joan Juncosa, pintava la cúpula del creuer, mentre que el retaule de l'altar major va ser obra de l'escultor barceloní Llätzer Tremulles, el qual —diu Bofarull— hi treballava el 1681.

Finalment, les obres es devien enllestir del tot —o quasi, perquè devia faltar l'altar major— potser cap a la darrerria de 1680, o bé ja el 1681, ja que a l'abril d'aquest darrer any, amb motiu d'unes pregàries, hom esmenta que l'ermita ja estava a punt:¹²

«[...] la qual vuy ya veuen està acabada y la iglésia de sa casa com vostres mercès ja saben, ab la descènsia que està [...].»

Les pregàries de 1680 i 1681

Són uns anys que hom patí, almenys, períodes de sequera. Els primers mesos de 1680 faltà l'aigua i es va demanar de fer pregàries, però aquesta vegada no era a la Mare de Déu, sinó a sant Pere. En el consell de prohoms celebrat el 25 de març es deia:¹³

«En la qual prohomenia fonch per los magnífichs senyors de jurats ponderat la sterelitat de aigua y la molta nessesitat d'ella per vèurer lo temps tan austero y avansat, si fora bé deliberar tràurer la relíquia de

¹⁰ AHMR, Llibre del Consell, 1674-1693, f. 149.

¹¹ BOFARULL, Andrés de. *Op. cit.*, v. II p. 130.

¹² AHMR, Llibre del Consell, 1674-1693, f. 216.

¹³ Institut Municipal de Museus de Reus [IMMR], Llibre de Prohomenies, 1671-1724, sf.

sant Pere ab ella profesó o colocar-la en lo altar major para que lo poble devotament sa venere y per dit medi implore [...].»

Segons el costum que més endavant veurem establert, en cas de pregàries, entre les primeres mesures hi havia la de treure a la veneració pública les relíquies que atresorava la parròquia, i només si tot fallava, hom es decidia acudir —com a darrera instància, i la més poderosa— a la Mare de Déu de Misericòrdia. En aquest cas potser va ploure aviat, perquè no se sap que s'hagués implorat a la Mare de Déu. Un any més tard, el 1681, la manca d'aigua tornava a constrènyer els reusencs i, una vegada més, com era habitual, es feien les pregàries a la parròquia, però davant que la sequera no remetia, aquest cop hom va creure necessari fer un pas més i cercar l'ajut de la seva protectora. El 15 d'abril deia el Consell que

«[...] veuen y experimentan la nescessitat en que-s troba la present vila y son terme que vejem estan patint los esplets per la falta de socorrer-nos nostre Senyor en la aigua que necessitam y per eix efecte ja en la iglésia parrochial se estan fent rogativas dias ha, y apareix que deuríam ademés de això fer algunes altres demostracions per a que nostre Senyor sia servit socorrer-nos en lo que necessitan, y com de Maria Santíssima de Misericòrdia, nostra protectora, tingam experimentats los auxilis y remeys que en nostros temps y de nostros passats tots bé sabem, y aja ja alguns anys que la imatge estiga en la parrochial iglésia de la present vila y fora de la casa, y com de any en any se aja passat lo temps de aportar-la en sa casa, la qual vuy ya veuen està acabada y la iglésia de sa casa com vostres mercès ja saben, ab la descència que està. Per ço proposam a vostres mercès si diumenge primer vinent se aportaria la imatge en la sua santa casa ab professó y ofici, prèdica y demés que serà essencial a la festa de dita Senyora, ara sia aportar-la per pregàries en cas de que nostre Senyor no fos servit de socorrer-nos fins a diumenge, y en cas se digne nostre Senyor afavorir-nos en l'aygua que desitjam, si si aportarà en agiment de gràcias. Fonch determinat [...] se aporte Maria Santíssima de Misericòrdia en la sua santa casa ab professó de pregàries y que en sa casa se celebre ofici y prèdica en sa casa, y que es deixe en sa casa fins a que nostre Senyor sia servit de socorrer-nos y a las oras que ab la professó de gràcias y ab altre semblant festa se torni a la iglésia parrochial que, en altra ocasió, quant nostre Senyor serà servit y Maria Santíssima si aportarà per restar-se en sa casa, y a las oras se faran las festas apareixerà a est honrat consell.»

Era la primera vegada que hom parlava de fer un trasllat de la imatge de la Mare de Déu a causa de les pregàries per la pluja o per qualsevol altre flagell.

Només que, en aquesta primera ocasió, la imatge ja era a la vila i, per tant, el trasllat es va plantejar a l'inrevés de com després es va fer sempre: es tractava de baixar la Mare de Déu a la seva ermita, però no pas per deixar-la allí, sinó per tornar-la a la vila quan Déu hagués atès la súplica i concedit l'aigua necessària. El trasllat definitiu a l'ermita, doncs, ja es faria més endavant, festivament.

De tota manera, es diu que aquest primer trasllat per pregàries no es va arribar a realitzar perquè, segons afirma una nota afegida a l'acta (amb lletra, però, del segle XVIII), va ploure abans d'arribar el diumenge, de manera que ja no va ser necessari fer la processó de pregàries fins l'ermita i llavors el trasllat es va ajornar per a una millor ocasió,¹⁴ que finalment es presentà dos anys més tard, el 1683.

S'acorda el trasllat definitiu

Com hem vist, a l'abril de 1681 hom ja deia que l'obra de la nova ermita estava enllestida. Tanmateix, però, també hem vist com encara tardaren força temps a fer el trasllat de la imatge, tot esperant el moment adequat:

«[...] en altra ocasió, quant nostre Senyor serà servit y Maria Santíssima [...].»

Potser era que, malgrat el que deien el 1681, l'ermita encara no estava enllestida del tot —devia mancar el retaule de l'altar major—, ja que esperaven «quant nostre Senyor serà servit». Fos com fos, dos anys més tard, el 1683, sí que estava acabat i, per això, hom va tornar a parlar del retorn de la imatge a la seva ermita. Així ho deien el 20 de juliol de 1683:¹⁵

«En lo qual concell fou proposat [...] molts anys ha que la verge Santíssima de Misericòrdia tenim col·locada en la iglesia parrochial de esta vila esperant fos perficionada y acabada la obra de la hermita y com vuy se troba aquella acabada y adornada la iglesia, proposam a vostres mercès si se diferirà per altra ocasió o si se portarà este any, fent alguns dias de festas de autoritat en acció de gràcias de tants beneficis que de sa mà poderosa em rebut y singularment esperimentat.

¹⁴ AHMR, Llibre del Consell, 1674-1693, f. 216.

¹⁵ AHMR, Llibre del Consell, 1674-1693, f. 263-264.

Fonch resolt per dit honrat concell, que la Puríssima Verge de Misericòrdia sia tornada y col·locada en sa hermita per tot lo mes de setembre prop vinent [...].»

També aquest mateix dia 20 es va determinar que les festes es fessin els dies 26 i 27 de setembre, però després es va ampliar un dia més, de manera que finalment van tenir una durada de tres dies: el 25, 26 i 27 de setembre, i encara hi va haver un darrer acte a l'endemà, dia 28. Va ser la primera solemnitat que es coneix i, a més, aquí figura per primera vegada la data de 25 de setembre relacionada amb Misericòrdia:¹⁶ Això fa pensar que aquest dia no va ser, com tantes vegades s'ha dit (a partir de la bibliografia del segle XIX), el dia que s'atribueix al de l'aparició de la Mare de Déu a la fadrineta —que no se sap— sinó que podria correspondre a la data de l'inici de les solemnitats marianes de retorn a l'ermita.¹⁷

Els preparatius per al retorn de la imatge a l'ermita

Hom pensava fer festa grossa. Calia, doncs, preparar-la i, a aquest efecte, el primer pas va ser la creació d'una junta amb la missió d'organitzar els actes,

«per a que dita festa sia ab lo jubilo y alegria que tots desitjam.»¹⁸

¹⁶ Anteriorment potser n'hi hagué dues més, de solemnitats, ambdues suposades, per bé que possibles, els anys 1602 i 1652, de les quals, si fossin certes, no se'n coneix cap detall i que, en tot cas, només van avalades per la narració llegendària que es teixí a redós de l'aparició a partir de la darrerria del segle XVIII.

¹⁷ Qui sap si, un segle llarg més tard, hom descobrí aquesta data i, a manca d'una altra de millor, l'atribuí a la de l'Aparició, i s'inicià d'aquesta manera la llegenda. També, i igualment només a tall purament especulatiu, podem pensar en una relació directa amb la diada de la Mercè, tenint present que inicialment la devoció de la Mercè i de la Misericòrdia era la mateixa. L'endemà de la Mercè seria un dia ben escaient per a registrar l'Aparició, perquè d'alguna manera permetia mantenir unides ambdues advocacions. Respecte la data del 25 de setembre i la devoció a la candela, hi ha una relació força antiga —i segurament que desconeguda pels autors de la llegenda— relativa a l'any 1360, data en què Berenguer Marcó li va dedicar un censal amb una pensió de deu sous (GORT, Ezequiel. «El Reus medieval», dins *Història General de Reus*, v. I (Reus, 2003) p. 158.

¹⁸ AHMR, Llibre de Resolucions, 1681-1720, f. 14. Aquest llibre inclou una extensa «*nota in perpetuam rei memoriam*» sobre el retorn de la imatge a l'ermita. A partir d'aquí, utilitzo aquest text com a font documental bàsica, de manera que, si no es diu el contrari, cal entendre que segueixo aquesta font, tant pel que fa al text com per les transcripcions.

Per això, el 20 de juliol, tot seguit després d'acordar la festa, el Consell va elegir quatre consellers, a la vegada que demanava a la comunitat de preveres que fes el mateix i en nomenés uns altres quatre. La junta així formada, va iniciar la seva tasca elegint uns sagristans, els quals, seguint les ordres de la junta, havien de dirigir les feines que comportava la celebració de la solemnitat.

Els inicis dels treballs, però, foren decebedors. Hom confiava finançar les festes mercès a la capta de l'almoïna a la població. Els sagristans n'esperaven treure molts diners i en van treure pocs, o almenys no tants com havien pensat d'arreglar:¹⁹

«[...] foren elegits sacristans per coniderar ser de conveniència per major lluïment de las festas y coniderant dits sacristans que dels particulars de qui avian de tràurar llargas limosnas se han esperimentat molt escasos [...].»

És una dada interessant a tenir en compte. Potser és que les perspectives dels sagristans eren massa optimistes, però també permet pensar que tal vegada no tothom hi estava prou interessat o bé que la devoció dels reusencs en aquells moments potser no era tanta com després s'ha volgut creure.

La qüestió és que, trobant-se sense —o amb pocs— recursos i veient que no podien portar la festa amb el lluïment desitjat, els sagristans es van plantejar de plegar i, el 17 d'agost, lliuraren els memorials que tenien fets als jurats i renunciaren dels càrrecs al seu favor, per tal que fos la vila qui financés les festes:

«[...] y que la villa a son comta face las festas [...].»

Però això no era la idea que en tenia el Consell, de manera que aquell mateix dia els jurats el convocaren i es va decidir no acceptar-los la renúncia:

«[...] que als dits sacristans se'ls retornian los memorials y se'ls recomania tot cuidado en la bona direcció de las festas y que observian los ordes que tenen donats y rabran dels senyors elegits de la junta [...].»

Els sagristans, doncs, havien de córrer amb l'organització i les despeses, cosa que no vol dir, és clar, que el municipi no financés una part de la festa: es va fer

¹⁹ AHMR, Llibre del Consell, 1674-1693, f. 265.

càrrec de les despeses de la música —o si més no en part— d'un ball de «mi-nyons de Tarragona», de fer ballar l'àliga —que es va haver de refer—, la mu-lassa i els gegants, així com de la pólvora i de guarnir amb enramades, entre altres coses. Per tot això, el Consell va pagar entorn d'un centenar de lliures.²⁰ A més, les confraries, en la part que els corresponia, també hi col·laboraren.

De pas, els jurats aprofitaren la mateixa reunió del 17 d'agost per plantejar, amb motiu de la solemnitat, la recuperació dels antics símbols de l'autoritat, deixats de banda des de feia temps, com era l'ús de les gramalles, cosa que el Consell va aprovar:

«[...] que los senyors jurats disposian fer las gramallas com millor convinga en utilitat del comú, trahent aquellas y demás aderents, per los dias asenyalats de las festas de nostra Senyora de Misericòrdia.»

Els jurats, doncs, participaren als actes lluint la vestimenta d'honor que corresponia a la representació de la seva autoritat, és a dir, amb les gramalles —que eren de domàs carmesí—, les clotxes, els caperons i les xies.

En aquestes ocasions —les grans festes—, la vila també es guarnia i les confraries hi contribuïen alçant altars pels carrers, no així, però, la comunitat de preveres, tal com documenta un sacerdot coetani, mossèn Güell:²¹

«Altars que solen fer les confrarias en algunes festes grans per los carrers o parts a ont convinga: bé poden. La comunitat mai ne a usat fer. En lo any de 1683, als 27 de setembre, se feren las festes de tornar la Verge Maria de Misericòrdia. Se féu gran festa, feren les confraries sos altars, la cumunitat no-n va fer. Nontament, la vila ho demanà, se li respongué que no era possible.»

Les confraries prenen una part molt activa en les celebracions, ja fos en la preparació dels altars que ornaven el recorregut de la processó —especialment al llarg del camí fins a l'ermita— com en la participació a tots els actes. En tenim una mostra relativa a la confraria dels blanquers i assaonadors que, per aquest motiu (tal com en algun moment ho devien fer la resta de les confraries), es van reunir el 19 de setembre de 1683:²²

²⁰ AHMR, Protocol de polisas y albarans de claveria, 1681-1740, sf.

²¹ AHMR, Llibre d'Anotacions, de mossèn Güell, f. 3.

²² AHMR, Llibre d'Actes de la confraria dels blanquers, 1681-1772, f. 24r.

«En dit parlament fou proposat per lo senyor de percurador dient: Magnífichs Senyors, per lo qui avem ajustat a tots vostres mercès y per veura si donarem dos o quatre hòmens per ajuda de costa, per a fer la capella al camí de nostra Senyora de Misericòrdia, lo dia que portaran la Verge a la casa de nostra Senyora. Fou determinat per la major part de tots vostres mercès que se alligescan dos òmens juntament ab dos senyors de percuradors y sagristans. Foren allegits Isidro Barbé, menor, y Pau Solanes. També fou determinat de la major part de tots vostres mercès que tot allò que-s gastarà que la confraria ho pagara.»

Fa l'efecte que les confraries competien per tenir el millor altar, perquè es diu que tots eren molt guarnits i alguns fins i tot eren de grans dimensions i prou ben acabats perquè hom els qualificqués en algun cas com a altars dignes de ser al temple prioral. Pel que fa el seu nombre, per aquesta ocasió se'n van arribar a erigir setze, tots ells situats fora muralla, alguns prop dels portals, mentre que la majoria eren al llarg del camí de Misericòrdia, segons veurem. Un camí que aleshores era molt diferent de l'actual —que va ser obert al segle XIX—, ja que sortia de la vila seguint el camí que prop de la creu dels Corbs²³ es bifurcava en direcció a Cambrils i a Riudoms. El primer, que era el de Misericòrdia, es convertia en un camí fondo, del qual s'ha dit que era estret, tortuós i desigual.

Aquesta voluntat de lluïment també feia que durant els tres dies de la festa, la vila oferís un aspecte prou diferent del quotidià, amb els carrers engalanats. Però devia ser a les nits quan la vila prenia un caire més espectacular, mercès a les lluminàries i sobretot pels ribells de teies que cremaven a la muralla:

«luminàries universals per tota la vila y per tota sa radó de la muralla; a poca distància posaren ribells de teia que pareixia un incendi de part de fora los murs».

I també la parròquia. El temple prioral durant aquells tres dies canvià de fesonomia:

²³ Amigó suposa que aquesta creu devia ser a dita bifurcació (AMIGÓ, Ramon. *Materials per a l'estudi dels noms de lloc i de persona, i renoms, del terme de Reus* (Reus, 1988), p. 518), és a dir, que segons això, és possible que fos dins el solar de l'actual plaça de la Pastoreta, o en tot cas en algun punt proper, entre el camí de vell de Riudoms i el torrent de Cal Sanç, conegut avui com el barranc de l'Escorial.

«[...] lo adorno y composició del altar major estava ab molta magestat[...].»

el presbiteri va ser gairebé totalment engalanat: des de l'altar de sant Isidre fins al de Jesús, és a dir, els altars que hi havia a banda i banda de l'altar major. En mig, davant la porteta del sagrari, hi havia la imatge de la Mare de Déu sobre un dosell de vellut vermell, molt ben guarnit, mentre que la resta del temple era embellida amb cortinatges, «gerolífichs» i «dècimes», de manera que, segons la descripció que van deixar els coetanis:

«la iglésia pareixia un pom d'or, tant ben adornat».

L'ermita, però, no era pas menys. Durant aquests tres dies, interiorment també restà guarnida, mentre que al seu redós no faltaren tampoc els ribells amb teies, els quals durant les nits li devien conferir un aspecte fins llavors mai no vist:

«[...] així mateix, a la hermita de nostra Senyora, un incendi de foch ab ribells de teia.»

El desenvolupament de la festa

La festa s'inicià el dissabte, dia 25 de setembre, amb les il·luminacions generals i a l'església prioral hi hagué unes solemnes completes amb cants. A l'endemà, diumenge dia 26, l'arquebisbe, Josep Sanxís, digué missa de pontifical, amb l'assistència de dos canonges de Tarragona, que eren el degà i l'ardiac de Sant Fructuós. No hi hagué prèdica, però sí que hi hagué cants que devien causar bona impressió, ja que hom els va lloar:

«[...] la cantòria fonch cèlebre, ja de ben cantat com de valencicos [...].»

Durant aquests dies, l'arquebisbe devia residir a la casa de Josep Simó, al Mercadal,²⁴ i des d'allí, a la tarda, va veure ballar els vuit balls que participa-

²⁴ La casa de Josep Simó era a la cantonada de la plaça del Mercadal amb el carrer de Jesús, on avui hi ha cal Navàs.

ren a la festa, dels quals només se sap que un va ser pagat per la vila i que el portaven uns balladors de Tarragona,²⁵ a més a més de la presència de l'àliga, la mulassa i els gegants. La resta dels balls devien pertànyer a les confraries. Es diu que tots ballaren amb gran destresa.

A la nit hi hagué completes, que es van celebrar amb la mateixa solemnitat que el dia anterior i que comptaren amb la participació de dues cobles de músics. Després, a més de les lluminàries, hi hagué un castell de foc i dues traques:

«[...] a la nit tiraren o anaren molts cuets, ja al aire, com ab dos cordas, la primera des del portal de Muntarols fins al carrer Major y la altre corda des de lo campanar fins a casa Gaspar al Mercadal, que después se tirà lo castell, ab dos retiradas que durà mitja hora y donà molt foch.»

Finalment, el dilluns dia 27, es va fer el solemne trasllat, que comptà amb l'assistència de moltíssimes persones, entre les quals moltes de forasteres.

Al matí, a l'església, hi hagué una missa solemne, amb cants, a càrrec de l'ardiaca de Sant Fructuós, i amb la presència de l'arquebisbe, que va fer la predicació.²⁶ Tot es va fer

«[...] ab la mateixa solemnitat de cantòria, llums y adornos que lo diumenge [...].»

Després de les vespres i les completes, i per tant ja a hora fosca, es va iniciar la solemne processó, precedida pel seguici festiu —els gegants, la mulassa, l'àliga, els balls— i amb la participació de vuit creus d'argent, quinze banderes de les confraries amb vuit tabernacles, tot acompanyat de molta lluminària d'atxes.²⁷ Seguien els preveres de la Reverend Comunitat de Sant Pere i els

²⁵ AHMR, Protocol de polisas y albarans de claveria, 1681-1740, sf.

²⁶ L'arquebisbe presidí l'acte des del tron —de "magestat" diu el document— que li va preparar la Vila i que era situat sota l'orgue.

²⁷ El 1640 es va regular l'ordre de participació de les confraries, amb les seves banderes, tabernacles i creus. Era el següent: primer obrien els estendards del Roser i de Jesús; seguien les banderes de sant Gregori (sastres i calceters), sant Hipòlit (escudellers, cantarers i ollers), sant Francesc (corders i espartenyers), Mare de Déu del Roser, sant Josep (fusters, boters i mestres de cases), sant Sebastià i sant Ramon (botiguers i revedors), sant Eloi (ferrers i serrallers), sant Cosme i sant Damià (metges, cirurgians i apotecaris), sant Llop i sant Antoni (blanquers i assaonadors), sant Miquel (paraires), santa Llúcia (pagesos) i finalment la bandera de la vila. Totes les banderes anaven acompanyades dels confreres corresponents. Els tabernacles, que anaven acompanyats d'atxes, seguien un ordre diferent: sant Isidre, sant Antoni de Pàdua,

religiosos dels dos convents, és a dir, els franciscans i els carmelitans.²⁸

La imatge de la Mare de Déu es va portar sobre un tabernacle i sota pal·li. Aquest tabernacle es diu que era

«[...] molt curiós, adornat de vàries coses, ab vidres, floreros y glossa brillant, cosa molt vistosa y curiosa, la santa imatge ben adornada ab una corona imperial ab pedras y sobredorada, molt decent anava y dita corona se li féu per aqueix dia.»

El tabernacle, portat a coll per quatre preveres, l'acompanyaven dos preveres que anaven encensant la processó, mentre que els jurats —nous i vells—, acompanyats pel batlle, el jutge i el lloctinent —vuit en total—, portaven el pal·li. Els seguia el prior, que portava la capa pluvial, acompanyat pels diaques.

La processó va sortir pel portal major de l'església de Sant Pere i va recórrer els carrers de la vila, molt guarnits per aquesta ocasió:

«[...] los carrers per la via de la professó, de colgaduras y adornos ben posats [...].»

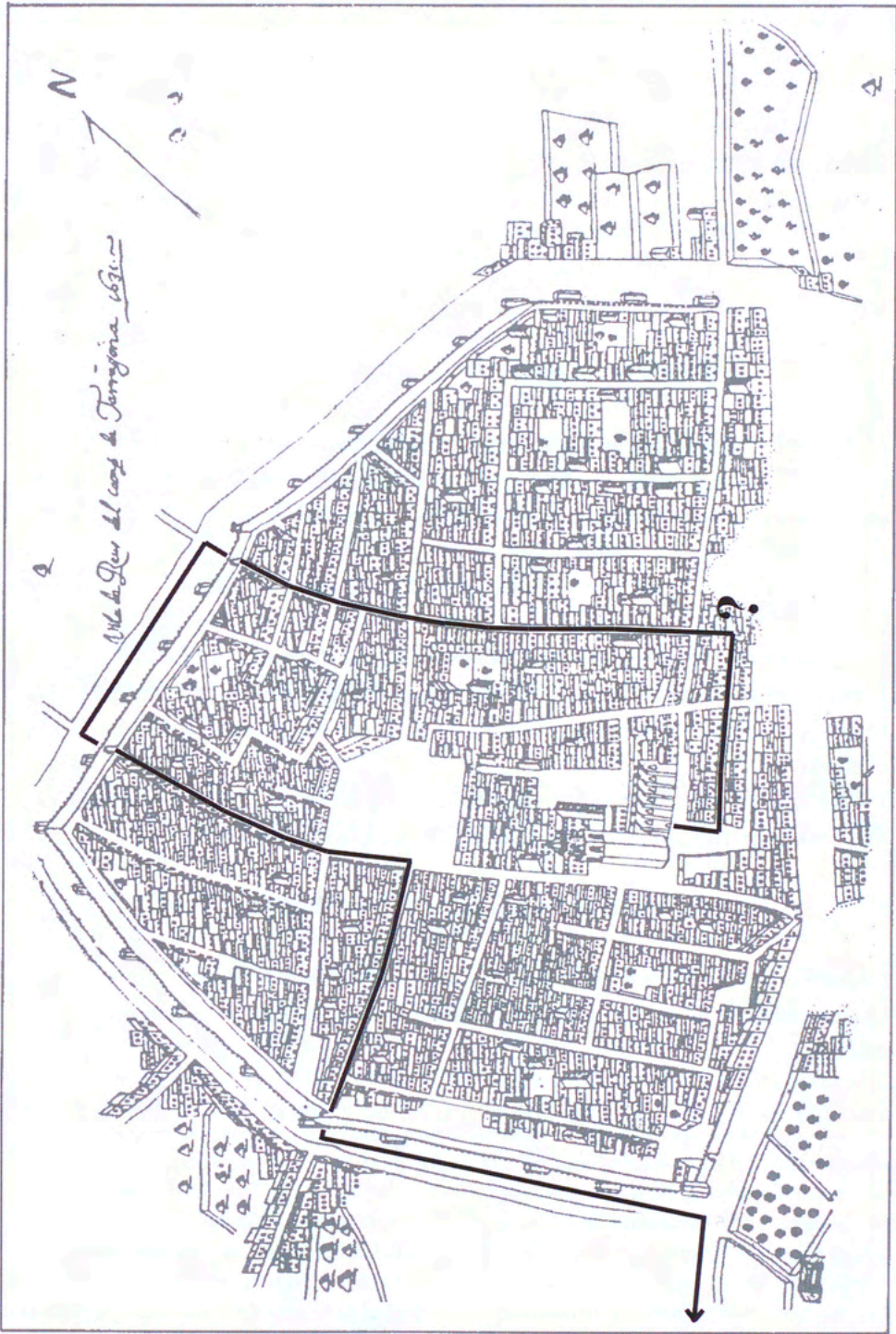
El 1683 encara no existia l'actual capella del Santíssim i el portal major del temple no era el present —que també hi era—, sinó el que avui comunica l'església amb dita capella i que donava a la plaça de la Pescateria. La processó, doncs, devia sortir per aquest punt.

Va passar per la plaça i tot seguit enfilà pels carrers de la Carnisseria, del Forn²⁹ i de Santa Anna, per sortir fora muralla pel portal d'aquest carrer, on s'havia alçat el primer altar, erigit per la congregació de la Sang.

sant Francesc, santa Llúcia, Mare de Déu del Roser, Jesús i finalment sant Pere. L'ordre de les creus era el següent: sant Miquel, sant Llop i sant Antoni, santa Llúcia, i finalment la Mare de Déu del Roser. Vegeu GUIX, Josep M. *El «Llibre de la cadena» de Reus. Règim jurídic de la vila en l'Edat Mitjana*, v. II p. 307-309.

²⁸ En canvi, no s'esmenta que hi anés el Crist de la Sang, com més endavant seria habitual en les processons de pregàries a Misericòrdia. Potser no es va treure pel caire festiu de la celebració. Pel que fa a l'ordre processional de les comunitats, era el següent: primer els carmelitans descalços, seguien els franciscans i finalment els preveres, cadascú encapçalant la seva marxa amb la corresponent creu (GUIX, Josep M. *Op. cit.*, v. II p. 308).

²⁹ El document conservat aquí és aparentment confús perquè fa passar la processó des del carrer de la Carnisseria al del Forn (l'actual carrer de la Presó) i no esmenta el carrer Major, si és que va passar per aquest costat, ni el carrer de la Merceria (nom que designava part de l'actual carrer de l'Hospital) si és que va passar pel costat contrari. El carrer de la Carnisseria, que

Recorregut urbà de la processó de trasllat segons la documentació conservada.

Després va continuar pel raval fins arribar davant el convent de monges carmelitanes —a l'actual plaça de Prim— on es va cantar un «villansico». En aquest lloc s'havia alçat el segon altar, aquest cop dedicat a la Concepció i, potser per ser un espai més ampli (tot i que només era la meitat de l'actual plaça), s'hi havia acumulat molta gent.

A partir d'aquí, la processó tornà a entrar al clos emmurallat passant pel portal de Monterols i, seguint per aquest carrer, va fer cap al Mercadal, on hi havia l'arquebisbe, a la casa de Josep Simó, des d'on la va veure passar. Davant d'ell, diuen els textos,

«[...] se cantà sonorament y dansà la àguilla molt destrament [...].»

La processó es va posar novament en marxa, tot girant cap el carrer de Jesús i sortint pel seu portal, des d'on es dirigí cap al convent de Sant Francesc, lloc on s'havia alçat un altre altar, aquest dedicat a nostra Senyora,

«[...] molt adornat y curiós, y una font de aygua [...].»

Aquí novament es cantà. Després es va seguir el camí general en direcció a l'ermita, el recorregut del qual es veia farcit d'altars que havien erigit les diferents confraries de la vila i que havien de destacar en la foscor, tot enllumenant el camí.

Tot just passat l'hort dels frares, tocant a la paret de l'hort, trobaren l'altar de santa Magdalena, bastit per la confraria dels teixidors

«[...] ab molta lluminària, que podia ser altar per una iglésia [...].»

i després, davant l'era d'en Simó, passaren pel de sant Gregori, que descriuen com a petit i curiós. Aquest altar era fet per la confraria dels sastres i dels calceters.

Amigó documenta pels segles xv i xvi (AMIGÓ, Ramon. *Op. cit.*, p. 146), fa l'efecte que era un carreró que donava a la plaça de la Pescateria i que potser corresponia —en el cas que no hagi desaparegut— al carreró dels Jueus, si hem de fer cas al que assenyala Bofarull al seu croquis aproximat de Reus al segle xv (BOFARULL, Andrés de, *Op. cit.*, v. I croquis annexe). Ara bé, també hi hauria la carnisseria del Mercadal —documentada per Amigó als segles xvi i xvii— potser tocant al carrer de Jesús i, si més no des de finals del segle xvii, l'actual carrer de les Carnisseries Velles, on, potser des de cap el 1696, hi devia haver les carnisseries del Comú. Entenc com a recorregut més plausible de la processó el del carrer de la Merceria per enllaçar amb el carrer del Forn. A no ser, és clar, que el de la Carnisseria llavors es comunicqués directament amb el del Forn, per sota del de la Merceria.

En arribar davant la creu de pedra —probablement la dels corbs— trobaren l'altar de sant Hipòlit, alçat per la confraria dels escudellers. En aquest punt la processó deixà el camí general per entrar al camí fondo i, «al mig del fondo del camí», passaren per davant de l'altar de sant Eloi, que pertanyia a la confraria dels ferrers i que era

«[...] ab un replà, un altar ab sos archs ben adornats y luminària [...].»

Seguia, a continuació, el de sant Ramon, que corresponia a la confraria dels botiguers i els negociants, que també hom descriu com a petit i ben guarnit.

Després de traspasar el torrent —avui, el barranc de l'Escorial— i seguint pel camí fondo, trobaren l'altar de sant Francesc, que era de la confraria dels corders i se'l descriu com a molt curiós.

A continuació, seguint el camí cap a l'ermita, passaren per l'altar de sant Josep, que era el dels fusters i els mestres de cases. En aquest cas, a més, havien bastit un arc enmig del camí:

«[...] los fusters feren uns archs al mitg del camí, molt alt y curiós, y passà la santa imatge, y havia l'altar de sant Josep, cosa ben vista y adornada [...].»

Seguint el camí, més endavant, al tros del Bonet, hortolà, trobaren l'altar de sant Miquel, de la confraria dels paraires, del qual hom destaca el guarniment amb flors.

Després, en passar prop del tros del Dalmau, escudeller, trobaren l'altar dels sants Cosme i Damià, definit com a molt devot. I en arribar al cap del referit tros, s'alçava l'altar de sant Antoni, de la confraria dels blanquers i els assaonadors.

Més endavant arribaren a l'altar del Roser, que hom també definí, com la majoria d'altars, com a molt curiós. A prop d'aquest, però a l'altra banda del camí i en un botjar, hi havia l'altar de sant Isidre, pertanyent a la confraria dels pagesos:

«[...] un altar de sant Isidro, que fonch lo millor que podia servir per una capella gran; molt curiós, adornat y molta lluminària [...].»

I finalment, ja tocant a la paret de l'ermita, hi havia l'altar de la confraria dels fadrins.

Arribats en aquest punt, la imatge va fer l'entrada solemne a l'ermita enmig de la moltíssima gent que s'hi havia concentrat. El temple oferia també un notable aspecte, ple de gom a gom, amb molta lluminària i amb l'altar guarnit.

L'arquebisbe —que ja era a l'ermita, vestit de pontifical, amb la mitra al cap i acompanyat dels canonges de la seu presents a l'acte, també revestits— va sortir a rebre la imatge fins a cinquanta passes de la porta. Allí li va fer reverència i la va encensar tres vegades.

A continuació, la imatge va entrar a l'ermita enmig de cants i seguida per l'arquebisbe, i una vegada a l'interior, l'encarregat de treure la imatge del tabernacle i col·locar-la a la fornícula de l'altar major va ser mossèn Joan Torner, prevere i administrador de l'ermita. Va ser un moment emocionant i es diu que hom plorà en veure la imatge al seu lloc, després de trenta-dos anys d'absència.

Aquella nit va seguir la festa, sense que hi faltés la música ni tampoc els focs d'artifici, emprant molts coets de corda, així com de voladors.

Encara a l'endemà, el dimarts dia 28, hi hagué una missa resada a l'altar major de l'ermita que comptà amb la presència de l'arquebisbe,

«[...] que fonch a modo y consentiment de benedició de dita iglésia [...].»

I que mossèn Torner aprofità —ho havia aconseguit de l'arquebisbe— per anunciar, entre altres, vuitanta dies d'indulgència per cada vegada que es resés davant la Mare de Déu de Misericòrdia.

La relació coetània que s'ha conservat també recull que el jurat en cap de la vila, en Gaspar Huguet, va escriure una detallada crònica dels fets —malauradament perduda—, a la vegada que afegeix l'admiració dels presents perquè, tot i la gentada que s'hi congregà, no hi hagué cap accident:

«[...] per intercessió de Maria Santíssima, allà que a hont y havia tanta gent, no-i agué ninguna desdicha, ja en la vila, com en los forasters [...].»

Malgrat aquesta certesa, però, el mite, generat a la darrerria del segle XVIII també va envoltar aquesta primera solemnitat, i així, hom explica —ho comenta el pare Rius, el 1803—³⁰ que durant la festa, i mercès a la intercessió de la Mare de Déu, es produí una acció miraculosa, correctora i de castig, a la vegada que edificant, per una mala acció i dels deshonestos desitjos carnals,

³⁰ RIUS, José. *El Árbol de la vida plantado en medio del Paraíso*, (Reus, 1803) p. 93 (AHMR, manuscrit inèdit).

però també de perdó davant del sincer penediment de la persona esgarriada, que, de sobte, es guareix dels seus mals:

«La noche pues del 26 de Setiembre del año 1683 para cortejar los de Reus á su inmortal Bienhechora [...] entre otras festivas demostraciones de su religiosa satisfaccion diéron al Puéblo la diversion de un castillo de fuego, que, desde el centro de la plaza mayor de la Villa iba entreteniendo los ojos y el júbilo de innumerable gentío. Á estas horas un mancebo que servia al maestro artífice del castillo, de los muchos cobetes de que iba cargado echó uno á aquella parte del concurso donde aquellas gentes estaban mas densas y apretadas. El motivo sería, como es regular en gente de semejante humor, el ocasionar alguna risa y mayor diversion con el desparramo y algazara que suelen dimanar de estos accidentes [...] pero por una triste y oculta reaccion repercutió hacia el miserable mancebo y pegándole fuego en los demás cobetes de que estaba cargado, hizo en él tan funesto estrago que se resolvió acudir a él con el extremo remedio de la Santa Unción [...]. Este incauto mozo habia dado palabra á una muger deshonesta de divertirse torpemente con ella, en acabándose la función del fuego artificial. Volvió en si el miserable delinqüente; y reconociendo quan justamente habia sido castigado y confesando quan indignos pensamientos habia abrigado en su corrompido espíritu, clamó de corazon al animado Cielo de las misericordias [...] que en breve se encontro sano y expedito.»

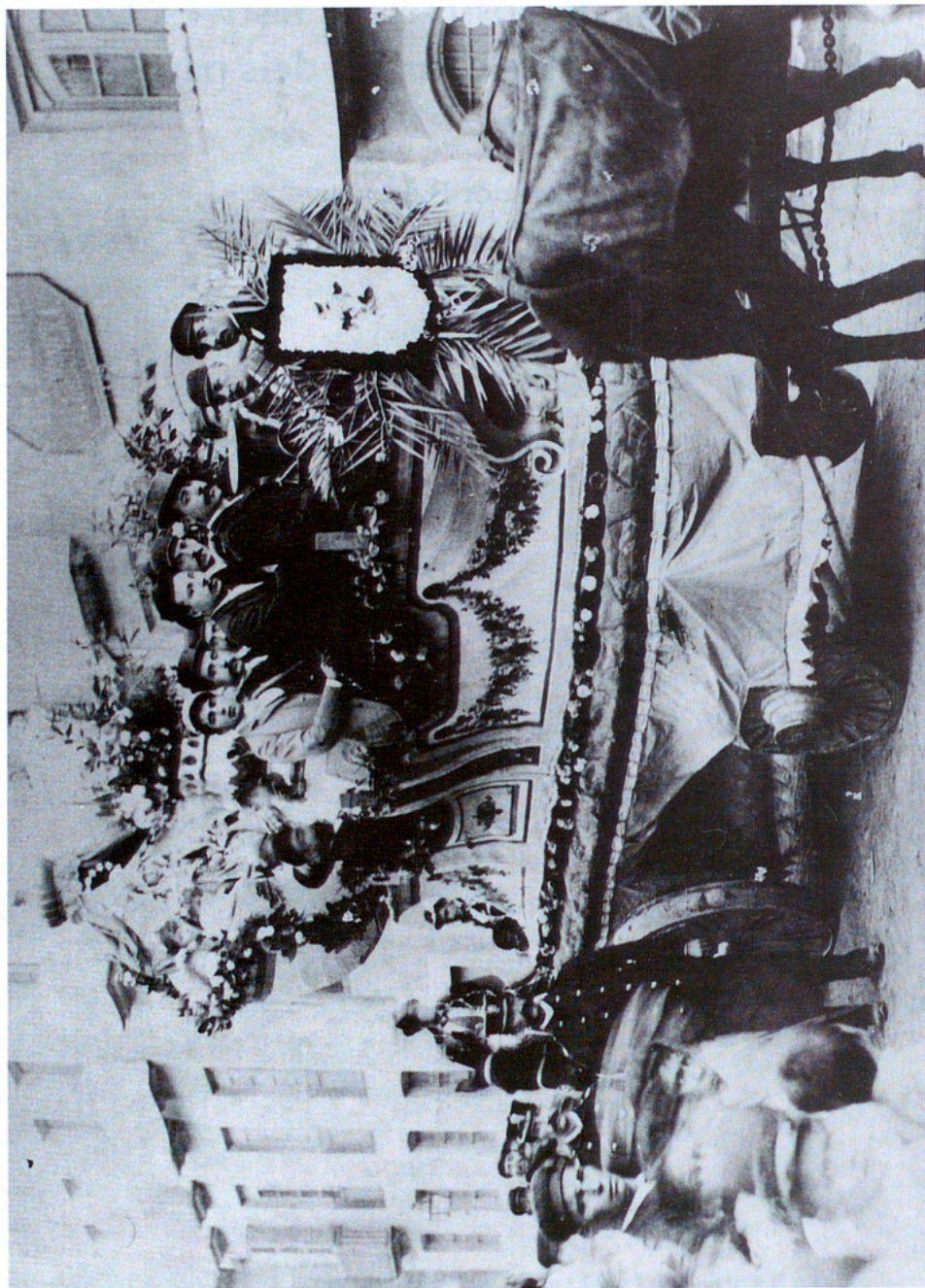
Aquesta solemnitat va tenir un caire d'excepcionalitat, perquè va ser la primera i perquè es va fer per celebrar només el fet del pur retorn de la imatge a la seva ermita, sense que hi hagués hagut una pujada prèvia de pregàries —feia una trentena llarga d'anys que era a la vila—, sense que se li agrafés directament la seva mediació per salvar la vila d'un flagell immediat, però sentà un precedent, un model de festa de retorn que després s'anà repetint i fins s'establí un veritable protocol d'actuació³¹ que s'observà a totes les solemnitats per pregàries al llarg dels segles XVIII i XIX, tot i que amb la lògica evolució, i encara a les solemnitats commemoratives posteriors.

³¹ Sobre el costum i el protocol observat en les pregàries i les processons de trasllat de la Mare de Déu de Misericòrdia, vegeu GORT, Ezequiel, «El protocolo de la processó de Misericòrdia de 1783», dins *Informatiu Arxiu*, n. 9 (hivern 2004) p. 5-6.

Pregàries i demostracions festives. La
vintiquatrena i la carrossa dels pagesos

Salvador Palomar

Carrossa dels pagesos davant el Vapor Nou, any 1904 (Autor desconegut / AMR)

Una de les manifestacions més característiques de les solemnitats urbanes fou, en el passat, la sortida de carrosses amb figures al·legòriques referents a la motivació de la festa. D'aquestes carrosses, les més conegudes foren les del gremi de boters i de la confraria dels pagesos, que ha perviscut fins als nostres dies.

Dalt d'aquest carro triomfal han figurat, els últims cops que ha sortit —sempre en solemnitats relacionades amb Misericòrdia—, els personatges de l'Aparició, interpretats per canalla. Encara que la tradició de l'últim segle era que els animals que porten la carrossa fossin vuit mules blanques, això no sempre s'ha pogut complir en les últimes sortides.

La carrossa i el seu acompanyament són coneguts popularment com la vintiquatrena tot i que, estrictament parlant, aquesta seria el conjunt de vint-i-quatre genets que, portant atxes a la mà, acompanyen el carruatge. Són socis de la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia amb indumentària de gran festa.

La vintiquatrena

Una vintiquatrena és una forma de representació reduïda de l'òrgan decisorí d'una confraria o agrupació gremial —una mena de junta executiva, que diríem en termes actuals— integrada, com indica el nom, per vint-i-quatre prohoms.

Aquesta és una fórmula emprada, a Reus, per diferents confraries. En el cas dels pagesos, la trobem documentada des de 1664, quan aquests s'adrecen al Consell de la Vila, per demanar-li el reconeixement:

«E més fonch proposat per dits senyors dient magnífichs senyors los procurados de la confraria dels pagesos d'esta vila an fet súplica la qual

vostres mercès oiran. Y oïda aquella vostres mercès determinaran lo faedor, que lo que vostres mercès determinaran se farà ab que lo contés. Ab la súplica conté ab que demana dita confraria que la vila los fasa mersè de consedir-los que, així com vuy per tenir y delliberar qualsevol cosa tocant a la confraria se a de ajustar per anter, y que de vuy en avant lo que tota la confraria feie se puga fer y determinar ab 24 senors de dita confraria. Y també que ya vostres mercès veuen que la confraria a fet una creu de molt valor y que los senyors que eren jurats al tems se comensà la creu los prometeren alguna cosa, per so vejaan vostres mercès si se'ls dar alguna cosa de ajuda de costa. Fonch determinat que se'ls done 4 lliures 10 sous de ajuda de costa.»¹

La designació també podia realitzar-se amb funcions representatives. D'aquesta forma una vintiquatrena presidia les festes de la confraria i participava en les solemnitats festives cíviques i religioses de la ciutat.

El testimoni d'Andreu de Bofarull, a mitjan segle XIX, referit a la festa patronal és prou fefaent quan explica que, des de fa molt de temps, els pagesos celebren la seva festa patronal amb un ofici a l'altar de santa Llúcia —a la prioral— on també figura la imatge de sant Isidre. I ens parla que és presidit pels prohoms de la confraria i per una vint-i-quatrena de consellers escollits pel gremi, els quals —amb indumentària de festa— ocupaven els bancs que hi havia a banda i banda de l'altar.²

La tradició de la vintiquatrena dels pagesos ha generat les corresponents explicacions llegendàries. Així s'afirma que els vint-i-quatre genets representen el consell que regia la vila, a l'època de l'Aparició. També es diu que Isabel Besora, en el seu camí cap a la casa de la vila per anunciar als reusencs la seva visió de la Senyora, passa primer per la seu de la confraria dels pagesos, on es trobaven reunits els prohoms per a debatre sobre la greu epidèmia que afectava la ciutat. Així, doncs, els pagesos haurien estat els primers a assabentar-se de l'Aparició. Més enllà del seu improbable rigor històric³, aquestes tradicions llegendàries remarquen simbòlicament la vinculació secular de la confraria dels pagesos amb la devoció i amb les festes en honor a la Mare de Déu de Misericòrdia.

¹ AHMR, Actes del Consell, 1636-1673, 21/9/1664

² «Los veinte y cuatro consultores elegidos por el gremio que con faz robusta y tostada, cubiertos con sus gambetos, y lucièdo el gorro colorado y faja de colores nacionales, asistían a la misa y sermón que dedicaban al labrador S. Isidro». B [BOFARULL, Andreu de]. *Reus en el bolsillo*, p. 33.

³ Tal com explica Flores, en aquest moment la confraria dels pagesos no disposava de seu pròpia. Veg. FLORES, Montserrat. *Història de la Germantat de sant Isidre i santa Llúcia* (en curs).

Les pregàries

En la societat tradicional, les manifestacions de religiositat col·lectiva tenen com a objectiu implorar l'ajut celestial davant de les situacions de perill o desgràcia que afecten la comunitat, en la mesura que aquestes són percebudes, en bona part, com a conseqüència de la voluntat divina que castiga el comportament del poble. Alhora, però, són un vehicle de cohesió social i de reforçament de l'ordre establert davant uns moments d'excepcionalitat catastròfica que podrien afavorir la transgressió i la destrucció de l'ordre social.

Les confraries són clau, en aquest sentit, ja que constitueixen una forma bàsica d'associacionisme, amb un referent religiós, que reuneixen diferents grups socials i formen part de l'estructura del poder.

Per als de Reus, indrets de pregària foren —a l'època moderna— diverses ermites del Camp i el Priorat. Per exemple, la de Santa Anna a Castellvell, on sovintejaven cada primavera les pregàries demanant la pluja, ja que la sequera era el problema principal que afectava periòdicament el camp: «fer pregàries per la gran esterellit i necessitat tenen los esplets de aygua» (1609). Però també altres com les plagues —el cas de la llagosta, el 1687, n'és un bon exemple— o les tempestes i pedregades «que pareix que nostre Senyor nos vol castigar en donar-nos boyres que fan gran dany als esplets. Apareixeria bé se fessen pregàries a nostre Senyor nos preserven de semblant dany»; «per a que Déu omnipotent se servesca guardar los blats y altres plantes de la broma o neula» (1601).

Però també a la Mare de Déu del Roser, a la Mare de Déu del Camí, a la Mare de Déu de la Roca, a Sant Miquel d'Escornalbou, a Sant Pere de la Selva, a Puigcerver, a Nostra Senyora de la Pineda, o a la Selva, on els procuradors de santa Llúcia demanen «sinch capellans per una proffessó de pregàries avian votada a nostra Senyora de Paredalgada» (1619).⁴

Fins i tot a indrets més llunyans com Santa Maria d'Escaladei (1612) o Santa Magdalena d'Ulldemolins. Aquest era un centre devocional d'importància a la contrada. Fra Llorenç Julià, l'eremita que s'hi instal·là cap a 1558, portà diverses relíquies i imatges, com la d'un santcris jacent, que tenien un gran poder per a invocar la pluja. El 1619, els fadrins —agrupats en la confraria del Sant Nom de Jesús— havien fet un vot d'anar-hi en processó i demanen, a la

⁴ AHMR. Comunitat de preveres. Resolucions.

comunitat de preveres, quatre capellans. No sabem si en acompliment d'aquest vot, o d'un altre, pel maig de 1620 hi ha una altra processó a Santa Magdalena —documentada pel costat reusenc a les actes de la confraria de la Sang— que motiva que el consell de la vila d'Ulldemolins deliberi que «los de Reus han pujat a Santa Magdalena en profesó per alcanzar agua y ara se troban sitiats per la pluja y los falta menjar, se-s determinat favorir-los ab provisions, per honra de la vila».

I, evidentment, la de Misericòrdia, a partir de 1610.

La presència de la confraria dels pagesos és constant en les pregàries adreçades a la Mare de Déu de Misericòrdia, per motiu d'epidèmies o perill de guerra, però, sobretot, per manca de pluja o perill de plagues.

El 4 de maig de 1629, pocs anys després de la construcció de la primera ermita, la confraria de Santa Llúcia demanava a la comunitat de preveres:

«representar-nos la mateixa necessitat de agua suplicaren de part de tota la confraria, fossen servits, fessem profesó de pregàries a nostra Senyora de Misericòrdia y allí dir missa cantada, ofici y sermó donant caritat acostumada y en particular la caritat que donaren los confreres del número de nostra Senyora del Roser lo any pròxim passat, que tenbé feren profesó a dita santa cassa [...]»⁵

El pagament dels capellans és, en aquest cas, motiu de precisió:

«Notam un error y és que he dit [...] lo que avian donat lo any antes los confreres del número, dich que en assó me so errat, perquè los del número, per raó de que partí la profesó de la Iglésia major y anà al Roser y de allí a Misericòrdia y tornà a passar a la Iglésia y après al Roser, per so donaren de caritat quatre sous, però ara no volgueren donar dits pagesos sino tres sous, com he dit, perquè lo treball no és tant puix sols de la Iglésia Parrochial anarem a Misericòrdia, conforme tenbé y a altra any ho aviam fet així.»

I és que, com és sabut, els drets que afectaven les processons, tant pel que fa a competències com al pagament dels serveis eren sovint motiu de controvèrsia. Per cert, el 14 de maig d'aquell mateix any, la confraria del Roser demanava «fer una profesó de pregàries per a demà dia de sant Isidro a nostra Senyora de la Pineda».

⁵ AHMR. Comunitat de preveres. Resolucions.

Seguint al 1629, perquè sembla que aquell fou un any de forta sequera, el consell de la vila demanà, pel novembre, fer de nou pregàries «vist lo temps tant estèril y ab tanta fretura de aigua que no-s pot sembrar». La pluja arribà i «vist lo bon temps nostre Senyor nos done en afavorir-nos de aigua» pel desembre els jurats demanen que «demà dia que serà diguni de Santa Llúcia vullan fer gràcias a nostre Senyor». Es va fer missa i processó.

A l'any següent, el 28 abril de 1630. La confraria dels pagesos: «se-s determinada fer una professó de pregàries, per la necessitat de aigua que vuy tenim present y ha de ser per a demà dimullns [dilluns] al convent dels pares recolets de Sant Joan de Riudoms». Hi tornen altres vegades, com el 9 d'abril de 1638.

A mitjan segle XVII, a la fi de la pesta (1652), la devoció a Misericòrdia canalitzarà la gran majoria de pregàries en demanda de l'auxili celestial i totes les confraries acostumaran a participar en les processons al santuari. En aquest sentit, convé recordar que el pare Josep Rius, historiador del santuari al segle XVIII, situa el costum de portar la imatge a la vila, per causa de pregàries, a mitjan segle XVII. Explica que el costum s'inicia amb la pesta de 1652 i que el primer cop que es va pujar la imatge a la prioral fou el 19 de maig d'aquell any.⁶

Aquesta pràctica suposa un canvi significatiu en la forma d'efectuar les pregàries. Després d'una llarga estada a la vila i amb la construcció del nou santuari, la Mare de Déu de Misericòrdia canalitzarà pràcticament totes les mostres devocionals dels reusencs en situacions d'excepcionalitat. Encara que se seguirà anant cada any a Santa Anna i es farà alguna —esporàdica— processó a la Mare de Déu del Roser, a partir d'aquest moment, les pregàries a ermites més llunyanes desapareixen —per voluntat de la mateixa Església— i la majoria són a Misericòrdia, amb la fórmula del trasllat de la imatge a la vila en cas de màxima necessitat.

Les demostracions festives

Un cop aconseguit el favor diví, s'organitzaven festes solemnes en acció de gràcies. Unes demostracions festives que servien, un cop més, per a fer evident una estructura social: els diferents estaments eclesiàstics, religiosos, associatius i polítics participaven en la festa amb els seus elements simbòlics i manifestacions folklòriques: banderes i penons, tabernacles, balls i danses, carrosses i alegories desfilaven davant el poble. Les confraries rivalitzaven en ostentació, en l'atractiu de les manifestacions festives, la quantitat de persones que mobilitzaven o la riquesa de les indumentàries.

⁶ RIUS, Josep. *Árbol de la Vida plantado en medio del paraiso*, p. 87.

La confraria dels pagesos comptava, en aquest sentit, amb el ball de valencians, que destacava per la construcció de torres humanes.

De 1706 ens consta un full de comptes que explicita les despeses per tal de treure la dansa:

«Memòria del que ha gastat lo ball de valencians per la entrada de nostron Rey Carlos Terser que Déu guarde, és lo següent:

Primo, per lo músich. Item, per 8 parells de sabatas. Item, per aiguar-dent i bascuit. Item per los cascabells.

Dich lo bayx firmat que tenim rebut dels pre. dels pagesos la quantitat de 10 lliures 6 sous, los quals són per los gastos fets tots los del ball de valencians. Per ser ayxí fas la present, vuy dia 19 de juliol de 1706. Per dits balladors, Mateu Bages.»

El rebut ens indica que els balladors eren aliens a la confraria i ens pot sorprendre per la quantitat, només vuit. Probablement, la quantitat de balladors va anar en augment amb la mateixa evolució de la dansa, en la qual la torre final va anar agafant importància. Aquest fet explica també que es formessin diferents grups, segons l'estatura dels balladors.

Al segon quart del segle XVII hi havia, efectivament, tres colles de ball de valencians de Reus —grans, mitjans i petits— tal com ens consta en diverses relacions de festes o en els pagaments de les despeses de festa major.⁷

Comptem amb una detallada descripció d'una processó del maig de 1792 —en acció de gràcies per la pluja— perquè, al segle XIX, un historiador anònim —potser un dels Bofarull— escriu un opuscle que la presenta com a part de la commemoració del segon centenari de l'Aparició. L'opuscle publicat el 1892 en castellà pel *Diario de Reus* i en català per *Lo Somatent* inclou nombroses dades respecte a la celebració basant-se en una relació de la festivitat que avui no coneixem.

Hi participen quatre balls de valencians i l'autor comenta:

«Lo ball dels valencians del gremi dels pagesos era lo més numerós. Aquest ball no era altra cosa que lo que són avuy los Xiquets de Valls, quins alsaban torres o castells de 5, 6 y 7 pisos, com lo hem vist en la actualitat.»

El ball de valencians i les seves torres són ben documentats al primer terç del segle XIX. Així, el *Centinela de la Patria* comenta, referint-se a la vinguda de Ferran VII a Reus, el 1814:

⁷ Vegeu PALOMAR, Salvador. *El ball de valencians a Reus, al Baix Camp i al Priorat*. Reus: Carrutxa, 2003.

«Las castañuelas de otra danza con sus atrevidas torres de bailarines de a seis y siete hombres afianzados uno sobre otro en línea perpendicular, descubría nuestra firmeza y aptitud para los asaltos».

No sabem si aquest era el ball dels pagesos. En tot cas, ens consta que el 1827, quan torna a venir el rei, en paguen la música, potser perquè els balladors aleshores eren del mateix gremi.⁸

L'últim cop que les sortides dels balls tradicionals es poden vincular clarament al conjunt de gremis és el 1833, en les festes amb motiu de la jura d'Isabel II. No podem afirmar que, a partir d'aquesta data, les colles de ball de valencians que actuen en diverses festes tinguin cap relació amb la confraria dels pagesos.

Tenint en compte que les solemnitats festives eren l'expressió d'un ordre social, la disposició dels elements estava ben regulada i, si no, era motiu d'enfrontaments entre les diverses agrupacions.

El *Llibre de la Cadena* de Reus inclou una normativa del 1639 sobre «Lo orde que se ha de observar en las processions generals ques fan en la Parrochial Iglésia del Apòstol Gloriós Sant Pere de la vila de Reus» que indica el «lloch dels pendons, estandarts, banderes, tabernacles y creus de las confraries» en les diverses processons, incloses les de Corpus i de Sant Pere. En la relació d'elements que aporten les diverses agrupacions, hi figura, després de la bandera de santa Llúcia, de la confraria dels pagesos, i la de la Vila, «lo tabernacle sant Isidro, ab ses atches». El fet que el baiard amb la imatge de sant Isidre sigui —en aquell moment— el primer dels de les diverses confraries ens fa pensar que es tracta d'una incorporació recent. Efectivament, l'arribada de la devoció a sant Isidre a les nostres terres se situa al primer terç del segle XVII.

El 1850, quan els antics gremis havien perdut la seva funció, l'ordre de les processons de Misericòrdia era aquest:

Les carrosses, els gegants, les torres, el ball de diables, els balls de valencians per estatura, el ball de bastonets, el dels Reis, el de Pastorets, el de Cercolets, el de Dames i Vells, el de la Sebastiana del Castillo, el de Gitanes i el de l'Aparició.

Seguien les banderes gremials. La dels pagesos anava al final, només seguida de la del Roser i la de l'Ajuntament.

⁸ «Confesam los prooms del gremi de pagesos de la vila de Reus haver rebut del clavari de dit gremi Joan Banús, 12 duros, per pagà la música del ball de Valencians per la entrada del Rey a esta vila lo dia primé del corren deembre. Joseph Roig, Joseph Falip.» (AHMR, Fons pagesos).

Pel que fa als tabernacles, hi anava el de sant Isidre, seguit de la Mare de Déu del Roser, Sant Pere i l'estendard de Misericòrdia. La Germandat de Santa Llúcia també apareix al mig del grup d'associacions gremials.

Una cançoneta popular reusenca que, encara avui podem escoltar d'algunes persones grans, ens parla d'aquests seguicis. El juny de 2003 la vam recollir, cantada per Dolors Romagosa Pomerol, reusenca de 86 anys:

Hem anat a Reus
a festa major,
n'hem vist la tronada
i la professó.

Baixa la mulassa
i al radere, los gegants.
I al radere van los nanos
de petits i de més grans,
tralarà, la, la, lalalarà, lalà.
I al radere sant Isidro,
portant figues i raïms.
Tralarà, la, la, lalalarà, lalà.

I al radere baixa el tàlem
portant sant Pere major.
I a l'arribar a la plaça,
me li canten una cançó,
Tralarà, la, la, lalalarà, lalà.

Txe, txe, pum... pum, pum, pum.⁹

Al final de la cançó, la veu imita l'espetec dels mascles de la tronada. En el text, a més dels gegants, la mulassa i els nanos, personatges comuns a les altres versions aplegades, hi figura la imatge de sant Isidre. Una referència que ens porta, si fa no fa, a un segle i mig enrere. Ens ho confirma aquesta altra versió cantada l'abril de 2004 per Domenica Baiget Turrell, de 83 anys:

⁹ Altres versions, més fragmentàries, d'aquesta cançó havien estat publicades al *Cançoner tradicional del Baix Camp i el Montsant*, Barcelona: Centre de Lectura de Reus i Ed. Alta Fulla, 1988; i per Ricard Solana al *Llibre dels gegants i altres entremesos de Reus*. Reus: Carrutxa, 1984.

Geners de la vintiquatrena, any 1929 (Família Muñoz-Rovira / Arxiu Carrutxa)

Qui vol venir a Reus,
a veure la festa major
ne veurà els gegants i els nanos
i també la professó

crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum, pum pum.

Al davant va la mulassa
i al radere los gegants
i al radere en van els nanos
de petits i de més grans,

crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum, pum pum.

Ara en passa la bandera
que en llueixen los xics fadrins
i al radere sant Isidro,
menjant figues i raïms

crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum, pum pum.

Ara en passa lo tàlem,
dintre Sant Pere major.
Quan arriba a la plaça
ja li canten la cançó

crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum,
crec, crec,
crec, crec, pum, pum pum.

En aquesta, a la referència a sant Isidre se li suma la de la bandera dels fadrins.

La carrossa

Tot i que la pràctica de fer carros triomfals és documentada en altres festes del segle XVIII,¹⁰ la primera referència a la carrossa dels pagesos la trobem en la ja esmentada descripció de la solemnitat de 1792, moment en què també surten les dels teixidors i dels sabaters.¹¹ I encara, en el mateix període, trobem documentades la dels boters i la de la confraria del Roser.

El 28 de maig a la nit, vetlla de la processó del trasllat de la imatge, surt

«un carro triomfal del gremi dels pagesos ab vuyt mulas ricament aparelladas. Anavan devant 25 parellas d'hommes a caball, tots vestits a la antigua espanyola, ab una atxa de cera cada un. Precedia dit carro colocat damunt d'un trono molt alt un noy de rara hermosura vestit a la manera de la Verge de Misericòrdia; als costats dos noys que simbolisaban la fe y la esperansa, y una infinitat d'àngels, al Poble que representaba.»¹²

Aquí es parla d'una cinquantena de genets. Altres documents més tardans fan referència a una quarantena. Als nostres dies, amb clara referència a les antigues vintiquatrenes d'honor, són vint-i-quatre. Ens caldria precisar, però, si antigament calia diferenciar entre la vintiquatrena, pròpiament entesa com la representació orgànica de la confraria, i els genets que acompanyaven la carrossa, que podien ser més.

Sigui com sigui, el pas del temps ha esvaït potser els matisos i, en el present, es parla de la vintiquatrena com la demostració festiva pròpia de la Germandat de sant Isidre i santa Llúcia, englobant en conjunt carrossa i acompanyament a cavall. En aquest context de desconeixement, s'han produït confusions com barrejar la quantitat de cavallers amb el nombre de mules que arrossegaven la carrossa o, més recentment, relacionar la vintiquatrena amb un suposat període de temps que s'escau entre no se sap quines celebracions solemnes de Misericòrdia. No cal dir, en

¹⁰ Per exemple, a les festes en honor a sant Bernat Calvó, el 1733.

¹¹ Rius, Josep. *Árbol de la vida...* p. 160.

¹² La descripció poua de la que aporta el pare Josep Rius, al seu manuscrit sobre Misericòrdia, *Árbol de la vida...* p. 159-160.

aquest sentit, que anomenar festa de la Vintiquatrena una solemnitat de Misericòrdia és tan incorrecte com anomenar festa de la Tronada —per important que sigui aquest element— la festa major de Sant Pere.

La carrossa dels pagesos no sortia, però, només per Misericòrdia. Les solemnitats cíviques, les commemoracions polítiques o la visita d'un personatge notable a la ciutat eren motiu per a treure el carro triomfal que s'adequava en les seves figuracions a les característiques de cada festivitat. Vegem, per exemple, un fragment de la descripció de la seva sortida en les festes de col·locació de la primera pedra del canal de Reus a Salou, el 1805:

«Serian como las nueve de la noche quando siguiendo su giro el Carro triunfal perteneciente al honroso Gremio de Labradores llevo a la plaza mayor [...] Venia este arrogante carro con mucha pompa, presidido de dos largas líneas formadas por una numerosa comparsa de parejas que con hachas encendidas en las manos [...] Iban todos vestidos a la antigua española, con librea y adornos de mucho costo y magnificencia y montados sobre mulas soberbiamente enjaezadas [...] En medio de su grande pompa estaba pintado San Isidro, como Patrón del Gremio, y en sus contornos, y por todo el ámbito de su buque diferentes ramas, flores, frutas, carros y otros objetos pertenecientes a la Agricultura, sin faltar allí el agua tan necesaria para todos sus usos, la que se figuraba salir a grandes chorros por las bocas de unos delfines, sobre los cuales iban montados otros tantos niños, para expresar la facilidad con que se podría proveer de agua el Canal famoso, sin perjuicio y aun con ventajas de la cultura de los campos. Más esto no es todavia mas que mirar la cosa por defuera: los símbolos de más viva y aguda alusión estaban sobre o dentro del continente del carro. En lo más alto de la carroza descollaba una copada encima [...]. Siete elegantes niños figuraban allí a otros tantos Genios [...].»¹³

La participació dels pagesos a les solemnitats reusenques

La Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia ha conservat, malgrat el malaurat esfondrament de la seva seu, una carrossa centenària, potser bastida a les darreries del segle XVIII, ja que la descripció del 1805 ens indica que tenia forma de vaixell, com l'actual. A més, es tracta d'un element que, tot i modificar l'aparença externa en funció de les característiques de la festa, havia de variar poc en l'estructura interna, i no es té cap notícia de destrucció en els dos últims segles.

¹³ AHMR. Lligall festes, doc. 11.

Al llarg del segle XIX, la trobem anotada —juntament amb la carrossa del gremi de boters— en diverses solemnitats: a les ja esmentades festes del canal, el 1805; el 1816, amb motiu del trasllat de la imatge de la Mare de Déu de Misericòrdia a la seva ermita, després de la guerra del Francès; el 1825, de nou en acció de gràcies a la Mare de Déu; el 1833, amb motiu de les ja esmentades festes en honor a Isabel II i el 1843 per la seva majoria d'edat; el 1844, per la vinguda de la reina mare Maria Cristina o, com també s'ha dit, el 1850 i també el 1863, 1865, 1870, en honor a la Mare de Déu de Misericòrdia. Hem de recordar que, en aquest moment i fins ben entrat el segle XX, les carrosses festives —probablement aprofitant les mateixes estructures— sovintejaran també en altres celebracions com el Carnestoltes o les fires d'Octubre.

El març de 1876, la carrossa dels pagesos surt de nou per la celebració de la fi de la guerra civil:

«Las festas consistian en repich general de campanas, tronadas, gegans, los carros triunfals del gremi dels payesos y botés, mols carros adornats. A la Plaza, la Piràmida y a la casa de la Vila feren una hermosa capella o dosé ab lo retrato del Rey Alfonso XII.»¹⁴

El 1878¹⁵ i el 1885¹⁶ torna a sortir en festes d'acció de gràcies a Misericòrdia. L'any 1892, la carrossa va ser a punt de no sortir. En aquell moment, la Germandat passava per una mala situació econòmica i les negociacions amb l'Ajuntament no van tancar-se fins pocs dies abans de la festa. Aquest fou un motiu d'intens debat dins la Germandat, com ho mostra aquest fragment de l'acta del 19 d'octubre, pocs dies abans de la celebració:

«Reunida la junta en esta fecha, invitada por una comisión de tres administradores, al objeto de tratar para las próximas fiestas del 3r centenario que han de tener lugar en esta ciudad en los últimos dias del presente mes. La citada comisión expuso a dicha junta que no se presentaba oficial, sino como particular, y expresa que se había avistado con el Ecmo Ayuntamiento al objeto de que ayudara materialmente y que había prometido ofrecer su apoyo con la cantidad de 300 ptas en metálico y que no podrá ofrecer ninguna otra garantía más.

Usó de la palabra el Sr Prior de la parroquia de San Pedro, esperándose que si nosotros no les acompañabamos con el Carruaje y nos poníamos en ridículo, todo

¹⁴ Torné, Llibreta per recor... p. 51

¹⁵ TORNÉ, Francesc Llibreta per recor... p. 52-54.

¹⁶ *Las Circunstancias*, 22/10/1885.

el mundo hablaría de nosotros. Continúa diciendo que llevamos la batuta de la fiesta, que sin nosotros, no podremos hacer nada, y suplica por favor que todos hagamos un esfuerzo, siendo una fiesta que únicamente se hace cada 100 años y que ya no lo veremos nosotros nunca más, y por tanto sería una gran satisfacción para todos.

La Directiva ha contestado que esta cantidad que les ofrece el Ecmo. Ayuntamiento es muy poca cosa y que lo menos contribuyesen con la mitad de los gastos relativamente. Repite a lo cual, que la autoritat local está sin fondos y que si más pudiesen, más harían. Y finalmente, nosotros les contestamos que no podíamos resolver nada hasta tener una reunión general.»¹⁷

El debat fa evident el caire commemoratiu de la celebració i el fet que —a banda la lògica ensabonada als membres de la junta— a les acaballes del segle XIX, les carrosses de pagesos i boters eren, amb algunes escadusseres danses tradicionals, el testimoni de l'esplendor de les antigues festes. En tot cas, la junta general de la Germandat, per majoria de 53 vots a favor contra 32 de negatiu, acorda participar a la festa.¹⁸

Un testimoni de l'època la descriu

«con adornos magníficos y dentro de ella también iba una niña representando la virgen, 12 ángeles y música como la anterior. Los labradores, montados en mulas y vestidos a la usanza del siglo 17, con magníficas galas, detrás un piquete de caballería.»¹⁹

El caire commemoratiu de les celebracions de Misericòrdia, d'un segle ençà, motiva que la carrossa dels pagesos hagi participat, no sempre, en la processó de trasllat de la imatge des del santuari a la Prioral. Antigament, aquestes processons tenien un caire penitencial, es feien en els moments de necessitat i no hi participaven, evidentment, les manifestacions festives.

El 1904, en les festes de la Coronació de la Mare de Déu, tornen a sortir la carrossa dels boters i la «vintiquatrena y carroza del gremio de labradores.»²⁰

Igualment, el 1929 tornen a sortir ambdues carrosses, amb motiu de les festes del vint-i-cinquè aniversari de la Coronació. I el 1941, en la commemo-

¹⁷ Germandat... Actes, 19/10/1892.

¹⁸ Germandat... Actes. 20/10/1892.

¹⁹ PÉREZ I MARTÍ, Josep... *Sucesos ocurridos en la ciudad de Reus...* p. 220.

²⁰ Segons consta en el programa i en diverses notes de premsa, indicant que la vintiquatrena fa referència als genets que acompanyen la carrossa.

ració del retorn del culte al santuari i trasllat de la nova imatge, tornen a sortir ambdues.

De nou va sortir al carrer el 1954. Potser és en aquest moment quan es va popularitzar la creença dels vint-i-cinc anys que separaven les celebracions de Misericòrdia. En una entrevista a Ricard Cot, president de la Germandat, es parla que

*«uno de los números quizá más típicos y arraigados en las fiestas que cada veinticinco años se celebran en honor a la Patrona de Reus [...] es, posiblemente, la ya clásica «veintecuatrena», la monumental carroza que cada cinco lustros organiza y monta la Hermandad de San Isidro y Santa Lucía.»*²¹

De fet, aquest és un interval que només s'ha donat entre 1954 i 1979.

El 1954, la carrossa participà, amb la vintiquatrena, en la processó de tornada; ja que per a l'anada s'havia previst que la imatge s'estigués un dia a cada parròquia i la primera fou la de Sant Francesc, i passà la processó pel carrer Baix del Carme, carrers de Sant Jaume i de Sant Francesc, per on no podia tombar la carrossa precedida de vuit mules. I, encara, el 24 d'octubre, «la tornada, al final no va ésser tan brillant com s'esperava. El motiu fou que a la mateixa hora es clausurava la Fira de Mostres». Per causes alienes a la Germandat, es va fer tard a la processó i no es van poder incorporar fins al davant del Teatre Fortuny. En Salvador Carbonell, conductor de la carrossa i president honorari de la Germandat, “estava tan enfadat de no poder-se incorporar als Màrtirs, com era el normal, que a la tornada de Misericòrdia, carrossa i vintiquatrena varen donar, a més, un tomb pels ravals, acabant la festa davant de la nostra Germandat.”²²

Però el 1979, la vella carrossa, força malmesa, no es troba en condicions de sortir i és substituïda per un carruatge de lloguer. El 1992, coincidint amb la celebració d'un col·loqui internacional sobre les aparicions marianes, l'antiga carrossa va ser mostrada al vestíbul de la seu de la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia. Tot seguit se'n va iniciar la restauració als tallers de l'IMFE «Mas Carandell» i va participar en la processó de 1993 amb la qual es van cloure els actes de la celebració del quart centenari de l'Aparició.

²¹ *Diario de Tarragona*, 10/0/1954.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

Arxiu Històric Municipal de Reus [AHMR]

- Actes del Consell de la Vila.
- Lligall Festes.
- Resolucions de la Comunitat de preveres.
- PÉREZ I MARTÍ, Josep. *Sucesos...* manuscrit inèdit.
- RIUS, Josep. *Árbol de la vida...* manuscrit inèdit.

Diario de Reus (1904)

Diario de Tarragona (1954, 1979)

Las Circunstancias (1885)

L'Arada (1993)

GORT, Ezequiel. PALOMAR, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia*. Reus: Carrutxa, 1992.

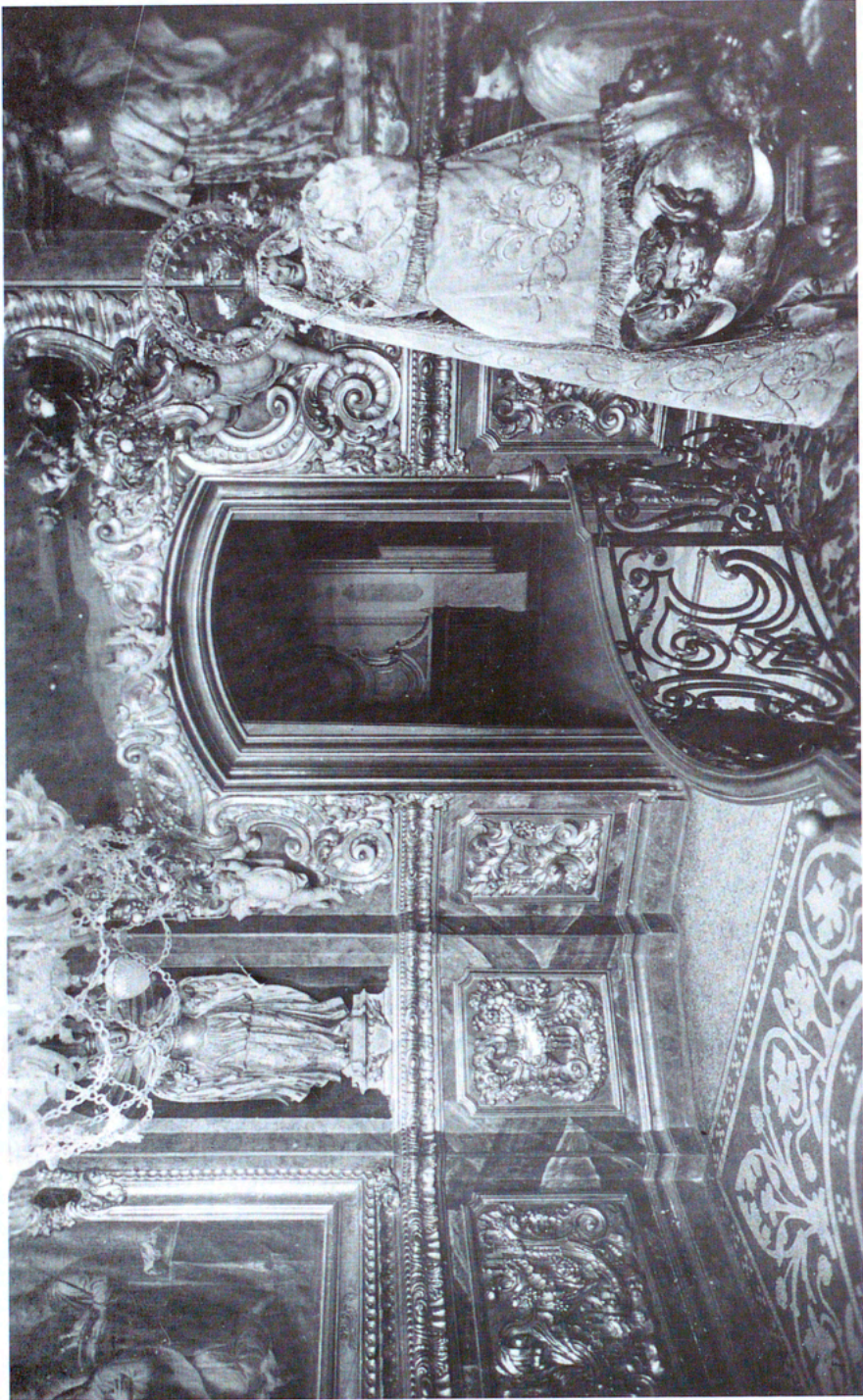
— «La vintiquatrena, dos segles d'història» a *Record de la Germandat de sant Isidre i santa Llúcia en el quart centenari de l'Aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia*. Reus, 1993.

Record de la Germandat de sant Isidre i santa Llúcia en el 75è aniversari de la Coronació de la Verge de Misericòrdia.

Tercer Centenari de l'Aparició de la Verge de Misericòrdia de la ciutat de Reus. Reus: *Lo Somatent*, 1892.

«...*Que quiere ser capitana, de la tropa aragonesa*» La
manipulació de les advocacions marianes pel poder

Josefina Roma

Cambril del santuari, a començaments del segle XX (Autor desconegut / AMR)

Quan el 1318, segons la tradició local, i al voltant del 1370, segons l'historiador i fill d'Alguaire, Josep Lladonosa, el comte d'Urgell, amb les seves tropes, va passar el pont romànic d'Albesa per enfrontar-se amb les monges santjoanistes del monestir d'Alguaire, per fer-les cedir en el litigi que mantenien des de feia més d'un segle sobre la propietat del poble de la Portella, les monges es van encomanar a la Mare de Déu del Merli i el comte es va tornar cec per la gosadia d'anar en contra de les serventes de la Mare de Déu del Merli, protegides per Aquesta i formant part de la nissaga que unia el Cel i la Terra des del seu santuari del Merli.

Així ho va entendre el comte, que, penedit, va prometre a la Mare de Déu del Merli que, si li tornava la vista, desistiria de la seva ambició.

El fet va ser recordat amb dues pintures en el santuari del Merli, i, en ple segle xx, la comunitat de monges santjoanistes d'Alguaire, residents a Barcelona i després a Valldoreix, encara resaven un respons pel comte d'Urgell penedit.

Aquest és un exemple que ens obre el camí a la reflexió que avui us voldria proposar. La Mare de Déu és vista tradicionalment com una avantpassada local. No es tracta de la Mare de Déu llunyana i universal, sinó que a aquesta figura, i a la seva vida terrenal, se li afegeix encara una altra biografia en cada localitat que venera alguna de les seves advocacions. Es fa solidària amb una població, tot apareixent-s'hi, en persona o en imatge, i dictant les seves preferències pel lloc i moment, i fins i tot ritual, amb què vol ser venerada. Hi ha una multitud d'exemples de marededéus trobades o aparegudes en la mateixa trobada de les quals es fa palesa l'expressió d'aquesta tensió entre la jerarquia universalista i la devoció local. De tots és coneguda la història d'una trobada sagrada qualsevol en què la jerarquia vol reconduir el fenomen sagrat des de la centralitat del seu ministeri, però la imatge desapareix, es fa molt pesada o fins i tot remunta el riu, i apareix una i altra vegada en el lloc de la trobada: la cova, l'arbre, la font, el claustre, etc. Llocs, aquests, sempre sospitosos per la jerarquia, de connivèn-

cia amb tradicions pre o acristianes; supersticioses en dirien. Com molt bé mostra la història de la troballa de la Mare de Déu de Puiglagulla, en què el senyor rector sospita, i així ho diu, que l'eremita que ha trobat la imatge la deu haver robada de l'església on s'havia dipositat oficialment per portar-la una i altra vegada al lloc on va aparèixer. És aquella actitud del rector de Lourdes amb la Bernardette quan aquesta insisteix que la Mare de Déu se li apareix a la cova de Massavielle: «Que vingui a dir-m'ho a mi, que sóc el rector!»

Deia que aquella narració amb què encapçalava la meua intervenció ens obria el camí a la reflexió, perquè, d'aquesta nissaga sagrada neix un fil directe local amb el Cel, en què cada generació té un nou motiu per a sentir-se unida amb les que l'han precedida fins arribar a l'avantpassada per excel·lència, la Mare de Déu, que ha triat el poble, aquest precisament, per manifestar que Ella és a l'altre cap d'aquest fil directe, al qual s'agafen tota la fila d'avantpassats fins al dia d'avui i, encara més enllà, en el futur. Aquesta nissaga fa que en qualsevol tribulació, individual o col·lectiva, se la invoqui, com s'invoca un avantpassat, cercant protecció i salvament. I la solució del problema i del perill de desaparèixer es farà constar en una nova estrofa dels goigs, en una donació, en una festa votada o en altres rituals.

Sabem que el mite o la història sagrada dels pobles consisteix en un conjunt de narracions que expliquen precisament això: com s'inscriu en el sagrat la nostra experiència quotidiana. Com s'explica la nostra història, els nostres orígens, com es justifiquen les institucions, costums, creences més preuades, l'evolució i el canvi, les derrotes i les victòries, les relacions amb els pobles del voltant, amb els poders civil i eclesiàstic.

En l'exemple referit, una situació extrema, un perill de desaparició superat, és per al grup local la prova que la Mare de Déu ha fet costat als desvalguts davant d'un exèrcit. I d'aquestes proves, se'n va teixint tot el significat identitari local. Es va formant la seva història sagrada, repetida una i altra vegada en ocasions solemnes, en les festes, per a admiració dels estranys i alligonament de les noves generacions.

Però si la nissaga amb els avantpassats que ens fa tocar el cel amb les seves mans, si la intervenció divina a favor nostre estreny la cohesió del grup, i fins i tot contribueix a formar-ne la identitat, el poder també s'hi vol apropiat, al sagrat, per tal de justificar-se.

Poques vegades veiem l'actitud del comte d'Urgell reconeixent la seva injustícia davant d'una actuació que li és contrària. Potser l'exemple més clar de coincidència de sistema de valors entre la jerarquia i els creients locals el trobem en la història de la Misteriosa Llum de Manresa, en la qual el senyor

eclesiàstic de Manresa, el bisbe de Vic, privava de fer la canalització de l'aigua des de Santpedor fins a Manresa. Com que aquesta ciutat gosà desobeir-lo, va excomunicar la ciutat. La Misteriosa Llum, que baixà de Montserrat fins arribar a l'altar de l'església del Carme, de Manresa, es va veure com una prova que el Cel donava la raó als manresans. I el bisbe de Vic també ho va reconèixer així i, penedit, va aixecar l'excomunió, i en pelegrinatge va anar fins a Manresa, encaixant la lliçó que venia de Dalt.

Deia que poques vegades veiem aquest posat penedit en el poder. Ben al contrari, la necessitat de justificar-se en les seves actuacions, en les institucions i en el repartiment de les riqueses i la justícia, fa recórrer el poder a atansar-se al sagrat, perquè si el mite o la història sagrada és també justificadora de l'entorn, de l'estat de les coses, qualsevol que necessiti justificació, i el poder en necessita sempre, emprà el sagrat i el mite com a narració justificant sagrada per autoafirmar-se precisament amb el que li ha de donar més força. El mite, doncs, a les seves mans, esdevé una manipulació de la història.

Ara m'agradaria recórrer i recordar una sèrie d'històries en què el poder s'ha introduït per beneficiar-se d'aquesta nissaga local amb la Mare de Déu, tot intervenint decididament entre les baules de la història sagrada per al seu profit.

Vull parlar de les coronacions i entronitzacions de la Mare de Déu, dels rituals que aconsegueix, aparentment com un fidel més, per actuar amb aquest pedigrí, tot usurpant el simbolisme a favor seu.

Començarem per la coronació de la Mare de Déu del Pilar, que obre la nostra reflexió.

La Mare de Déu del Pilar, d'una llarga tradició de devoció, lligada a la visita de sant Jaume a la Península, a partir de la guerra del Francès és presentada, juntament amb Agustina de Aragó, l'heroic comportament dels ciutadans assetjats a Saragossa i el cant i ball de la jota, i fins l'estereotip ètnic dels aragonesos, com un emblema, no ja d'Aragó solament, sinó d'espanyolitat, ja que la monarquia espanyola i després els seus successors en el poder van voler agafar la imatge de resistència popular com una imatge d'espanyolitat i d'unitat pàtria, ja que, com diu el poema,

*«oigo alzarse a otras regiones
en estrofas funerarias,
de la iglesia las plegarias
y del arte las canciones...».*

D'aquesta manera s'afavoreix el caràcter espanyol de les jotes com la que encapçala aquesta contribució.

La Mare de Déu del Pilar va arribar a ser capitana general de l'exèrcit espanyol el 1909. No va ser això en un darrer intent del poble assetjat el 1808 per a demanar l'ajut del Cel, sinó que es va fer el 1909, quan l'apropiació del símbol pel poder ja havia fet el seu curs.

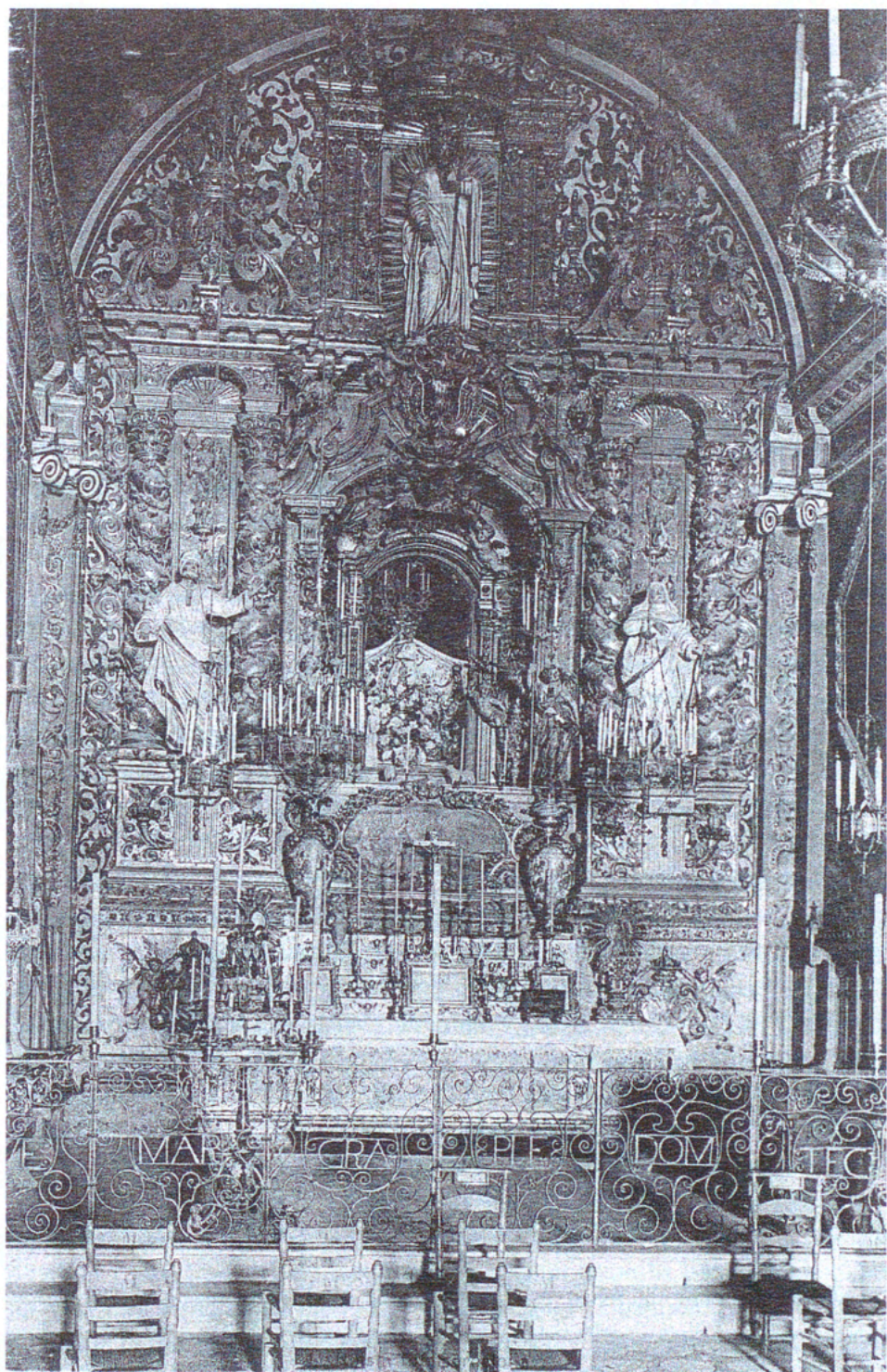
Efectivament, el 1905, una comissió presidida per l'arquebisbe de Saragossa va portar les dues corones al St. Pare, Pius X, perquè les beneís. El 20 de maig de 1905, una gernació de pelegrins, presidits pel representant dels reis Alfons XIII i Victòria Eugènia, i el nunci Rinaldini, va poder assistir —molts ja hi eren de la nit abans— a la solemne coronació, en què es va fer una processó per la basílica amb les dues corones i el cardenal Soldevilla va llegir el decret de coronació. Les salves d'artilleria van acompanyar la Marxa Reial, i totes les campanes del Pilar, de Saragossa, d'Aragó i d'Espanya van sonar unànimement mentre el cardenal coronava primer el Nen Jesús i després la Mare de Déu del Pilar.

Com es pot veure, aquesta cerimònia té caire nacional perquè el poder s'havia apropiat del símbol. La festa del Pilar, a més, coincidia amb la data del descobriment d'Amèrica, cosa que va donar peu a la coneguda Festa de la Hispanitat, altrament dita «de la Raza». De fet, el 1908, totes les banderes dels pobles hispanoamericans li van ser ofrenades.

A això s'ha d'afegir que durant la guerra civil de 1936 tres bombes caigudes a la basílica no van explotar. Aquest fet va reforçar la utilització del símbol per part del poder.

El patronatge sobre la Guardia Civil ve a arrodonir la imatge, malgrat que no sembla que aquest fos intencionat en un començament, ja que des de 1864 el sacerdot castrense que tenia cura del Col·legi de Guardies Joves Duque de Ahumada va col·locar a la seva capella una imatge de la Mare de Déu del Pilar. El 1865 va ser declarada patrona del Col·legi d'Orfes de la Guardia Civil, i no va ser fins a 1913 quan el director general de l'institut armat va elevar una petició perquè fos proclamada la seva patrona.

L'espanyolitat i un sentit molt clar del poder encerclen, doncs, tots aquests patronatges des de l'aprofitament de la guerra del Francès i de la història sagrada de la resistència popular en aquella guerra; així, també entra en aquest conjunt la Mare de Déu del Pilar, per buscar una imatge d'unitat d'Espanya. D'ací deriven les cerimònies de nomenament de Capitana General, que li dona aquest caire marcial i que recolza la Guàrdia Civil amb el seu patronatge. Finalment, la cerimònia de la Coronació és seguida com un assumpte d'estat, com no podia ser d'altra manera. La figura que encara pesa sobre la seva festa, del dia de la Hispanitat i fins, en segons quins moments o àmbits, de la Raça, ens fa veure

Altar major del santuari de Misericòrdia a principis del segle XX (Autor desconegut / AMR)

com en són, de persistents, els símbols reutilitzats. El Papa Joan Pau II, el 1984, de pas cap a Santo Domingo, la va reconèixer també com a patrona de la Hispanitat.

Una figura semblant a la que genera en el poble la Mare de Déu del Pilar en el setge de Saragossa, protegint i fent costat als assetjats, la trobem en altres advocacions, com ja hem vist en el cas de la Mare de Déu del Merli i com es troba al Rocío, en el que es coneix com «El Voto del Rocío Chico», el 19 d'agost, perquè en aquesta data, el 1813, Almonte i els seus habitants van ser condemnats a la destrucció pel comandament francès a causa de l'assassinat d'un capità i cinc soldats francesos. El poble va demanar la protecció a la Mare de Déu del Rocío i els soldats executors no van arribar mai al lloc de l'execució de la sentència.

També la Mare de Déu de la Mercè, advocació deguda a l'aparició de la Mare de Déu el 24 de setembre de 1218 a Jaume I, sant Pere Nolasc i sant Ramon de Penyafort, va haver de patir el setge de Barcelona en la guerra de Successió. El 4 de setembre de 1713, quan es va rebutjar la proposta de rendició de Berwick, el poble i el Consell de Cent van nomenar la Mare de Déu de la Mercè «Generalíssima» de l'exèrcit resistent. Com que això va passar en el bàndol perdedor, no va generar el mateix desplegament de símbols que l'advocació del Pilar.

La Mare de Déu de la Mercè, en la seva història de lligam amb Barcelona, en va ser proclamada patrona el 1687 en salvar la ciutat d'una plaga de llagosta, però no en serà proclamada oficialment patrona fins que Pius IX, el 1868, la declari patrona de la Diòcesi de Barcelona.

La seva coronació canònica arribà el 21 d'octubre de 1888 com a acabament apoteòsic religiós del que havia estat l'apoteosi de Barcelona en l'Exposició Universal. El bisbe Jaume Català la va coronar a la catedral de Barcelona i Mn. Cinto Verdaguer, que ja n'havia escrit els «Goigs», va escriure un poema, *Coronació de la Mare de Déu de la Mercè*, on es fa ressò de l'ambient festiu d'aquells dies, i també en compongué l'himne, que clou amb aquesta estrofa:

«De terra i mar, Estrella guiadora
brilleu tot temps de Barcelona al front;
dels catalans, sigueu la Salvadora,
Vós que heu donat el Salvador al món.»

Malauradament, la situació d'aquell moment d'enfrontament a la ciutat, que situava la jerarquia religiosa i les altres ideologies socials en camps oposats, va fer que el patronatge de la Mare de Déu de la Mercè, per altra banda tan

arrelat en la població des de feia segles i en circumstàncies ben decisives, com hem vist, es va malmetre i la nova festa major de la Mare de Déu de la Mercè va quedar en una qüestió de devoció popular, desbordada, això sí, per les successives onades de manipulació del poder. En aquest cas, doncs, la Mare de Déu va ser relegada per amplis sectors de la població que la identificaven amb l'oficialitat del poder, cosa que no era gens fidel a la història de la interacció poble-Mare de Déu de la Mercè. Només amb l'arribada dels ajuntaments democràtics s'ha anat equilibrant aquesta malfiança cap a la festa. El vessant religiós, no obstant això, ha caigut en una certa marginalitat, que gairebé fa nosa al nou tarannà festiu a causa de la rancúnia històrica que domina la indiferència-negació religiosa actual en moltes de les nostres poblacions.

Hem parlat de coronacions canòniques i, d'aquestes, en tenim de diversos caires i èpoques. El poder, com veiem, s'acosta al personatge que és central en la seva història sagrada, aparentment, com qualsevol fidel, és a dir, mostrant devoció, humilitat, però destacant sempre la seva actuació i presència, fins a convertir la festa d'una coronació en el que jo anomeno una festa asimètrica. O sia, una festa que el poder organitza amb elements que sostreu al comú del grup, o que pertanyen d'alguna manera al seu univers cultural. D'aquesta manera, aixeca la seva pròpia actuació a un nivell superior perquè els altres l'admirin tot creient que formen tota una comunitat. En destacar-se així —amb magnificència, seguici i organització, que dominen, en detriment de l'organització popular, que deixen en un segon nivell— confinen la gent a fer de públic, comparsa o escambell, i les seves actuacions són considerades com a folklòriques, immadures, però, això sí, commovedores, i s'estableixen dos nivells de participació: uns tenen l'organització i el protagonisme. Són els que es lluiran, els que portaran elements més rics, i la gent els admirarà, comentarà i fins en voldrà records. Els altres victorejaran, seguiran, ompliran, tiraran flors, faran els seus espectacles ancestralofklòrics, però seguiran creient que no hi ha un salt qualitatiu entre uns i altres, sinó quantitatiu: aquells són més alts, més rics, més poderosos, però què senzills, heu vist? La frontera entre uns i altres no és gaire percebuda, i fins i tot el grup arriba a pensar que l'acte els pertany. Però la frontera existeix, i només cal intentar passar-la per adonar-se que és impossible. Els que actuen no són intercanviables ni comparteixen cap *communitas*.

En aquest punt, el poder mostra uns símbols, fa unes actuacions que llastaran la història d'aquella advocació mariana. S'apodera dels significats i de la història i s'hi introdueix, tot destruint el que el destorba per confegir el seu discurs dominant, que després imposarà a la societat com a veritable.

El procés d'aquesta introducció del poder té moltes variants locals, però segueix unes pautes comunes.

Així, veiem que els pobles, davant d'una Mare de Déu molt venerada, sigui trobada, apareguda o simplement titular d'una advocació local, la proclama unànimement com a patrona, però la jerarquia no ho acostuma a fer al mateix temps. Tothom ho proclama, però oficialment no ho és.

La Mare de Déu de l'Almudena, advocació madrilenya molt estimada des del segle XIV, és considerada i tinguda popularment com a patrona des de 1646, però no és anomenada oficialment patrona fins al decret de 9 d'octubre de 1945, i no serà fins al 1977 que, a petició del cardenal Enrique y Tarancon, Pau VI la nomenarà patrona de la diòcesi de Madrid.

Adés parlàvem de la Mare de Déu de la Mercè i hem vist que hi ha una proclamació popular com a patrona, el 1687, en agraïment per la seva intervenció davant d'una plaga de llagosta, però fins al 1868 no serà la patrona de la diòcesi.

Una altra intromissió del poder s'efectua amb un altre concepte: el de revestir l'advocació amb tots els esclats canònics. Així, entre d'altres, hi ha la cerimònia de la Coronació, a imatge de la que forma part de la història celestial de la Mare de Déu, que l'Església considera coronada per la Santíssima Trinitat, i d'aquesta advocació hi ha un misteri del rosari, així com una estrofa dels goigs celestials, no terrenals, del Roser que se'n fan ressò i una festivitat establerta en el calendari, el 22 d'agost.

La coronació d'una imatge és ben bé un acte canònic, però el poble, que s'identifica amb aquella advocació local com a avantpassada del grup, sovint s'hi adhereix amb protagonisme. També pot ser el mateix poble el que, davant d'una advocació veïna coronada, per simple orgull identitari, vulgui que la seva també sigui homologada en l'excel·lència. Per exemple, de la Virgen de los Reyes, de Sevilla, sovint se n'esmenta que és la primera imatge coronada canònicament de tot Andalusia. Hi ha categories! Això comporta unes relacions entre advocacions i santuaris en els quals la identitat local i les seves característiques, interaccions i contraposicions juguen un paper molt destacat.

Cal, doncs, establir una cronologia i una implicació diferencial del poder en les coronacions més importants.

Hi ha marededéus, com la de l'Ajuda, de Barcelona, que pertanyen a un barri no dominant i que han estat coronades pel fervor i la identificació populars.

La intervenció del poder es fa notar molt més com més importants siguin els símbols manejats per un major nombre de gent, quan les repercussions de la seva intromissió pugui ser més efectiva per a la manipulació que es pretén o per l'afany de domini, espoli i apropiació del patrimoni popular.

Podríem dir que, a excepció d'algunes imatges, coronades després o al voltant del Concili de Trento, com la Mare de Déu dels Afligits d'Alfara, al País Valencià (1504), el comú de les coronacions conegudes comencen al final del segle XIX.

Posarem uns quants exemples ben coneguts o significatius. En primer lloc hem de situar la coronació de la Mare de Déu de Montserrat l'11 de setembre de 1881 i el seu nomenament com a patrona de Catalunya. La data de la coronació no pot ser més significativa. Aquell acte fou curosament preparat pels eclesiàstics embrancats en la Renaixença Catalana, com Mn. Jaume Collell, que s'ajudà del geni de Mn. Cinto per congregar tant el poble com els intel·lectuals. Després d'organitzar actes de tanta significació per al país com la restauració del monestir de Ripoll, l'altre símbol català per excel·lència, Montserrat va rebre els honors que permetien des de la religiositat situar-se en un horitzó de reconstrucció de la identitat, tal com les pedres del monestir eren reconstruïdes després de la runa que hi imperava des de la invasió napoleònica. La coronació de la Mare de Déu de Montserrat ha estat estudiada a bastament i ací només volem anomenar-la per la seva significació identitària cabdal.

Santa Maria del Lluc va ser coronada pel bisbe Mateu Jaume per un decret de Lleó XIII el 10 d'agost de 1884, i la corona va ser pagada per subscripció popular.

La Mare de Déu de la Mercè, com ja hem vist, va ser coronada en l'entorn resplendent de l'Exposició Universal de 1888, el 21 d'octubre. Era el renaixement de la ciutat de Barcelona, i necessitava mostrar-se en tots els seus vessants, com manifesten els magnífics «Goigs» de Mn. Cinto Verdager i el mestre Lluís Millet. Malauradament, l'enfrontament social que ja es vivia a Barcelona, com hem dit, deixava al descobert ben clarament aquesta disrupció ciutadana.

La Virgen de Guadalupe (del segle VI, regal del Papa Gregori el Gran a sant Leandre, trobada 600 anys després pel pastor Gil Cordero, honorada per Alfons XI, i a la qual les dones de la noblesa van fer grans donacions en l'antiguitat) va ser coronada el 12 d'octubre de 1895. Hem d'observar en aquest punt com la titularitat de Guadalupe, tan propera a la reialesa en l'època de l'emperador Carles I i, posteriorment, en època del Concili de Trento, va perdre interès per al poder a partir dels Borbons i, finalment, fou substituïda en l'imaginari del poder per la Mare de Déu del Pilar, que omplia tots els requisits que necessitava el poder central: la unitat d'Espanya, en lluita contra l'invasor, i la conquesta d'Amèrica, en què malgrat que la Verge de Guadalupe tenia una segona manifestació a Mèxic, conquerit bàsicament per extremenyos, l'advocació del Pilar,

en coincidir la data de la seva festa amb el descobriment, el 12 d'octubre, la feia idònia per a la seva manipulació des del poder, relegant la Verge de Guadalupe a un segon terme, el dels Àustries depassats.

La segona gran concentració de coronacions canòniques es dona al començament del segle xx, en una època en què l'Església s'ha tornat encara més militant davant d'unes ideologies socials cada cop més contràries als seus interessos. Cal, en aquests moments, recollir tota la fe popular i presentar-la com a alternativa davant de socialismes, anarquismes, ateïsmes i racionalismes intel·lectuals. Cal actuar.

Entre d'altres coronacions hem d'esmentar la de la Mare de Déu de Misericòrdia de Reus, el 1904, de la qual se celebra el centenari i és el motiu d'aquesta reflexió. Nuestra Señora de los Reyes, patrona de Sevilla, va ser coronada el 4 de desembre de 1904, acte que va tenir una gran importància cara al Congrés Marià que va tenir lloc a Sevilla. La Mare de Déu del Pilar, l'abril de 1905, amb la fastuositat i abast de la cerimònia que ja han estat descrites adés. La Mare de Déu de la Riera i la Mare de Déu de la Serra, de Montblanc, ambdues el 1916. La Virgen de Covadonga va ser coronada el 8 de setembre de 1918 amb una corona d'una riquesa extraordinària en pedres precioses, sufragada pels fidels. Finalment, en aquesta selecció aportada, la Virgen del Rocío va ser coronada el 8 de juny de 1919.

Aquest escenari al llarg del començament de segle XX és una iniciativa de l'autoritat religiosa, que desitja reforçar la pietat popular renovant l'adhesió als símbols tradicionals amb una postura nova que no tots els grups seguiran: la militància catòlica en temps d'escomeses d'ideologies polítiques que els arrabassen els fidels i que són contràries a la religió fins al punt de voler eliminar-la. Aquest és el significat de la iniciativa eclesiàstica, que, naturalment, compta amb el fervor popular per a la festa que dignifica l'advocació local i, en certa manera, la destaca sobre les advocacions de l'entorn.

Però el que hem de mirar en aquest període també és la participació de les màximes autoritats civils, perquè la seva presència, com veurem també en els següents períodes, ens mostrarà el nivell de manipulació exercit pel poder civil sobre un símbol religiós.

Així, a la coronació de la Mare de Déu de Covadonga, el 1918, que figurava en el primer lloc de la mitologia reial espanyola, hi va assistir Alfons XIII, i a la coronació de la Mare de Déu del Pilar, el 1905, hi són presents els representants reials del rei Alfons XIII i la reina Victòria Eugènia. També s'insisteix en el nivell estatal de la manipulació, en la presentació de totes les banderes de la Hispanitat el 1908.

També a la coronació de la Mare de Déu dels Desemparats, patrona de València, el 12 de maig de 1923, hi van acudir els reis d'Espanya, Alfons XIII i Victòria Eugènia, el nunci del Papa Pius XI i les tropes que rendien honors.

Aquesta presència reial és molt significativa perquè el poder ens indica clarament quins símbols vol manipular i on, a quins símbols dóna recolzament i quan.

D'aquesta manera, en altres temps, l'actuació reial hi és present, com passà amb la Mare de Déu de las Angustias, patrona de Granada, que va ser distingida per Ferran VI amb una Hermandad de Real Patronato, nomenant-se a si mateix Hermano Mayor i vinculant aquesta prerrogativa a la seva família i descendència.

Aquest període de començament de segle es perllonga fins a la Guerra Civil. Així, la Mare de Déu de Sant Salvador, de Felanitx, va ser coronada el 8 de setembre de 1934, el mateix any que es feia un monument a Crist Rei a la mateixa localitat, la qual cosa ens apropa els dos símbols en el sentit que explícavem. Aquesta és també l'època de la coronació de la Mare de Déu de Queralt.

La destrucció d'imatges en la guerra del 36 donarà peu a reconstruccions, entronitzacions, desagravis i coronacions que manifestaran molt més clarament la manipulació del poder polític i, àdhuc, militar, aprofitant l'actitud eclesial de voler tornar a recuperar la devoció popular, però també la militància catòlica de la preguerra.

El govern de Franco va introduir-se en aquest procés, tot convertint cada entronització i coronació amb una afirmació del seu règim.

Així, Nuestra Señora del Águila, destruïda el 1936, fou entronitzada novament el 1942. La Virgen de la Victòria, patrona de Màlaga, per decret de Pius IX el 1867, és coronada pel nunci del Sant Pare el 8 de febrer de 1943. La Virgen de los Reyes, de Sevilla, que ja havia estat coronada el 1904, va ser declarada patrona de la ciutat el 1946 per no faltar a la cita d'esdeveniments del poder.

Però potser la cerimònia que millor il·lustra aquell ambient és la que es va donar a Covadonga.

El 6 de juliol de 1939 es va reentronitzar la imatge de la Verge de Covadonga, que havia estat amagada per devots durant la guerra i finalment guardada a França. Aquesta imatge tenia una especial vàlua per a Franco, ja que és a la cova de Covadonga on la mitologia nacional oficial situa el començament de la Reconquesta, de manera que la figura de Franco retornant el culte a la imatge podria semblar un paral·lel amb Don Pelayo, iniciador del procés reconqueridor, i, per altra banda, donava un recolzament historicoancestral a la guerra civil espanyola, a la que autoanomenaven «cruzada».

Franco va voler que es retessin honors militars màxims a la imatge, mitjantçant un decret, i va encarregar al general Gómez Jordana, vicepresident del govern, els itineraris des de França i els fastos. Va sortir de París el 10 de juny amb un seguici de 20 cotxes espanyols. El dia 11 era rebuda a Hendaia pel comte Rodríguez Sampedro i un canonge de Covadonga. A Irun rebia l'homenatge popular del poble basc, amb música, catifes florals, garlandes i salves militars. El dia 13 entrava a Astúries pel port de Pajares, i des d'allí era portada a peu a espatlles. El dia 16 es troben amb un seguici de miners amb les seves llanternes al puig de San Emiliano; el 17 arriba a Oviedo, on l'alcalde li imposa la medalla de la ciutat. Passa per Gijón, Pola de Siero i el dia 6 era a Covadonga. S'havia bastit un altar davant de la basílica, on se la va tornar a coronar, s'hi va celebrar una missa, s'hi va cantar un tedèum i, finalment, quatre generals la van portar a les espatlles fins a la cova.

En aquest camí, que es va voler significar com a popular, de fet, el poble s'hi adherí tot pensant que n'era el protagonista; l'Església hi té un paper rellevant, però no el màxim, ja que al final del recorregut seran els quatre generals qui s'apoderin del símbol, *quod erat demonstrandum*.

També la coronació canònica de la Virgen de la Almudena, celebrada el 10 de novembre de 1948, té aquest sentit. Es va fer a la plaza de la Armería i hi varen assistir Franco i les màximes autoritats militars, civils i eclesiàstiques, amb el nunci del Sant Pare, l'ajuntament en ple i les representacions estrangeres.

Les corones van ser portades per Doña Carmen Polo de Franco i pel bisbe auxiliar, i, en retornar-la a l'església, va acompanyar-la l'himne nacional tocat per dues bandes militar i municipal. Després, l'Schola Cantorum del Seminari li va entonar una Salve.

Aquest exemple ens fa veure les figures que hem anat esmentant, com la suposada senzillesa del poder, barrejant-se aparentment amb la pietat popular, però sempre en un lloc destacat, inasequible per a la resta de la gent. El predomini de l'element militar fins i tot sobre l'eclesiàstic hi continua essent present.

Aquesta apropiació dels símbols populars i fins i tot eclesiàstics per part del poder en el temps de Franco dóna importància a l'apropament de la imatge a la categoria militar. En altres temps, en moments de perill, com va passar amb la Mare de Déu de la Mercè, rep el comandament de la ciutat en un intent de salvar-la. Hi ha, però, una altra actuació del poder, no actuant aquest cop com a solidari amb tot el poble, en un setge, amb perill de l'existència, sinó que tracta de fer-se amb el símbol popular en les empreses guerreres que porta a terme, fent veure a tothom que l'advocació mariana forma part del bàndol en qüestió. La Mare de Déu

del Pilar és nomenada Capitana General de l'exèrcit espanyol el 1909, en un moment en què les aspiracions guerreres del rei ja s'endevinaven. Però el 1939 es concedeixen honors de Capità General a la Virgen de los Reyes de Sevilla, també d'alta significació mítica per a Franco, ja que Sevilla fou una de les primeres ciutats «nacionals» i, a més, remuntava la seva nissaga al rei reconqueridor sant Ferran. D'aquesta manera, Franco s'envoltava de totes les figures històriques que els infants aprenien a l'escola.

També la Mare de Déu del Carme rep honors de Capitana General a petició de la Marina de Guerra des de 1955.

I de fet, si fem una ullada al patronatge de les armes de l'exèrcit, veurem confirmades aquestes estratègies del poder.

Prenem, per exemple, l'advocació de la Mare de Déu del Carme, de llarga tradició devocional i popular, i divulgada pels ordes carmelites des del s. XIII (1251) per l'aparició a St. Simó Stock. Doncs bé, no és fins al 1901 que hi ha una reial ordre de la reina regent proclamant-la patrona de la Marina de Guerra Espanyola, en un moment en què des del poder es pensa en una reinvençió de l'imperi. Quan el poder va considerar que s'havien de reforçar els símbols d'unió del poder celestial amb el militar, es féu la solemne coronació el 12 d'octubre de 1951 a Cadis, amb el ministre de marina i el bisbe, i també el mateix any se la féu alcaldessa d'honor perpètua de San Fernando.

L'advocació de la Immaculada com a patrona de l'arma d'Infanteria es pot remuntar fins al 7 de desembre de 1585, en les guerres de l'Imperi a Flandes, quan els soldats del Tercio de Francisco de Bobadilla a Holanda, al límit de la supervivència, troben un quadre representant la Immaculada i això els dona forces per lluitar i guanyar. Aquesta història, que s'assembla molt a les històries tradicionals de les troballes d'imatges, forneix els motius per al patronatge, primer, dels Tercios de Flandes i, molt més tard, el 1894, de l'arma d'Infanteria.

El posicionament dels pobles d'Espanya a favor de la consideració de la concepció immaculada de la Mare de Déu ja havia portat a ser nomenada patrona d'Espanya i de les Índies en el segle XVII.

L'actitud del poder en temps de Franco s'anà perllongant per tot el llarg període del seu govern, i encara que podia semblar més apaivagada, perquè ja no li era tan urgent, ressorgia quan es tractava de reafirmar-se en l'apropiació dels símbols o quan es posava en qüestió el poder.

Les cerimònies de coronació es van anar produint durant tot el període. Anomenaré només unes poques cerimònies de coronació de la Mare de Déu, com són la Virgen Bien Aparecida, de Santander, l'any 1954, la Mare de Déu del Puig, a València, el 1954, o la Mare de Déu de Siurana, el 1953, fins a la Mare de Déu del Lledó, a Castelló, el 1974.

Les cerimònies de coronació han superat la manipulació institucional i del poder per convertir-se després, en la democràcia, en actes sentits, identitaris locals, encara que una mirada atenta potser ens mostraria altres estructures de poder implícites, a una altra escala però, i requereixen un estudi més aprofundit per poder-ne parlar. Anomenaré d'aquest darrer període, només, la coronació, el 1984, de la Mare de Déu de la Salut, de Xirivella.

Però sobretot, en aquests temps, s'han celebrat arreu, com en el cas de Reus, els centenaris de les coronacions. No hi ha Mare de Déu coronada a l'entorn immediat de la qual, jeràrquic o popular, no se'n celebri el centenari en el temps convingut, que sol ser en aquests anys per les advocacions recolzades amb una coronació en temps de militància catòlica de començaments del segle xx, però també hi ha la celebració dels 25, 50 i 75 anys de les coronacions escampades per totes les circumstàncies que van endegar-les, però que ara han passat a formar part del patrimoni local.

Voldria acabar la meva reflexió amb el cas de la Mare de Déu de Núria per retornar a l'equilibri que les històries de tensió entre el poder i el poble ens mostren, en especial, en les narracions de les marededéus trobades o locals.

Perquè el poder sempre és a punt per fagocitar, empassar-se la contestació de la cultura popular, per, després, retornar-la al poble, manipulada, per servir de manifestació del discurs al servei del poder; però, com tantes narracions de trobades de marededéus, no sempre se'n surt. La imatge desapareix, retorna sola a la cova, a la font, als marges.

Doncs bé, la Mare de Déu de Núria és una de les advocacions marianes pirinenques més emblemàtiques de Catalunya, amb una antiga llegenda fundacional i una xarxa d'aplecs, confraries i devocions que penetra tot el país. Però el santuari de Núria també té un paper important en la història política catalana, ja que s'hi redactà l'estatut d'autonomia de la segona república. La història que us contaré, la vaig viure jo des de la desinformació oficial, amanida amb paraules altisonants i acusacions als intrigants i demoníacs «separatistes» de l'època, i alguna vegada, a cau d'orella, alguna persona que sempre sabia més coses que el comú dels ciutadans afegia alguna nova misteriosa però positiva.

Per això em complemento i us recomano la lectura del llibret de Josep Clarà, del 1993, *Desaparició i retorn de la Mare de Déu de Núria*, que, malgrat que manté encara una certa boira de misteri, reuneix molta informació cabdal sobre aquest fet, que no és altre que el de la desaparició de la imatge de la Mare de Déu de Núria uns dies abans de la coronació canònica.

La Mare de Déu de Núria havia estat declarada o nomenada patrona principal de la diòcesi d'Urgell el 1956 pel Sant Pare Pius XII, i Pau VI, el 1965,

n'havia autoritzat la coronació canònica. És a dir, que, fins ara, tot seguia l'esquema suara esmentat de la perllongació de cerimònies religioses en què el poder polític tenia una presència manipuladora. Però malgrat la voluntat del bisbat d'aconduir la cerimònia com més aviat millor, tot es va anar allargant fins a coincidir amb una veritable moguda per tot el país, encapçalada per la diòcesi de Barcelona, que demanava un bisbe català en lloc de D. Marcelo González, bisbe d'Astorga, que se li havia designat el 1966 per substituir a D. Gregorio Modrego Casaus, que es retirava. Aquest fet esfondrava totes les esperances posades en el Concili Vaticà II i seguia amb les designacions estatals, que res tenien a veure amb la fe dels fidels.

La coronació de la Mare de Déu de Núria es feia, doncs, en aquest clima de rebuig al nomenament de bisbes, tan contrari a les directrius del Concili, tan lesiu per a les nostres diòcesis, seguidores esperançades del Concili. Per altra banda, la participació protagonista del nou bisbe en les cerimònies de coronació de la Mare de Déu de Núria era una clara victòria del sistema estatal, un moment cabdal per continuar reafirmant i mostrant les fonts polítiques del poder.

Sostroure la imatge, objecte d'aquesta manifestació i reafirmació del poder, no sols deixava en ridícul tot l'aparat, sinó també es cridava internacionalment l'atenció sobre la situació de Catalunya, que en els anys 60 arrossegava ja la repressió per la revifalla dels drets nacionals, les declaracions i l'exili de l'abat de Montserrat.

Així, Xavier Polo i Ribas, membre destacat de la plataforma «Volem Bisbes Catalans», comptant amb un grup decidit d'excursionistes i escoltes, va planejar la sostracció de la imatge.

Aquesta anava acompanyada de l'enviament d'una nota explicativa de les raons de la sostracció i de les condicions per al seu retorn, adreçada als bisbes de Catalunya, a la premsa, a les agències informatives, al Vaticà. El document deia, entre d'altres coses, que s'intentava evitar una nova profanació de les coses sagrades que es patien des que l'Església se sotmeté a l'Estat. Volien evitar l'aprofitament de la religió amb finalitats polítiques i l'explotació anticatalana de la devoció popular.

El dia 8 de juliol de 1967, el dissabte abans de la coronació, que havia de ser el 13 de juliol, amb un cotxe llogat van arribar els autors a Querolps, i amb el cremallera van arribar a Núria, on de nit, per passadissos que coneixien bé i que comunicaven l'hotel amb l'església, agafaren la imatge que amb motiu de la celebració havia estat col·locada en lloc de la còpia de guix que normalment la substituïa. Per un itinerari secundari van arribar a una masia del Vallès i d'ací, definitivament, a un forn de Barcelona, on va restar la imatge.

El «robatori» era una contesta a la situació, i malgrat que es tenia la còpia de guix de la imatge, res no era igual, perquè tothom n'estava assabentat, i les autoritats vaticanes també, a les quals anava adreçat aquest toc d'atenció, així com la premsa estrangera.

El dia 13 va arribar en helicòpter el ministre de Justícia, Antonio M. Oriol y Urquijo, i totes les autoritats van poder començar l'acte. L'homilia, la va pronunciar el nou bisbe de Barcelona, D. Marcelo González, parlant del «*entendimiento entre las regiones de España y Cataluña*», i tot semblava que havia esta una coronació més de les esmentades. Joan Antoni Maragall va llegir els Goigs i l'Orfeó Gracienc va fer l'acompanyament musical. Però el nunci Antonio Riberi no hi va anar, cosa que va significar un dels èxits de l'operació, perquè es posava el Vaticà en una situació decisiva. No hi van anar tots els bisbes de la Tarraconense ni gaires fidels, uns 350, a causa del fort dispositiu de la Guàrdia Civil.

Dels articles periodístics de tot el temps que va durar la recerca infructuosa de la imatge, en destaco un titular de *Le Socialiste*, de Paris, del 20 de juliol, que deia:

«Pese a la desaparición de la Virgen, calificado como sacrilegio, las autoridades franquistas y religiosas persisten en celebrar la coronación anunciada... que se hará sobre otra imagen, lo que no deja de extrañar, incluso a los católicos, pues si la imagen que veneraban no es necesaria para un acto religioso de esta importancia a Ella dedicado, carece de sentido la mitología intercesora en torno a las imágenes religiosas. Pero la audacia y el autoritarismo de los franquistas y de algunas jerarquías religiosas es capaz de sustituir a la misma Virgen con tal de no aplazar el boato ni dejar de lucir su jactancia. ¿No es en esto donde se halla el acto sacrilego y no en el secuestro devoto realizado por auténticos fieles?»

Malgrat una certa confusió animista vers l'autenticitat de la imatge, l'article rebla el clau en la manipulació sacrílega de la coronació. Mentrestant, la premsa més afecta al Movimiento deia, per boca del falangista Rafael García Serrano, a *Los Sitios*: «*Sólo en individuos degenerados puede darse el caso de utilizar imágenes sagradas para el juego político*» (12 de juliol). Una frase que hauria hagut de generar algun tipus d'autoexamen.

Malauradament, les sospites oficials van recaure en el vicari de Ribes, Enric Lahoz, organista del santuari, perquè era un capellà progressista, que hagué de patir fins i tot un acte de processament, més tard retirat.

El nomenament de bisbes catalans per a Lleida i de quatre auxiliars a Barcelona, el 1968, i el 1970 a Urgell i a Tarragona, i finalment, el 1971, la

designació de l'arquebisbe Marcelo González per a Toledo i el nomenamnet de Mn. Narcís Jubany per a Barcelona, vingueren a redreçar la situació. En aquest sentit, el nunci Dadaglio havia intentat comprendre les aspiracions religioses i identitàries de Catalunya.

Va ser en aquesta situació redreçada que es va encarregar a Josep Benet la restitució, i després de treballar els detalls de la devolució amb el bisbe d'Urgell, el lliurament el va fer a un capellà delegat de la Seu, a Montserrat. Els autors feien una nota volant, en què es deia:

«[...] Tornem la imatge perquè estem convençuts que ara, amb els nous bisbes, no podrà ser profanada amb actes político-religiosos anticatalans i anticonciliars [...] Aquella cerimònia projectada pel franquisme va convertir-se en un acte ridícul, la coronació d'una còpia de guix custodiada per la guàrdia civil armada amb metralletes, amb la presència de les autoritats franquistes, i dels bisbes forasters, però en absència del poble [...].»

Finalment, s'excusava davant del vicari de Ribes, que havia patit persecució policial i judicial. El bisbat va donar la nova amb tota la prudència possible. Tampoc la premsa no va esbombar gaire la nova i es va limitar a esmentar el fet. L'ocultació de la imatge havia durat des del 9 de juliol de 1967 fins al 28 de gener de 1972.

D'altres temps sabem que alguna imatge, descontenta del tracte que se li donava en un poble, apareixia en un altre. Les successives generacions van perdre la relació detallada historiogràfica dels fets, per quedar-se amb el significat profund de la interacció dels fidels i la Mare de Déu. Potser, temps a venir, la desaparició-aparició de la imatge de la Mare de Déu de Núria es recordi també d'aquesta manera.

BIBLIOGRAFIA

- BELLMUNT, Joan. *Devocions Marianes Populars* (diversos volums). Lleida: Pagès Editors, 1995-2004.
- CHRISTIAN, William A. *Apparitions in late Medieval and Renaissance Spain*. Princenton: Princenton University Press, 1981.
- CLARA, Josep. *Desaparició i retorn de la imatge de la Mare de Déu de Núria (1967-1972)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993 (2003²).
- LLADONOSA, Josep. *Història de la Vila d'Alguaire i el seu monestir santjoanista*. Alguaire: Ajuntament, 1981.

1870
The first of the year
was a very cold one
and the snow lay
on the ground for
many days.

The weather was
very disagreeable
and the snow
was very deep.
The children
were very
happy to see
the snow.

The snow was
very white and
the children
were very
happy to see
it.

The snow was
very deep and
the children
were very
happy to see
it.

The snow was
very white and
the children
were very
happy to see
it.

The snow was
very deep and
the children
were very
happy to see
it.

La coronació de 1904 i les solemnitats festives
a Misericòrdia al segle XX

Salvador Palomar

Imatge de la Mare de Déu a l'altar de Sant Pere, any 1904
(Autor desconegut / Arxiu Carrutxa)

La festa ha reflectit sempre la societat que l'ha celebrada: estructura i relacions de poder, ideologies, conflictes entre grups socials. Són òbvies, en aquest sentit, les notables diferències que hi ha —mes enllà de la conservació d'algunes formes— entre les celebracions festives de la societat preindustrial i les que s'esdevenen posteriorment a la industrialització. La nova estructura de la societat, la proletarització de les classes populars urbanes o el canvi de percepció respecte al paper de la religió en la vida col·lectiva, motivaran transformacions substancials en l'estructura i l'organització de la festa de substrat religiós, amb la desaparició d'antigues agrupacions d'ofici o confraries devocionals, la contestació política als significats de la mateixa festa o el rebuig explícit dels seus símbols.

Si allò que des del present gosem anomenar *tradició* és, a vegades, poc més que pura voluntat subjectiva de trobar pervivències on hi ha evolucions i trencaments, aquesta discontinuïtat es fa més evident en períodes de canvi social i sotregades polítiques com és la Catalunya dels segles XIX i XX.

Aquí es parla de la solemnitat amb referència a aquella festa excepcional que s'escau, sense data fixa en el calendari, amb un motiu específic. La visita de personatges notables a la vila o la celebració d'una victòria militar foren, fins al segle XIX, motiu de solemnitats festives a Reus.

Això no és obstacle perquè es puguin establir determinades perioditzacions —com en el cas de les commemoracions d'aniversari— o una tipologia comuna pel que fa a les motivacions. En tot cas, si ens centrem en les dedicades a la Mare de Déu de Misericòrdia, es tracta de celebracions clarament diferenciades del cicle festiu anyal i que presenten un tret característic que les identifica: el trasllat de la imatge des del seu santuari fins a la prioral de Sant Pere i el seu posterior retorn, acompanyada de més o menys demostracions festives.

Les solemnitats reusenques a l'entorn de Misericòrdia evidencien, ja en el tombant del 1900, les transformacions profundes que afecten aquestes

celebracions religioses en el marc dels canvis socials derivats de la industrialització, dins d'una cultura urbana. En la societat preindustrial, les manifestacions religioses —i en particular les de devoció a ermites i santuaris locals, com el de Misericòrdia— hi constituïen una forma de relació amb la divinitat, però també un vehicle de cohesió social i de reforçament de l'ordre establert en situacions d'excepcionalitat. Des del començament del segle XVII, les processons de rogatives a Misericòrdia, amb el trasllat de la imatge a la Prioral de Sant Pere, servien per a implorar l'ajut diví davant les desgràcies que amenaçaven la vila. Un cop aconseguit el benefici demanat, la imatge era retornada al santuari enmig d'una gran festada.

En el passat, doncs, s'acudeix a la Mare de Déu a demanar-li ajut davant les situacions de perill o de catàstrofe col·lectiva —epidèmia, sequera, fam o guerra— i se li fan festes en acció de gràcies pel favor rebut. I es fa de forma ordenada: pregàries, processons i seguicis, s'estructuren de forma que la comunitat visualitzi amb claredat la divisió de la societat en diferents estaments. El poder polític i eclesiàstic, les agrupacions gremials o les associacions religioses, desfilen amb els seus símbols o mostren —mitjançant demostracions festives, per exemple— el seu potencial econòmic.

En el món rural, aquesta percepció dels desastres naturals com a resultat de la voluntat divina s'hi mantindrà, de forma més o menys residual, durant tot el segle XX,¹ i el nacionalcatolicisme posterior a 1939 suposarà el retorn a visions i pràctiques pròpies de segles passats. Eugeni Perea esmenta un testimoni prou explícit al respecte:²

«Els capellans, abans i després de la Guerra Civil, es treballaven a les dones i les criatures perquè anessin a l'església i les espantaven amb unes històries terribles. Sempre que hi havia alguna desgràcia, males collites, pedregades, seca, plagues, en teníem la culpa nosaltres. I si la cosa anava bé, doncs no ens ho mereixíem i havíem de donar gràcies a Déu.»

En aquest context subsistiran encara no poques pràctiques de la religiositat rural que es poden vincular a aquesta cosmovisió tradicional. Però, en una societat urbana com la reusenca, ja a finals del segle XIX, aquest model havia perdut vigència, i les solemnitats festives relacionades amb Misericòrdia tindran, des d'aquest moment, una motivació bàsicament commemorativa o propagandística.

¹ De fet, no es pot afirmar que les pregàries excepcionals per causa de les condicions climàtiques hagin desaparegut durant tot el segle XX.

² PEREA, Eugeni. *El comportament religiós a Catalunya al segle XIX a la diòcesi de Tarragona*, p. 131.

D'altra banda, l'evolució política cap a fórmules de democràcia burgesa implicà el progressiu distanciament entre l'Església i l'Estat. El poder polític es fonamenta en la voluntat popular —pitjor o millor manipulada pels diferents sistemes electorals— i no necessita, com en el passat, la legitimació divina.

Fruit del canvi de percepció del paper de la religió i de la separació de poders, l'adscripció religiosa deixarà de ser, en definitiva, un component inherent a la pertinença a la comunitat i esdevindrà una opció personal. Però, alhora, es conformarà també com a element clau en la construcció identitària dels nacionalismes emergents a finals del segle XIX.

El cas català és prou evident. Al tombant dels segles XIX i XX hi ha una construcció identitària d'una Catalunya catòlica i conservadora que ara no pertoca analitzar, en què advocacions de sants i marededéus esdevenen símbols de la pàtria. Si la Segona República suposa el final de l'oficialitat de la religió i de la seva presència obligada en molts àmbits de la vida quotidiana, l'esclat revolucionari de 1936 evidenciarà, de forma sagnant, el conflicte sostingut i l'odi acumulat vers una religió que s'havia imbricat en qualsevol aspecte de la vida pública o privada.

El franquisme, però, cercarà en la religió la justificació moral de la seva política i, àdhuc, un element diferenciador dels totalitarismes que van ser derrotats a Europa en la Segona Guerra Mundial. El catolicisme esdevindrà, de nou, religió oficial i obligada, alhora que referent bàsic d'espanyolitat.

L'anàlisi dels continguts i de l'evolució de les manifestacions festives, en l'àmbit local, no pot deslligar-se doncs d'una visió del context general. Encara més, però, l'estudi de la particularitat reusenca ens aporta elements que exemplifiquen i ajuden a entendre el conjunt.

El final del segle XIX: el tercer centenari de l'Aparició

A la segona meitat del segle XIX l'enfrontament entre el catolicisme i el positivisme que impregna els moviments socials de l'època es farà palès a la ciutat. A tall d'exemple, només cal recordar la forta polèmica sobre l'aparició de la Mare de Déu iniciada amb la publicació a *La Redención del Pueblo* d'un article publicat per Josep Güell i Mercader i Joaquim M. Bartrina³ que negava la veracitat de la història de la pastoreta i la Mare de Déu. Fou contestat des de

³ Sobre els debats del moment a l'entorn de Misericòrdia, vegeu, entre d'altres, ANGUERA, Pere. *Menjapellans, conservadors i revolucionaris*, i l'excel·lent introducció de Joan Prat a la publicació del manuscrit de TORNÉ, Francesc. *Crònica general de la Virgen de Misericòrdia*.

les pàgines del *Diario de Reus*, primer, per Tomàs Sucona i, més tard, per Francesc Torné.

Ja la definició com a dogma, el 1854, de la Immaculada Concepció de Maria —que, com a creença, formava part de la devoció popular des de feia segles— havia motivat les crítiques dels pensadors laics i positivistes. La seva proclamació va motivar a Reus una celebració religiosa —tril·leig de campanes, il·luminacions a la Prioral, completes, rosaris i novenari— a la qual la corporació municipal no va voler afegir-se, i es negà a les festes de carrer:

«Las festas agyeren estat més solemnes si lo poble o Ajuntament y aguès pres par, ni tronada van deixà fe. Cuan si presentà la comisió de la par de la iglésia lo Ajuntament respongué no gaire conforme, ils digueren que de portas adins fessin lo que volguessin y que de portas afora res.»⁴

Assistim així a un canvi profund que s'evidencia en el distanciament entre l'organització religiosa i la cívica de les festes, i en el conflicte sovintejat d'interessos entre uns i altres. Les solemnitats de 1878 i de 1885, tot i emmarcar-se en la fórmula tradicional d'acció de gràcies a la Mare de Déu després d'haver-li demanat auxili, evidencien ja aquest canvi de mentalitat.

Podem considerar que la solemnitat de 1885 —després de la fi d'una epidèmia de còlera— és l'última celebració que es correspon a l'antic model d'acció de gràcies pels favors rebuts, vigent des del segle XVII. Aquestes festes, però, tenen un caire prou diferent a les del passat.

Significativament, la imatge no es va anar a buscar en el moment de perill de contagi. La malaltia ja havia passat —si més no, així s'afirma— i el trasllat es realitza expressament per fer la solemnitat d'acció de gràcies. Les festes s'organitzen amb motiu de les Fires d'Octubre —que volen ser el gran espai de promoció comercial de la ciutat, impulsat per l'Ajuntament— i els actes dedicats a la Mare de Déu semblen un afegit a una celebració que ja té definit el seu programa. La imatge es trasllada el dia anterior del seu retorn solemne per tal d'efectuar les corresponents funcions religioses a la Prioral. Tot plegat es decideix amb tanta pressa que la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia es nega, per manca de temps, a acompanyar la imatge amb la carrossa i la vintiquatrena, i deixa només el tabernacle el mateix dia que s'ha de fer el trasllat. El 30 d'octubre té lloc la festa, amb una processó encapçalada pel ball de diables, els gegants i el ball de Serrallonga. Cal observar que, tot i que s'han volgut celebrar les festes

⁴ TORNÉ, Francesc *Llibreta per recor de algunas cosas més notórias*. p. 31.

a l'octubre per agrair a la Mare de Déu la fi de l'epidèmia, tot seguit es prohibeixen per raons sanitàries les tradicionals visites al cementiri amb motiu de la festa de Tots Sants.

Es produeix, doncs, una apropiació de la festa religiosa per part dels poders polític i econòmic, amb l'Ajuntament al capdavant, que té com a objectiu emprar-la com a recurs de promoció de la ciutat i de dinamització econòmica. Un fet que no és exclusiu d'aquestes celebracions religioses. A la mateixa època, els carnivals esdevindran grans celebracions en què els components comercials i de foment hi seran també prou evidents.

El segle XIX acaba amb la celebració excepcional que commemora, per primera vegada a la història, el centenari de l'aparició de la Mare de Déu. Les festes del 1892 assenyalen, ja sens dubte, el canvi profund quant a aquestes solemnitats religioses. L'organització dels actes correspon a l'Ajuntament i a l'administració del santuari, i es defineix una clara separació entre els actes cívics i de lleure respecte a les celebracions religioses. De nou es fan coincidir amb les Fires d'Octubre amb l'objectiu explícit de motivar la vinguda de forasters. Per tal de finançar la festa es realitzen captes entre la població per encàrrec de la junta del santuari, que fa una crida «no dubtant que aquests vehïns inspirant-se en la fe y amor que professan a Nostra Patrona la Verge de Misericòrdia, secundaran los esforços que està fent la Administració de dit santuari», i del mateix Ajuntament, que fa servir els alcaldes de barri per recaptar diners passant casa per casa i provocant l'enuig dels administradors.

De les tensions prèvies a la celebració, n'és també bona mostra el fet que, inicialment, la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia va decidir no participar-hi. Després d'un seguit de reunions, i malgrat considerar insuficient l'aportació municipal, la junta dels pagesos optà per treure al carrer la carrossa i la vintiquatrena, tal com corresponia a l'esdeveniment.

Les festes s'anuncien del 28 d'octubre a l'1 de novembre. La pluja, però, va fer retardar el trasllat de la imatge al santuari fins al diumenge 6. La celebració va mobilitzar la ciutadania, amb la participació popular pel que fa a les il·luminacions i al guarniment dels carrers. Per darrer cop s'exhibeix la Piràmide, un monòlit de fusta i drap, pintat, que s'aixecava al Mercadal.

Surten diverses manifestacions festives, entre les quals destaca, a més dels gegants o dels diables, la presència de balls parlats —el de Marcos Vicente, el de la Rosaura, el de Serrallonga...—, sobretot, el ball de la Mare de Déu, peça de teatre popular que figura l'aparició i que esdevindrà un dels trets identificadors d'aquestes festes.

El segle acabà amb una pelegrinació, el 29 d'abril de 1900, amb la participació

A decorative border with a repeating floral motif of stylized flowers and leaves, framing the text.

Al pueblo reusense

¡Regocijémonos, hijos de Reus! ¡Nuestra querida ciudad está de enhorabuena!

Por unanimidad de votos el Rvdmo. Capítulo de San Pedro del Vaticano, ha aprobado la solemne y canónica Coronación de la imagen de nuestra excelsa Patrona la Virgen de Misericordia, privilegio de que han gozado contadas imágenes de santuarios españoles.

S. M. el Rey Don Alfonso XIII, que guarda gratísimos recuerdos de su reciente visita á esta ciudad, ha querido obsequiar así mismo á la Virgen de Misericordia y ha costeado la Corona para la ceremonia solemnísimá de la Coronación que se verificará, D. M., el día 9 del próximo octubre, en la iglesia de San Pedro Apóstol, á donde será llevada la imagen de nuestra Madre Misericordiosa con motivo de los festejos religioso-populares en honor de la Inmaculada.

Sobrado es conocido el entusiasmo que los reusenses sienten por todo cuanto se refiere á su idolatrada Patrona; el corazón de todo hijo de Reus late de gozo, se conmueve hondamente y se embriaga de amor al sólo nombre de la Virgen de Misericordia; confiadamente esperamos, pues, que los reusenses todos, sin distinción de clases, recibirán gustosísimos la grata nueva de la próxima Coronación canónica.

¡Viva la Virgen Inmaculada! ¡Viva la Virgen de Misericordia!

de milers de persones de Reus i de vingudes de prop d'una trentena de poblacions. Es van organitzar trens especials des de Barcelona i s'oferiren rebaixes en el preu per als de la línia Lleida-Reus-Tarragona. La pelegrinació, presidida per l'arquebisbe de Tarragona, va sortir del davant de l'Hospital de Sant Joan i va anar cap a la plaça de Prim, i va seguir pels ravals Alt i Baix de Jesús, i el carrer i el passeig de Misericòrdia. Com a record d'aquesta pelegrinació foren donats a la Mare de Déu tres estendards, entre els quals un de la colònia reusenca a Barcelona, dissenyat per Antoni Gaudí. A la desfilada, n'hi havien participat prop d'una cinquantena, entre banderes i estendards de les diferents associacions. A la fi del segle XIX, les antigues processons de pregàries —en les quals mai no havia faltat un component de refermament del poder dels diversos estaments religiosos— havien esdevingut, per sobre d'altres consideracions, demostracions de força de l'associacionisme catòlic.

La coronació canònica de la Mare de Déu, el 1904

L'octubre de 1904 van tenir lloc a Reus unes festes solemnes en honor a la Mare de Déu de Misericòrdia. El motiu fou la coronació canònica de la imatge, acte que alhora s'esdevenia en commemoració del cinquantenari de la proclamació del dogma de la Immaculada Concepció de Maria.

La celebració fou impulsada inicialment des d'estaments catòlics, amb un caire totalment religiós i una nul·la participació municipal, com a commemoració dels cinquanta anys de la proclamació d'un dogma que ja en el seu moment fou objecte de controvèrsia i que s'ha d'emmarcar en el posicionament ideològic de l'Església en una època de conflicte ideològic obert davant el positivisme i el racionalisme que impregna els moviments socials. Des d'aquesta perspectiva, es pretenia que la celebració tingués un marcat caire adoctrinador i des de Roma es van assenyalar les directrius que havien de seguir-se a nivell local per a la celebració del cinquantenari. Es proposava, entre d'altres mesures, fer missions i festes locals, preferentment a les ermites. Com en altres moments, l'Església sustentava el seu objectiu catequitzador en la religiositat popular a l'entorn dels santuaris locals. En el cas de Reus, la celebració havia de ser, naturalment, a Misericòrdia i es proposà fer-la girar a l'entorn de la coronació de la imatge. Aleshores es va demanar a Roma l'autorització per a coronar canònicament la imatge, permís que fou concedit.

I encara s'hi afegí un altre component. El mes d'abril de 1904, Alfons XIII visità la ciutat. Quan va anar al santuari de Misericòrdia, el monarca va rebre un obsequi dels administradors i, a la vegada, es va comprometre a enviar-ne

un. Un cop a Madrid, se li va demanar que fos precisament una corona per a la imatge de la Mare de Déu, a la qual cosa el rei va accedir. A Reus, doncs, la commemoració del cinquantenari del dogma de la Immaculada va tenir lloc, a més, com a solemnitat de la coronació de la Mare de Déu.

Les Fires d'Octubre

El volum de la celebració impedí tanmateix la seva organització com a festa estrictament religiosa. Efectivament, si es tractava de despertar el fervor popular i aconseguir la màxima participació de la població, calia dotar la commemoració d'aquelles demostracions festives —guarniment de la vila, processons, seguici festiu, manifestacions del folklore local— que l'havien caracteritzat en el passat. Això suposava, evidentment, implicar-hi l'Ajuntament.

Aquest no tenia cap interès a afegir-se a la commemoració del cinquantenari del dogma. Tal com s'ha dit, l'Ajuntament ja no havia participat en la celebració que seguí la declaració de 1854.

Des de l'òptica municipal, doncs, la solemnitat no podia tenir cap altra motivació que la promoció de la ciutat i va ser integrada —un cop més— a les Fires d'Octubre de la ciutat, amb voluntat d'aprofitar-ne el potencial econòmic com a forma d'atreure visitants a la ciutat.

Aquestes fires havien necessitat, des de feia anys, reclams festius afegits. Només a tall d'exemple, ja l'any següent de la commemoració del centenari de l'Aparició, el 1893, la premsa comentava la poca participació a la fira i la necessitat d'una intervenció municipal.⁵ A la fi del segle, el 1899 es va voler animar la fira amb una edició extraordinària, que va incloure balls a les societats, espectacles pirotècnics, funcions teatrals i exhibicions cinematogràfiques, curses a peu i proves ciclistes. També s'encengueren tronades i van sortir al carrer els gegants, i es contractaren els Xiquets de Valls, a més d'estrenar uns nans nous. Aquest desplegament lúdic superà, de molt, l'aspecte comercial de la fira i aquest cop es va aconseguir atreure nombrosos forasters.⁶ Però, en definitiva, la proximitat d'altres fires —com la de santa Úrsula a Valls— i l'excessiva dependència d'una programació d'esbarjo per tal d'atreure visitants, van situar les fires en una crisi permanent, amb queixes constants dels paradistes, que, com el 1901, es lamentaven de la manca d'actes festius paral·lels.⁷ La celebració

⁵ DR, 18/10/1893.

⁶ DR, 28/10/1899. Vegeu també el programa oficial de festes.

del 1904 representà l'últim intent de reactivació de les fires, que tampoc no va reeixir. El 1908, l'Ajuntament optà per deixar de celebrar-les.⁸

L'any 1904 es volgué, doncs, repetir des de l'Ajuntament la fórmula del 1892: aprofitar la devoció local i el sentiment identificador de la població vers Misericòrdia per donar lluïment a la festa. Es va nomenar una comissió mixta entre l'Ajuntament i els promotors dels actes religiosos. Aquest cop, però, no es tractava d'una commemoració estrictament local, sinó que s'emmarcava en una estratègia general del catolicisme. Els organitzadors de la festa religiosa no podien restar com a comparses d'una celebració cívica orientada a la promoció econòmica i dins el mateix Ajuntament hi havia posicionaments ideològics força contraris als objectius explicitats pels catòlics.

Entre les persones que encapçalaren la comissió cal esmentar Josep Montserrat i Vergés, industrial confiter que gaudia d'un considerable prestigi a la ciutat.⁹ També hi figurà Lluís Quer i Boule, que aleshores tenia vint anys i no havia iniciat la seva carrera diplomàtica que el portaria a ser agregat a l'ambaixada d'Espanya a la Santa Seu, cònsol general a Costa Rica o primer secretari de l'ambaixada espanyola a Berlín, entre altres càrrecs. A l'època formava part del Patronat Obrer de Sant Josep —en fou secretari el 1910— i era col·laborador habitual en diversos periòdics locals. Havia estat premiat el 1903 en el certamen organitzat per la Lliga Catalanista de Lleida.

La participació de l'Ajuntament a les festes religioses

De fet, durant tot l'any 1904 el debat sobre la participació de la corporació municipal a les festes religioses havia estat recurrent. La celebració de la Setmana Santa o de Sant Pere havia aixecat polèmiques enceses entre els regidors. El 2 de març es llegeix un convit del prior de Sant Pere a assistir a les funcions religioses del Dijous i del Divendres Sants, a més d'una petició d'ajut per a la celebració. L'Ajuntament acorda no assistir-hi en corporació —deixant en llibertat els seus membres per participar-hi a títol individual— i no donar cap mena de subvenció.¹⁰ El debat es repeteix en parlar de les processons organitzades per la Confraria de la Sang o, una setmana després, amb la participació a la

⁷ DR, 21/10/1901.

⁸ DR, 24/09/1908.

⁹ Vegeu *Foment*, 5/11/1913.

¹⁰ Actes municipals 1904, p. 96-99.

processó que porta el viàtic a malalts i presos el diumenge de Pasqüetes.¹¹

El maig es discuteix sobre el paper que ha de tenir l'Ajuntament en la celebració de la festa de Sant Pere.¹² No és una polèmica nova, i es considera que el municipi ja fa prou deixant sortir els gegants i la mulassa i aviant la tronada.

El punt culminant dels debats, però, el provoca l'anada a l'ofici de completes. En principi, els regidors tenien llibertat per assistir-hi, però l'Ajuntament no assumeix cap altra despesa que la derivada de la sortida dels elements festius municipals. El problema sorgeix quan l'alcalde accidental, considerant que anar-hi part de la corporació i sense música és fer el ridícul, opta, d'acord amb els altres regidors presents, fer-se acompanyar per la banda de música. En la sessió plenària següent, l'1 de juliol, es planteja un vot de censura contra l'alcalde, que, tot i que no arriba a fer-se efectiu, acaba dimitint formalment.¹³

En aquest context sembla poc factible integrar en una mateixa celebració dues festes amb motivacions tan diferents. El cert és que, després de la creació de la comissió mixta, semblen organitzar-se dues celebracions simultànies, però no gaire connectades, a la ciutat. Mentre el *Diario de Reus*, de tendència conservadora, i, evidentment, el *Semanario Católico* parlen de festes de la Coronació i del cinquantenari del dogma de la Immaculada Concepció, *Las Circunstancias*, òrgan del republicanisme moderat, es refereix a la fira i a les festes populars que s'hi preparen.

El conflicte esclata públicament amb l'aparició del programa oficial de les festes. El contingut i la forma com es destaquen els actes religiosos provoquen l'enuig d'alguns regidors i les crítiques de la premsa republicana, que manifesta el que considera una traïció dels sectors catòlics davant el que consideren un esforç de la seva banda per a bastir una festa per a tothom en benefici de la ciutat:

«Transigimos con el cartel {...} De ahí que cuando han llegado a nuestras manos los programas oficiales detallados, con sus cubiertas alegóricas y su espiritual contenido, nos hayamos sentido indignados no por el chasco que nos evidencia

¹¹ Actes municipals 1904, p. 118 (23/03/1904).

¹² Actes municipals 1904, p. 184 (27/05/1904).

¹³ Actes municipals 1904, p. 235 (1/07/1904). La dimissió de l'alcalde i d'algun altre regidor que li dóna suport no és considerada i la sessió acaba en pau, després, però, d'un agre debat i de la retirada del vot de censura.

sino por la falta de aprensión que en ellos ponen de manifiesto los que los redactaron y aprobaron.»¹⁴

Si la iconografia dels cartells ja havia estat debatuda¹⁵ i el programa aixecà crítiques, el trencament definitiu es manifestà en l'acord municipal que cap regidor assisteixi a la celebració religiosa i no se li doni cap ajut.

El 28 de setembre té lloc un ple de l'Ajuntament en el qual es dóna compte de la invitació adreçada pels organitzadors perquè la corporació municipal assisteixi a la coronació.¹⁶ De nou es proposa donar llibertat als regidors per fer allò que considerin més adient. Aquest cop, però, les posicions es radicalitzen, i mentre hi ha qui considera que la corporació municipal no pot defugir uns actes en què s'ha implicat, hi ha qui considera que cap regidor hi ha de participar com a tal. S'invoca, en aquest sentit, una necessària neutralitat del consistori davant una celebració que ha generat *«muchas y diferentes opiniones que podían degenerar en disensiones enconadas»*, i hom argumenta que no és funció de l'Ajuntament *«cooperar al esplendor de fiestas eminentemente eclesiásticas»*. També en aquesta sessió emergeixen les crítiques sobre com s'ha portat l'organització. El regidor Pallejà considera que

«se organizaron las fiestas sin tener para nada en cuenta al ayuntamiento, hasta que advertidos los organizadores que les faltaba dicho apoyo, recurrieron al mismo, y entonces el ayuntamiento se avino a una transacción autorizando la celebración de las mismas y que figurara en el programa como uno de tantos números, la Coronación. Pero, al aparecer el programa, aparecen eclipsadas las fiestas populares por un exceso de fiestas religiosas, lo cual parece demostrar hostilidad al ayuntamiento. Respondiendo con el silencio a los aludidos señores (és a dir, no acceptant assistir a la coronació), cree es la mejor forma para garantir la paz y el respeto a todos los sentimientos populares.»

Una visió molt diferent és la que manifestarà el sector catòlic, tant pel que considera una ingerència o un aprofitament de l'Ajuntament en una festa clarament religiosa, com per les posicions ideològiques d'alguns regidors que

¹⁴ LC, 28/09/1904.

¹⁵ *«Se tomaron fotografías del monumento a Prim y de la fachada del Santuario de la Virgen y se determinó, sólo porque así lo exigía el ajuste, que una y otra apareciesen en los espacios dejados en blanco expofeso en los carteles; sin intención que fuese más visible la una que la otra»* (SCR, 29/10/1904).

¹⁶ Actes municipals 1904, p. 369 (28/09/1904).

critiquen la solemnitat:

«El hecho fué que el Ayuntamiento nombró de su seno varios individuos y apareció patrocinando las fiestas que se proyectaban; encontrando más de la mitad del enorme trabajo hecho y sin que tuviese que tener por su parte quebraderos de cabeza, ni molestias de ninguna clase.

Y desde entonces la Comisión se reunió en una de las dependencias de las Casas Consistoriales y todos los individuos de aquella trabajaron cotidianamente ultimando los números estudiados ya y proponiendo otros importantes y extraordinarios. Pero sin dejar de vista ni un momento que el principal móvil de esas fiestas era el Quincuagésimo aniversario universalmente festejado y la coronación canónica de la Virgen de Misericordia, de nuestra adorable patrona y protectora, amada y reverenciada por la inmensa generalidad de los reusenses y no de una Virgen por el vulgo respetada, como dicen en son despreciativo los contados hijos desagravedidos a las bondades de la invariable Bienhechora del pueblo de Reus.»¹⁷

En els dies anteriors a la festa les crítiques sovintejaren. Un fet molt malvist fou, sens dubte, que la comissió organitzadora posés a la venda —amb la justificació de recollir diners per a beneficència— els programes oficials. Diferents establiments i empreses s'afanyaren a fer imprimir programes i a repartir-los gratuïtament. També va ser objecte de polèmica l'arranjament dels gegants o el recorregut d'algunes desfilades. Tot plegat, però, sembla reflectir una situació en què qualsevol deficiència era útil per a fer crítica o burla.

Les festes es van celebrar del 6 al 10 d'octubre i la imatge fou portada a la Prioral. L'Ajuntament en corporació només va fer acte de presència a la festa de la Instrucció, un acte que volia, en certa forma, aportar el contrapunt a la solemnitat religiosa. De fet, aquest fou un acte que va intentar ser capitalitzat des de tots els sectors implicats a la celebració. Exaltació de la infància i del treball dels mestres, de la raó i el pensament. O de la llum enfront de la ignorància —l'ús del simbolisme de la llum provocà un creuament d'acusacions a la premsa—; fou, en tot cas, un acte amb molta participació. El director de l'Institut pronuncià un discurs lloant la importància de l'educació com a font de progrés i remei dels mals socials, i la canalla de la ciutat va entonar un himne compost per a l'ocasió.

El 9 d'octubre al matí va tenir lloc la coronació. Es van imposar a les imatges de la Mare de Déu i del Nen Jesús unes corones d'argent daurat amb pedreria, ofrena del rei Alfons. A la tarda es féu la processó de retorn de la imatge,

¹⁷ SCR, 22/10/1904.

El ball de la Mare de Déu, 1904 (Autor desconegut / Arxiu Carrutxa)

encapçalada pel ball de diables i amb la presència dels gegants, la mulassa, els nans, el ball de Marcos Vicente i altres demostracions festives.

Espectacle i política: les demostracions festives

Pel que fa al component cívic de la festa destacà una espectacular il·luminació del campanar, feta amb un miler de llums de gas. També s'aprofità per posar la primera pedra del pantà de Riudecanyes.

A la festa, tampoc no hi van faltar la mulassa, els gegants i els nans. Un cop més, però, es pot constatar el menyspreu dels sectors progressistes vers les manifestacions del folklore local. Els balls parlats o les danses tradicionals són vistes com a romanalles del passat, grotescos, sense valor cultural. Només els gegants i la mulassa —que no pas els nans— semblen estalviar-se les crítiques, com a símbol que són d'una identitat local:

«En cambio, no faltó el horrible juego de fusilería de los bailes típicos. Frente a la parroquia, estaban ya, a primeras horas, el baile de Marcos Vicente y el de bastonets, con sus correspondientes personajes y comparsaría. Los personajes van muy impuestos de su cometido y todo su aire parece manar efluvios de esa ciencia sublime que consiste en saber divertir a la gente que tiene ganas de divertirse. Algunos iconoclastas apreciaron, al primer golpe de vista, que los del baile, con sus ricos trajes de guardarropía, parecen capones franceses; pero en cuanto oyeron las descargas, cambiaron de opinión. También estaban los enanos. ¡Oh, los deliciosos enanos, con sus enormes cabezas rientes! ¿Son simbólicos? Los redactores del programa tienen la palabra.»¹⁸

El ball de la Mare de Déu, representació de la narració popular de l'Aparició, és el pitjor considerat pel seu caràcter religiós:

«Compuesta teníamos esta gacetilla, cuando hemos recibido unas notas de la Comisión anunciando amenizar la fiesta escolar con la presencia de los gigantes y cabezudos, danzas del país ¡y la representación, en el escenario del teatro del Ball de la Mare de Déu!

¡Mare de Déu! —decimos nosotros— ¿será menester que la autoridad municipal se decida a cortar por lo sano?»¹⁹

¹⁸ LC, 10/10/1904.

¹⁹ LC, 8/10/1904.

El rebuig a aquesta demostració festiva s'explica, més enllà de la poca consideració que mereixen aquestes manifestacions de teatre popular, pel fet que la representació teatral anava a càrrec dels joves del Patronat Obrer de Sant Josep, entitat que despertava poques simpaties entre els sectors progressistes de la ciutat. A més, s'havia preparat fent pagar entrada als qui volien assistir als assajos.

Un conflicte latent

L'acta notarial de la Coronació vol certificar com a veritat la voluntat dels impulsors de l'esdeveniment, que se suposa unànime a la població, «*cuya imagen desea coronar no sólo el mismo Rector, si que también los Administradores del Santuario y además los vecinos de Reus, quienes todos profesan una cordial y purísima devoción a la Santísima Madre de Dios y de un modo especial en este quincuagésimo año de la definición dogmática de la Concepción Immaculada*». ²⁰

L'acta resumeix alguns trets bàsics de la història del santuari, des de l'aparició a una pastoreta fins al present. Segueix amb la llista d'autoritats eclesiàstiques, militars i civils presents o convidades, a més dels representants d'entitats i institucions, ²¹ per passar tot seguit a enumerar un cop més els referents històrics de la devoció mariana a Reus, i descriu l'acte amb llenguatge barroc, a l'estil dels memorials de les solemnitats de l'Antic Règim:

«Inmediatamente después el Excelentísimo e Ilustrísimo señor Arzobispo de esta Diócesis subió hasta los pies de la Sagrada Imagen de la Virgen de Misericordia, y entre el vibrante sonido de las campanas de todas las parroquias de esta ciudad, echadas al vuelo, el estampido de las salvas de morteretes y, a los acordes de la marcha Real y honores Reales tributados por fuerzas del ejército y los vítores y aplausos unánimes y entusiastas de la inmensa muchedumbre que apiñada llenaba la anchurosa nave de la Parroquial Iglesia de San Pedro Apóstol, colocó en las sienes de las santas imágenes del niño Jesús y de la Virgen de Misericordia, las coronas que poco antes habían sido bendecidas.» ²²

²⁰ AHMR. Acta notarial de la Coronació. Escripura autoritzada per Francisco Sostres i Gil, notari del col·legi de Tarragona, 9 d'octubre de 1904.

²¹ L'Ajuntament només hi apareix esmentat genèricament, mentre que el document s'esplaiava a destacar noms i títols.

²² AMR. Acta notarial...

Com a única referència a les autoritats municipals, l'alcalde, Jeroni Marin, figura com a testimoni de la coronació.

Tot plegat, l'anàlisi de la celebració possibilita entreveure l'encaix gens resolt entre els organitzadors i el conflicte d'interessos a l'entorn de la festa.

Les despeses de la festa foren, segons la valoració oficial,²³ de 25.326 pessetes; s'havien recaptat entre la població 23.496,75 pessetes. El dèficit de 1.739,25 pessetes va ser cobert amb aportacions personals d'alguns membres de la comissió i altres de particulars, per exemple, de la colònia reusenca resident a Barcelona. Però encara hi va haver una forta polèmica per la destinació d'alguns diners, que haurien d'haver estat emprats directament per a beneficència enlloc de fer-se servir per cobrir despeses.

En definitiva, la celebració del 1904 va deixar un rastre d'enfrontaments dialèctics que es va perllongar durant setmanes. La festa havia estat, un cop més, el mirall on es reflectien les ideologies, les tensions o les divisions existents en la comunitat que la celebrava. Un article publicat a començaments de novembre a *Las Circunstancias*, que, no ho oblidem, era lluny de representar els sectors més radicals del republicanisme federal, gens proper a les idees socialistes o llibertàries, sembla profètic respecte als sagnants enfrontaments que sacsejaren la societat en els anys posteriors:

«Pero en fin, de todas maneras ello fué una lección que conviene tengan en cuenta los elementos liberales de Reus. Ha de recordarse, cuando convenga, que con cierta gente no caben transacciones y menos a las alturas en que se ha llegado. Volvemos a los buenos tiempos en que las faldas negras y de púrpura, en el que las tocas y sayales todo lo invadían [...] Vayan atizando los del «Semanario». Continuen en su campaña provocativa que ya encontrarán su merecido.»²⁴

²³ DR, 17/11/1904.

²⁴ IC, 1/11/1904.

Les festes fins a 1931

A partir d'aquest moment es commemoraran, cada vint-i-cinc anys, els aniversaris de la Coronació. A banda d'aquestes commemoracions periòdiques, però, foren diverses les celebracions que, amb major o menor envergadura, es desenvoluparen al primer terç del segle xx. Cal esmentar, per exemple, les festes constantinianes —que commemoraven l'aniversari de l'edicte de Milà de l'emperador Constantí, l'any 313!—, que cal emmarcar en la mateixa línia d'exaltació del catolicisme que havia impregnat la celebració de 1904. Com a record d'aquestes festes es va instal·lar una creu a la plaça del santuari, projectada per l'arquitecte Pere Caselles i sufragada per subscripció popular.

El 10 de març de 1918, la imatge de la Mare de Déu va ser traslladada a l'església de sant Pere amb motiu de la predicació a Reus de la Santa Missió. De nou ens trobem amb una motivació certament nova en la història dels trasllats de la imatge: és portada solemnement a la Prioral perquè presideixi les jornades de predicació. Després va ser tornada al santuari d'igual forma.

Pocs anys després, el 14 d'abril de 1923, es produeix un nou trasllat de la imatge per una motivació ben semblant. Es tractava de fer-li presidir els actes de la primera setmana catequística, que, segons explica Bertran, va ser la primera que se celebrà a l'Estat espanyol. La imatge es va retornar el dia 22 i la processó fou presidida per l'arquebisbe de Tarragona, aleshores el cardenal Vidal i Barraquer.

La festa del vint-i-cinquè aniversari va tenir lloc del 7 al 10 de novembre de 1929 i en la solemne processó de pujada hi participaren les carrosses dels boters i dels pagesos i la vintiquatrena. L'Ajuntament, en corporació, va esperar la imatge a la plaça d'Hèrcules, i després de fer mig tomb de raval la processó arribà a Sant Pere. Entre els actes d'aquesta celebració destaca la inauguració oficial de l'Escola del Treball o la col·locació d'una placa a l'indret on, segons la tradició, es creu que havia nascut la pastoreta Isabel Besora. De nou, la il·luminació del campanar —aquest cop, amb focus elèctrics— fou un dels espectacles del moment. No fou, però, l'únic edifici il·luminat: el Banc de Reus i el d'Espanya, entre d'altres, tenien també les façanes amb llum. A la plaça de la Llibertat, s'hi va ubicar una fira d'atraccions i es van organitzar curses ciclistes.²⁵

La pirotècnia també hi fou ben present: tronades, traques, focs japonesos i el castell de focs final a la plaça dels Quarters.

²⁵ LC, 8 i 9/11/1929.

L'ofici solemne a Sant Pere fou presidit pel cardenal Vidal i Barraquer. A la processó de tornada, hi participaren el ball de diables, el de Marcos Vicente —un ball parlat que explica una història de pirateria—, el de bastons i el de gitanes.

Les festes es van finançar gràcies a una subscripció popular que fou encapçalada amb 5.000 pessetes pel mateix Ajuntament. Aquest cop no hi va haver polèmiques; la festa va servir per atreure una considerable quantitat de forasters.²⁶

Les festes de la postguerra

El santuari de Misericòrdia havia estat cremat els primers dies de la guerra de 1936-39, el 23 de juliol, i la imatge es va perdre. Una part del tresor que hi havia fou dipositat a l'Ajuntament i, d'allí, les peces van fer cap al Museu. Però no se sap què va passar amb la imatge. Hi ha qui creu que fou retirada amb els altres objectes i qui opina que fou amagada per algú que no va sobreviure a la guerra. Tot plegat constitueix encara avui un petit misteri.

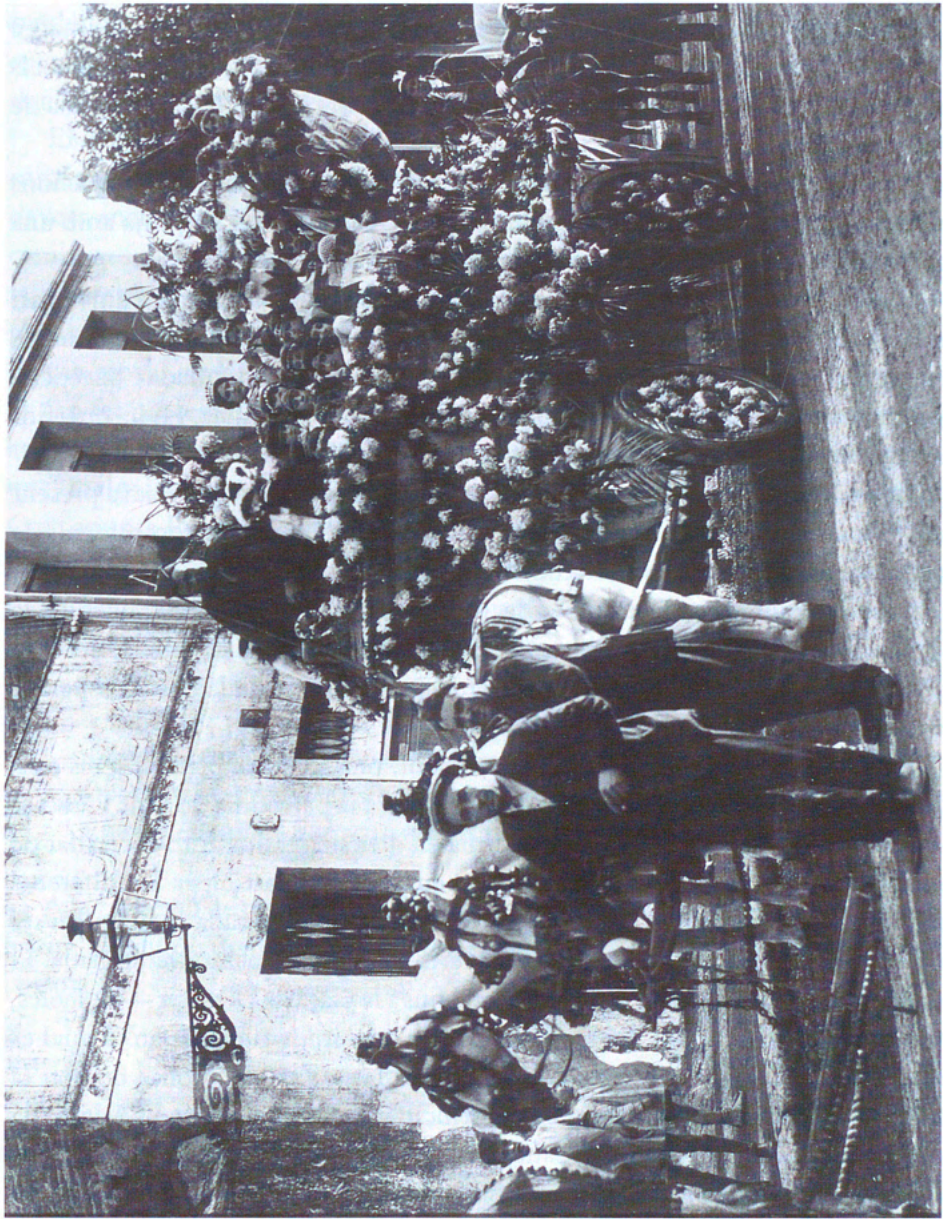
El mal estat de l'edifici feien aconsellable, cap al 1938, derruir-lo, però les necessitats del moment eren unes altres i restà arruïnat. Un cop acabada la guerra, doncs, se'n va iniciar la immediata reconstrucció. Franco féu del catolicisme una religió d'estat i la reparació dels símbols religiosos, malmesos per la «barbarie roja», fou un objectiu prioritari des del primer moment. Aquesta s'havia d'explicitar, a Reus, en Misericòrdia. L'1 de juliol de 1939 es va col·locar la primera pedra de la capella de l'Aparició, ubicada a l'exterior del santuari, que fou inaugurada el 19 de maig de l'any següent. Des d'antic es creia que aquesta capella assenyalava el lloc exacte de l'aparició. Hi figura, en un plafó de ceràmica, la representació iconogràfica de l'aparició a la pastoreta.

Del 30 de maig al 2 de juny de 1941 es van celebrar les festes de reconciliació, amb la benedicció d'una imatge, còpia de l'antiga, i el seu trasllat —l'1 de juny— al santuari.

El dia del trasllat hi hagué cercaviles de les bandes de música i de cornetes i tambors, així com la sortida dels gegants acompanyats de les gralles. A la tarda, el ball de diables encapçalà la processó, on també figurà la colla vella de castellers de Tarragona. També es van encendre dues tronades, una d'elles a la plaça del santuari a l'arribada de la processó.

A les festes, hi van participar representants de congregacions marianes vingudes d'arreu de Catalunya —fins i tot s'organitzà un tren especial— i els

²⁶ LC, 12/11/1929.

La carrossa dels pagesos, l'any 1929 (Autor desconegut / AMR)

membres d'Acció Catòlica van fer una guàrdia d'honor la primera nit que la nova imatge restà al santuari.

El franquisme recuperarà les antigues formes de religiositat, i n'accentuarà el caràcter ideològic. El santuari esdevingué destinació de pelegrinatges del joves d'Acció Catòlica el 1947, i entre el 8 i el 22 de febrer de 1948 la imatge fou traslladada de nou a la ciutat amb motiu de la missió que van dirigir els jesuïtes. A la pujada, les autoritats la van anar a rebre al davant de l'església de Sant Francesc.

El fet d'ésser en període quaresmal va motivar l'absència de demostracions festives i, a més, es va aprofitar per fer pregàries per la manca de pluja amb una processó el dia 10.

Tornant a les solemnitats extraordinàries, el 1954 va tenir lloc l'aniversari de la Coronació. En el context de l'època, era un moment prou important: se celebrava el centenari de la proclamació del dogma de la Immaculada Concepció, que, cinquanta anys abans, havia motivat la coronació canònica. Hi ha qui, fins i tot, parla d'una segona coronació.

Tanmateix, en la celebració del 1954, també a l'octubre, continuava present aquell ja antic intent de conjunció dels interessos religiosos i promocionals de la ciutat. Aquí ja no hi havia conflicte, però. La salutació de l'alcalde Joan Bertran al programa remarca que la ciutat es disposa, alhora, a celebrar la Coronació, expressió del sentiment de devoció popular, i la III Fira Oficial de Mostres de la província, exemple del potencial econòmic de la ciutat, esperant la visita de no pocs forasters.

Fou una celebració d'acord amb el moment: una setmana plena d'actes religiosos, que començà amb el trasllat de la imatge a la parròquia de Sant Francesc —un fet nou— el 17 d'octubre i continuà en dies successius amb el trasllat de parròquia en parròquia, amb processons en què van participar les diferents confraries i associacions religioses que tenien la seva seu a cada temple. En ser portada a Sant Pere, quan va passar pel Mercadal, es va disparar una tronada. El 24 d'octubre es va traslladar, des de la Prioral fins a la plaça de Llibertat —aleshores, anomenada dels Màrtirs—, on va tenir lloc un acte multitudinari en el qual es va consagrar la ciutat a l'Immaculat Cor de Maria i es va coronar de nou la imatge. Aquest fou, sens dubte, l'acte principal de la solemnitat.²⁷ A la tarda es va fer la processó de retorn al santuari.

Els actes populars foren ben pocs; s'hi va incloure la programació de la III Fira de Mostres i es va representar, el 13 d'octubre, l'obra *La rosa del nostre escut*, al Teatre Fortuny.

²⁷ *Reus*, 30/10/1954.

La commemoració de la declaració del dogma motivà també una trobada d'imatges —com a cloenda d'un congrés marià— que tingué lloc a Tarragona, al camp del Nàstic, el 7 de novembre. Reus hi participà amb una nova imatge esculpida per Modest Gené.²⁸ Les trobades d'imatges es poden inscriure en un model d'acte festiu, encara ben vigent en l'actualitat, que cerca l'atractiu en la suma d'elements semblants —gegants, bestiari, colles de bastoners o altres danses— que identifiquen poblacions diferents.

El 2 de març de 1958, la imatge retornà a la ciutat amb motiu d'unes noves missions, aquesta vegada a càrrec dels claretians. A la processó de pujada, els devots anaren dividits per sexes. Al davant, només hi anaven els homes i les cambreres de la Mare de Déu, i, al darrere, un cop les autoritats ja havien tancat la processó, seguien les dones. La imatge va ser traslladada a la Prioral, on va restar una setmana. La missió fou un èxit, segons els paràmetres del moment. Es van tancar els bars i els cinemes, es van prohibir els actes lúdics i d'esbarjo, es van fer processons, rosaris de l'aurora, actes penitencials, vetlles nocturnes, amb la màxima publicitat. Un dels actes més destacats fou un rosari de torxes que, malgrat el temps fred i ventós, es diu que aplegà unes vuit mil persones. Com apunta Perea, el nacionalcatolicisme «era llavors en plena efervescència i aquesta se sobreixia arreu dels pobles per on passava la croada religiosa», tot preguntant-se si l'èxit de la convocatòria no s'explica sinó en funció de la repressió de qualsevol forma d'esbarjo i de la intensa publicitat.

«Durant vuit dies, un petit exèrcit de clergues, sense cap respecte, prenia possessió de la ciutat on queia —el mes de març del 1958 caigué sobre Reus— i sotraguejava el personal amb actes constants al carrer, amb altaveus estentoris que acusaven els pecadors...»²⁹

A la processó de tornada, el 16 de març hi va participar, com a únic element festiu, el ball de diables. Segons la premsa, hi van participar unes quinze mil persones.

²⁸ *Reus*, 13/11/1954.

²⁹ Pere Anguera, citat per PEREA, Eugeni. *El comportament religiós...*, nota 44, p. 59.

El 25 de setembre, segona festa major

La data del 25 de setembre, tot i haver estat considerada —com a mínim, des de finals del segle XVIII— com a data històrica de l'Aparició, no fou motiu de celebració anyal fins a la meitat del segle XX.

La declaració d'aquesta diada de setembre com a festa local representa un punt d'inflexió en la vinculació entre la ciutat i la seva patrona. La iniciativa va sorgir de Ràdio Reus. Des de l'emissora es va fer campanya a favor de la festa i l'Ajuntament la va assumir. Així, el 25 de setembre de 1948, el consistori concedí la primera Medalla de la Ciutat —guardó creat aquell mateix any— a la Mare de Déu i en va fer solemne ofrena. En els anys següents, i durant bastants anys, la festa tindrà com a àmbit quasi exclusiu l'entorn del santuari i estarà centrada quasi exclusivament en els actes religiosos i oficials, amb la inauguració de diverses millores urbanístiques en l'entorn del santuari.

A mitjan segle XX, la ciutat, doncs, viu un procés de refermament identitari de la llegenda popular sobre Misericòrdia, amb l'explicitació de tots els referents.³⁰ El 25 de setembre de 1950 es va inaugurar el monument a la pastoreta Isabel Besora que l'any anterior s'havia encarregat a l'escultor Joan Rebull. I encara es col·locà una placa a la casa número 25 de carrer de l'Hospital, on es creia que havia nascut la noia que havia vist la Mare de Déu el 1592, en la qual placa figurava el miracle del senyal de la rosa a la galta.³¹

Certament, la declaració del 25 de setembre com a segona festa major suposava visualitzar-ne l'acceptació com a data històrica de l'Aparició i, per tant, de tota la construcció llegendària que s'havia bastit a l'entorn de la creença dels reusencs a les acaballes del segle XVI. La documentació ens aporta només que a finals de 1592 el Consell de la Vila reusenc acordà bastir una capella on nostra Senyora s'havia aparegut a una fadrineta. La data del 25 de setembre, el fet que la noieta fos pastora i es digués Isabel Besora, les seves vinculacions familiars o la tradició de la rosa a la galta, són molt posteriors en el temps.³²

³⁰ Sobre el procés de construcció de la llegenda a l'entorn de l'aparició, vegeu GORT, Ezequiel; PALOMAR, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia*.

³¹ «*Casa natalícia de la privilegiada pastora Isabel Besora (a 25-9-1592) que obtenia el favor de sentir la carícia de una rosa impresa en la cara y contemplar la mirada de la Reina de Misericòrdia al salvar la comarca de Reus de mortal epidemia.*»

³² Per a l'evolució de la narració de l'aparició, vegeu l'apèndix a *La formació de la devoció...*, p. 133.

Si des de finals del segle XVIII i durant el segle XIX, les circumstàncies que envoltaven la creença del 1592 havien estat objecte de polèmica en el marc d'un debat sobre la veracitat històrica de l'aparició, a mitjan segle XX el conjunt d'elements afegits a la narració no només s'accepta com a veritat històrica indiscutida i indiscutible, sinó que es visualitza en la geografia urbana i en la personalitat col·lectiva de la ciutat.

Un «*no credulidad, ¡certeza!*» encapçala l'inflamat article publicat aquell any 1954 per Salvador Sedó,³³ que recupera els arguments d'un segle abans per especular sobre la suposada pèrdua de les actes municipals del moment de l'aparició i fa de la referència a l'acta del desembre de 1592 —on figura que es vol construir la capella— la prova documental definitiva «*que las tales hojas arrancadas reseñarían con toda fuerza verídica la luminosa efectividad de las apariciones*».³⁴

Així, la narració de l'aparició de la Mare de Déu es recrea i consolida cap al 1950 en la seva versió més complexa, que incorpora elements afegits, com a mínim, en el darrer segle i mig. No pot ser d'altra forma si es vol fer del 25 de setembre el referent espiritual i d'identitat de la ciutat.

Certament podia sobtar, doncs, que aquesta redescoberta no es produís fins aquell moment. Així ho explicita una editorial del setmanari *Reus*:

*«Al comparar el aire festivo que tiene ahora la jornada con la indiferencia popular que mantenía hasta poco tiempo ha, casi ignorada de muchos la fecha histórica de la aparición, parece increíble que Reus no celebrara como debía un hecho tan extraordinario. La emisora local puede estar orgullosa de haber iniciado la reivindicación del hecho milagroso con la instauración de esta solemnidad, al lanzar la iniciativa que fué recogida con oportunidad manifiesta por el Ayuntamiento.»*³⁵

Des de Barcelona, Josep de la Riba es queixava, el 1955, que «no s'ha prestat el degut esment a la dolça personeta d'Isabel Besora» i s'estranyava que si «els indrets on l'aparició ha estat canònicament reconeguda i aprovada, han

³³ Programa de festes i *Reus*, 16/10/1954.

³⁴ I encara segueix: «*Cae pues por su propio peso la suposición de que las hubiera podido destruir un católico fanático, y llevan directamente a la conclusión de quien las destruyó fué una mano siniestra, un enemigo de Dios*». De fet, la suposada desaparició d'un seguit d'actes municipals i altres manipulacions als documents conformen el substrat culte de la llegenda popular i generen no poca literatura al respecte.

³⁵ *Reus*, 25/10/1954.

esdevingut punts d'universal pelegrinatge. En canvi, el santuari de la Mare de Déu de Misericòrdia de Reus, malgrat que el miracle que el justifica tingui la superior aquiescència, ha estat gairebé menystingut de la mundial devoció», essent Isabel Besora molt menys coneguda que els infants de Fàtima o Lorda. Tot i reconèixer la diferència que hi ha amb les aparicions contemporànies, que tingueren una difusió molt més gran, l'article no s'estava de destacar els trets que, com la mà a la galta, accentuaven el caire privilegiat de l'aparició reusenca.³⁶

La revifalla identitària de mitjan segle propiciarà l'aportació de nous vehicles per a la difusió de la llegenda. Com ara l'estrena d'una innovadora —i excel·lent— adaptació radiofònica d'un ball parlat, el ball de la Mare de Déu. El nou text, lluny de la farragosa versió de Torné, sintetitza els trets essencials de la tradició narrativa. I és que, a diferència de les versions de finals del segle XIX, el missatge ideològic del text ja no s'inscriu en la reacció contra els corrents liberals i racionalistes. La funció del ball és recuperar —i, en això, s'apropa prou al text original— i fixar els detalls concrets d'una tradició que es pretén històrica.

Com també ho és l'estrena d'una nova peça teatral, *La rosa del nostre escut*, de Josep Serra i Pàmies, directament inspirada en l'aparició a la pastoreta. Una obra que pretén, explícitament, portar a l'escena un fet històric i que té un dels seus valors en l'ambientació, de color i sabor reusencs.³⁷ L'argument és coincident amb el del ball, ampliant els personatges —el pagès Pere Cotxí, el prior, sacerdots, familiars i veïns— en una representació que «*acusa fidelidad al hecho histórico sin apartarse un ápice del mismo*».

I encara hi podríem afegir la creació d'una nova dansa al final de la dècada: el ball de la Pastoreta, dansa creada per l'esbart Amics del Folklore, sota la direcció de Josep Bargalló i Badia, amb música de Josep Casanovas i Marca.

La producció literària del moment a l'entorn de Misericòrdia és abundant i reflecteix també aquesta concreció en la narració de l'aparició i el sentiment d'identitat que comporta Misericòrdia.³⁸ Tot plegat, el localisme reusenc, en un moment del nacionalcatolicisme, va reprendre tot el bagatge historicollegendari de la devoció per fixar una *tradició* que ha impregnat la

³⁶ Significativament, aquest text fou reproduït en el programa del 75è aniversari de la Coronació, el 1979.

³⁷ Segueixo aquí la crítica de l'estrena que en fa el setmanari *Reus* del 16/10/1954.

³⁸ Sense poder fer aquí una anàlisi sobre el tema, és interessant constatar les diferències temàtiques entre els textos que es publiquen als anys cinquanta o els de començaments del segle XX, per exemple, a l'especial del *Semanario Católico de Reus* de 1900.

celebració de Misericòrdia fins avui. Antoni Correig, per exemple, arriba a titllar Reus de poble escollit per la Mare de Déu per esdevenir un centre d'irradiació mariana.³⁹ Fou un moment d'eufòria per al reusenquisme, que convertí una tradició religiosa en dogma d'identitat. Com explicita l'editorial ja esmentat del setmanari *Reus*:

*«Si se nos permitiera la frase, casi diríamos que estamos viviendo una segunda aparición de la Virgen a su pueblo, esta vez en sentido espiritual. Descubrimos los detalles concretos de la historia de la aparición, sacamos a la luz los documentos que la atestiguan y la prueban, abrimos los ojos ante el rosario de favores que constituyen la corona de su patrocinio.»*⁴⁰

Els actes pròpiament festius d'aquests anys, però, són minsos. L'esbart dansaire de l'Orfeó Reusenc actua habitualment al santuari, la banda de cornetes i tambors Verge de Misericòrdia desfila pels carrers i, alguns anys, s'organitzen ballades de sardanes. Del poc arrelament inicial de la diada com a celebració popular n'és indicatiu el costum —que esdevé també *tradició*— d'aprofitar la data per anar a comprar a Barcelona.

No serà fins al darrer quart de segle que la festa esdevindrà, efectivament, la segona festa major, entesa com una celebració que identifica la ciutat.

En la consolidació del santuari com a espai festiu, a l'entorn de la diada, juga també un paper important l'organització des de l'any 1967 de l'Aplec Baix Camp, però el canvi significatiu no es produirà fins a començaments de la dècada de 1980.

L'última festa franquista

Abans, però, d'aquest canvi significatiu en la forma de celebrar el 25 de setembre, Reus va viure la tercera solemnitat d'aniversari de la coronació canònica.

L'octubre de 1979, tot i que la ciutat ja comptava amb el primer ajuntament democràtic, els mecanismes socials que possibilitaren l'organització de les festes durant el franquisme continuaven vigents. Els canvis en la dinàmica cultural i festiva anirien arribant i, precisament, la reinvençió de Misericòrdia com a segona festa major —a càrrec dels col·lectius socials que maldaven per

³⁹ CORREIG, Antoni. «Misión de Reus, pueblo elegido», a *Reus*, 16/10/1954.

⁴⁰ *Reus*, 25/10/1954.

democratitzar la festa— es produeix abans que la de Sant Pere perquè aquesta és pràcticament buida de continguts populars. Però la festa de 1979 és, sociològicament, l'última festa franquista.

D'una banda, es fàcil constatar continuïtats, respecte a moments anteriors, en la composició de la comissió organitzadora. Més significativa és encara la permanència d'un discurs que reproduceix el de 1954. A tall d'exemple, es publica —ara en català— una nova versió de l'article de Salvador Sedó i Llagostera «No credulitat; sí certitud!», del qual, potser només per manca d'espai, ha desaparegut l'encès final. O es reproduceix el treball «Isabel de Reus», de 1955, esmentat anteriorment.

La pujada es va fer el dia 7 d'octubre i la processó de retorn, el 14. Pel que fa a les demostracions festives, Ezequiel Gort⁴¹ destaca l'omnipresència de les bandes de cornetes i tambors.

«Aquell dia [7 d'octubre] al matí hi havia hagut des de primera hora la cercavila de quatre colles de cornetes i tambors i, al santuari, hi hagué missa i després sardanes a la plaça. A la tarda hi hagué la processó acompanyada de la vintiquatrena i amb la remor per tot el passeig del so de les omnipresents, a les festes d'aquella època, colles de cornetes i tambors.

[...] El dia 14 es va fer la processó de retorn que seguí el recorregut habitual (carrer Major, Mercadal —es disparà una tronada—, carrer de Monterols —amb parada davant el lloc on hi hagué la capella de Betlem— plaça de Prim, ravals de Jesús i de Martí Folguera, carrer i passeig de Misericòrdia). Els actes festius començaren al matí amb la cercavila de les quatre colles de cornetes i tambors i la participació per primera —i darrera— vegada d'un grup de "majorettes", mentre que els actes religiosos començaren amb una missa a la Prioral.»

En el seguici de retorn de la imatge al santuari, hi participen els balls de diables i de bastons, el ball de la Mare de Déu i la vintiquatrena. El ball de la Mare de Déu s'havia representat —excepcionalment, ja que es tracta d'una peça de teatre popular de carrer— a l'interior dels temples. El canvi es justificà pel fet que la representació al carrer «era el costum antic, quan els carrers no eren, encara, vies de circulació tan esperitada». A l'arribada de la imatge al santuari, després de fer el besamans, el ball es representà també a l'interior, mentre que a la plaça hi havia sardanes i, finalment, un castell de focs.

⁴¹ GORT, Ezequiel. *Notícia històrica del santuari de la Mare de Déu de Misericòrdia*, p. 85.

Quant als diables, van seguir el costum d'encapçalar la processó i de fer el pont amb el foc de les carretilles a l'entrada de la imatge. Un detall significatiu, tanmateix, es pot observar pel que fa a la composició del grup. Entre els participants —recordem que les sortides del ball eren obertes i no hi havia una agrupació estable— no hi ha cap de les persones —i la comissió organitzadora va tenir cura de no avisar-les— que només uns mesos després recuperaran el ball de diables per a les festes de la ciutat.⁴² De fet, la trajectòria del ball de diables reusenc en aquest període és un bon exemple de com, malgrat aparents continuïtats —la distància temporal entre l'octubre de 1979 i el juny de 1981 és ben poca—, hi ha evolucions i trencaments notables en les manifestacions folklòriques no sempre reconegudes. En aquest cas, una transformació profunda en la composició social de la colla, en el canvi del model organitzatiu i en la seva funció a les festes reusenques.

La reinvençió identitària de la festa de Misericòrdia

Com ja hem vist, el component identitari de la devoció a Misericòrdia ve de lluny. Quan el 1904 Roma proposa a les parròquies que impliquin les devocions locals a les ermites en la celebració del cinquantenari del dogma de la Immaculada, parteix de la constatació del poder de convocatòria i d'adhesió que generen les advocacions locals de la Mare de Déu. Més enrere en el temps, el 1779, el vaixell de guerra pagat per l'Ajuntament i els comerciants reusencs per fer front a les accions de les naus maoneses i algerianes s'anomena, indistintament, «Vila de Reus» o «Verge de Misericòrdia», i els estendards de les naus vençudes són portats com a ofrena al santuari. Cap a la mateixa època, finals del segle XVIII, podem datar el procés de generació de la llegenda històrica de l'Aparició —és a dir, el moment en el qual s'atribueix nom i personalitat a la noieta que havia vist la Mare de Déu i es configura la narració tal com ha arribat fins al present—, i encara podríem intuir aquest mateix sentiment en moments anteriors, fonamentalment a partir de 1652, quan Misericòrdia esdevé l'indret preferencial dels reusencs per a les seves pregàries.

⁴² El juny de 1980, un grup de joves, membres de Carrutxa, va començar a tirar carretilles a la cercavila de foc de la nit de Sant Joan i l'any següent es constituïa el ball de diables, vinculat a aquesta associació, amb voluntat de recuperar la participació al carnaval, per Sant Joan o a la baixada anual dels grups festius a Misericòrdia. Curiosament aquesta revitalització del ball va ser criticada pels sectors que l'havien impulsat en el passat amb l'argument inconsistent que el ball de diables reusenc només podia sortir cada vint-i-cinc anys, a les festes de Misericòrdia, període que mai no havia estat real.

A mitjan segle xx, la declaració del 25 de setembre com a segona festa major de la ciutat constitueix, com ja s'ha dit, un moment d'afirmació de la identitat local en base a un referent religiós. Però la festa popular és lluny de consolidar-se. No és fins als darrers anys del segle xx que la festa del setembre adquireix el caràcter identitari que defineix una festa major.

Però el que es produeix en els darrers vint anys del segle xx és, tanmateix, un procés de refermament laic del patronatge de Misericòrdia. Un procés, d'altra banda, prou comú arreu del país i constatable en altres tipus de celebracions, que complementa —i alhora, substitueix— devoció i identitat.

La Mare de Déu i sant Pere motiven les festes majors reusenques. Però això no implica necessàriament que aquells que hi participen siguin creients. Si en el cas del patró aquesta és una afirmació vàlida per a tot el segle xx, ja que efectivament la festa del juny és la festa gran de la població, en el cas de Misericòrdia això no es produeix fins a les acaballes del segle. Un moment en el qual la festa popular es reinventa amb la construcció d'un referent tradicional —és a dir, la definició conscient d'una estructura festiva que esdevé costum—, l'anada del seguici festiu al santuari, que aprofita del referent històric de les processons de trasllat i que reproduïx, des d'una òptica laica i lúdica, el recorregut d'apropament de la ciutadania al santuari que la nit anterior fa el rosari de torxes. En anys posteriors la festa comença a créixer en continguts i en programació i amplia el seu espai. El centre de la vila esdevé, a banda del mateix santuari, el marc geogràfic de la celebració.

També canvia el nom: les festes de l'Aparició —una denominació que hom considera excessivament religiosa— són substituïdes per les de Misericòrdia, seguint una tendència general a personalitzar el nom de l'advocació.⁴³

El 25 de setembre —en força menor mesura, també el diumenge en què té lloc l'aplec sardanista Baix Camp— esdevé així la diada popular, més enllà de la devoció, per apropar-se al santuari, veure els grups festius i el castell de focs. Cal recordar que, pel que fa a la fira de Santa Marina —diada tradicional d'aplec popular al santuari— la coincidència de data amb el dia de la rebel·lió militar va motivar que durant el franquisme fos festa oficial, però, a la pràctica, això va contribuir encara més a diluir l'antic simbolisme de la diada i la fira no va poder sobreviure a l'extinció de la festa franquista del 18 de juliol.

⁴³ Així es parla de la Tecla, la Mercè o la Misericòrdia, per posar tres exemples de festes majors urbanes ben properes en el calendari.

El centenari que no fou

En aquest context s'ha de situar l'última gran solemnitat del segle xx i, certament, la més insòlita per la seva —aparent— durada. Les festes de commemoració del quart centenari de l'Aparició duraren més d'un any, iniciant-se el setembre de 1992 i acabant l'octubre de 1993.

Tot i que la comissió organitzadora s'havia constituït la tardor de 1991, la celebració solemne de l'Aparició amb el trasllat de la imatge a la ciutat el 1992 es va desestimar —en una decisió absolutament política— per la proximitat a la celebració dels Jocs Olímpics a Barcelona.

El resultat fou un extensíssim programa d'actes, publicat en fascicles —en part, posteriorment a la realització d'alguns actes—, que inclou una munió d'activitats, moltes poc o gens relacionades amb la celebració. De fet, qualsevol acte programat a Reus durant aquell any fou integrat automàticament en el programa del Centenari.⁴⁴ A més, es van convocar concursos internacionals, de resultat incert, i s'anunciaren esdeveniments que mai no es van arribar a realitzar.

La festa es concentrà bàsicament —no podia ser d'altra forma— en dos moments: a l'entorn del 25 de setembre de 1992 i entre setembre i octubre de l'any següent.

El 1992 es van organitzar diverses activitats culturals i de divulgació històrica. Exposicions com «Els documents de l'Aparició», a l'Arxiu Històric, o «Mireu-nos amb ulls d'amor». Els reusencs i Misericòrdia», al Museu Comarcal Salvador Vilaseca; jornades d'estudi, com el «Col·loqui sobre les aparicions marianes», organitzat per Carrutxa, i diverses publicacions, aporten visons sobre el moment històric en què se situa la creença i analitzen les característiques i l'evolució de la devoció popular a Misericòrdia.

Tanmateix, aquesta celebració motivà l'inici de la desconstrucció científica del llegendari local al respecte. Articles com «L'Aparició, o com justificar històricament una llegenda», d'Ezequiel Gort, publicat al programa, assenyalen el començament d'una revisió crítica de la documentació que possibilita la diferenciació entre fets històrics i aportacions llegendàries, interpretant-les en el context antropològic. Ja no es tracta, evidentment, de qüestionar la veracitat de la creença. El debat del segle XIX, força ben analitzat per l'excel·lent pròleg de Joan Prat a la *Crònica General de la Virgen de Misericòrdia*, de Francesc Torné, resta

⁴⁴ No cal dir que això provoca situacions curioses i divertides, com la programació de la pel·lícula «La puta del rei» en honor a la Mare de Déu.

superat. No es qüestiona la fe de les persones, però es reivindica una aproximació científica als seus actes.

És ben significatiu, en aquest sentit, que l'esmentat article de Gort es reproduïx a *Església de Tarragona*. Però que, alhora, aquesta posició generi la polèmica amb un sector de la població que considera inqüestionable la veracitat històrica de la llegenda, del nom d'Isabel Besora o la data del 25 de setembre. Malgrat tot, aquest fou —si més no, el 1992— un debat que restà obert.

Després d'un any d'irregular incidència de la celebració, el 3 d'octubre de 1993 la imatge fou portada a la ciutat, acompanyada de la vintiquatrena i de la carrossa dels «pagesos» —la Germandat de Sant Isidre i Santa Llúcia va recuperar la peça antiga, que no havia sortit el 1979—, i restà una setmana a la ciutat per retornar posteriorment al santuari amb el seguici més esplèndid de tots els que s'havien configurat al llarg del segle: diables, danses, castells —fins a disset grups festius—, el ball de la Mare de Déu, la vintiquatrena i la carrossa del pagesos, les representacions d'entitats i confraries, i l'Ajuntament en corporació. Un cop més, la Mare de Déu va entrar al santuari entre el foc d'uns diables que, en la seva pràctica totalitat, era la primera vegada que participaven en una solemnitat d'aquest tipus, tot i que no havien passat quinze anys de l'última vegada.

El distanciament entre la pròpia Església i l'organització cívica de la festa fou, en alguns aspectes, notable tant pel caire acumulatiu del programa com per la folklorització de la solemnitat final, que s'allunyava de l'austeritat i l'eficàcia evangelitzadora de què es volia dotar la visita de la imatge a la ciutat. El ball de la Mare de Déu no es va representar aquest cop a l'interior dels temples i la seva presència al carrer —percebut com una romanalla folklòrica d'escàs interès literari— va ser lluny de tenir la importància d'altres moments.

A tall de cloenda

El conjunt de celebracions festives vinculades a Misericòrdia, des de la Coronació canònica de 1904 fins a les festes del centenari de l'Aparició, es pot emmarcar en un context de transformació de la religiositat popular, en el marc d'una societat urbana i postindustrial, com a exemple de l'ús polític de la festa, ja sigui des de posicions de resistència als corrents socialment dominants o d'imposició des d'un règim totalitari.

La percepció de la solemnitat festiva com a forma de propaganda per part del catolicisme militant del primer terç de segle contrasta —i no sempre aconsegueix encaixar— amb l'ús d'aquesta mateixa festa per a la promoció

econòmica que cerca el poder civil. Aquesta duplicitat d'interessos continuarà ben present en les festes posteriors a 1939, encara que, òbviament, el conflicte ideològic sigui esborrat.

La reinvençió identitària de la celebració possibilita, tanmateix, un nou marc de relació que permet la coexistència de les diferents percepcions de la festa. Reus és la casa i la causa comuna d'aquells que creuen en la seva Mare de Déu i dels que assumeixen que la creença forma part dels trets identitaris de la ciutat. A les acaballes del segle, però, Ajuntament i Església continuaran fent cadascú la seva festa, encara que els actes estiguin redactats en un mateix programa.

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

AHMR. Actes municipals, 1904

Diario de Reus (DR), 1885, 1892 i 1904

Las Circunstancias (LC), 1904

Semanario Católico de Reus (SCR), 1904

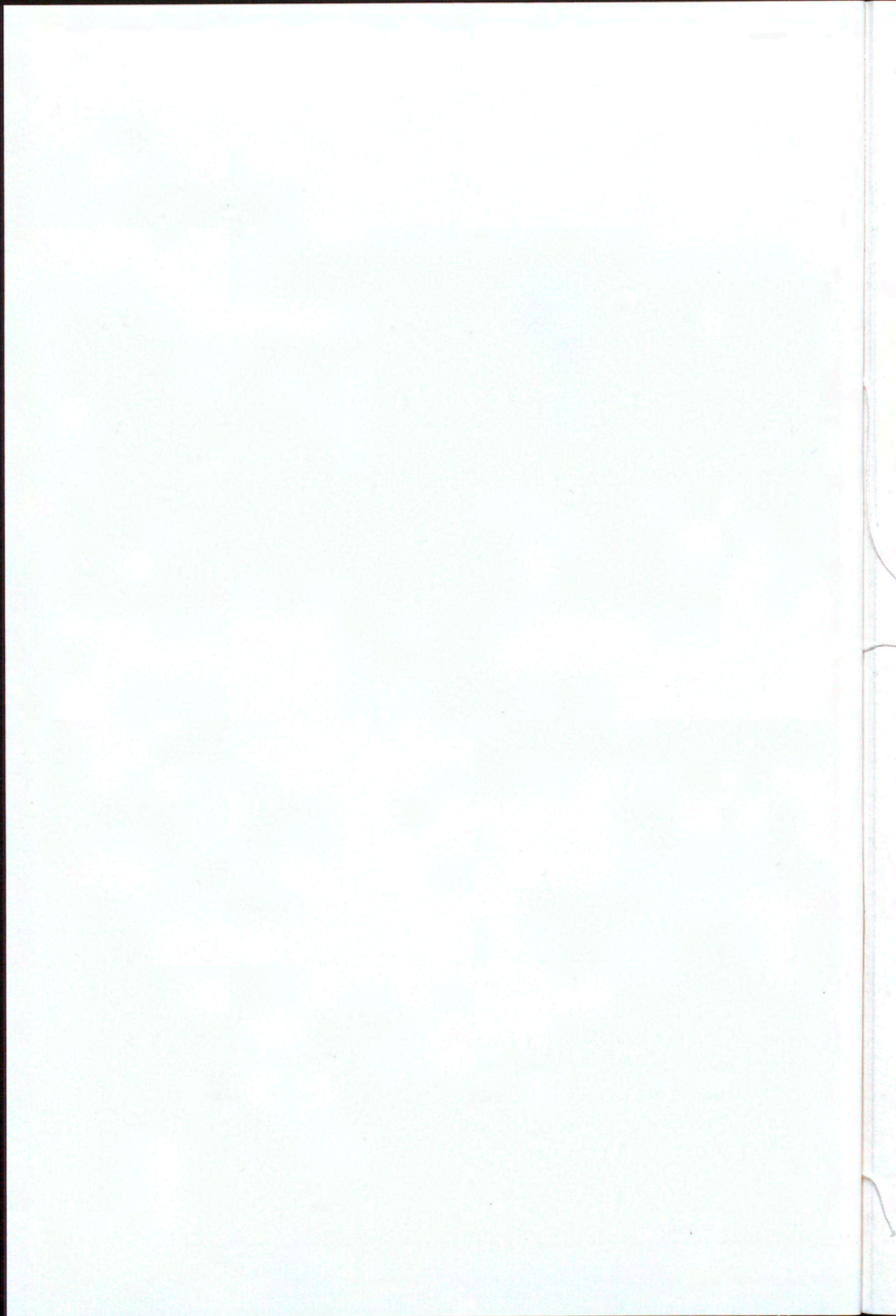
BERNAL, Carme; BIGORRA, Carme. *Misericòrdia, història d'un santuari*. Reus: edició de les autores, 1993.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Notícia històrica del santuari de la Mare de Déu de Misericòrdia*. Reus: Junta del Santuari, 2000.

GORT I JUANPERE, Ezequiel; PALOMAR I ABADIA, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia*. Reus: Carrutxa, 1997.

PEREA SIMÓN, Eugeni. *El comportament religiós a Catalunya al segle XIX a la Diòcesi de Tarragona*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993.

TORNÉ DOMINGO, Francisco. *Crònica general de la Virgen de Misericòrdia (Manuscrit de 1870)*, Reus, 1992.

Llibres editats:

LES DONES HONORADES ALS
CARRERS DE LA CIUTAT

Carme Puyol Torres

JOAQUIM M. BARTRINA,
ENTRE LES RAONS POÈTIQUES
I LES CIENTÍFIQUES

Montserrat Corretger i Xavier Ferré (eds.)

MEMÒRIA DE LA SEDERA

Yolanda Bodoque i Salvador Palomar

ELS ANTICS CEMENTIRIS
DE REUS

Montserrat Flores Juanpere

INVENTARI DEL FONS PERSONAL
DE CELS GOMIS I MESTRE

Carme Puyol Torres

AQUÍ ES VE A TRIAR !

Montserrat Soronellas, Toni Martí i
Xisca Martorell

DE LA NEU A LES CAMPANES,

Salvador Ferrando Bardina

RECOMENÇAR LA VIDA

Lídia Martínez Flores i

Jordi Roca Girona

SIA DE TOTS CONEGUT...

Ezequiel Gort

AJUNTAMENT DE REUS
Regidoria de Cultura